

DEL GRIS AL VIOLETA

El moviment feminista de la transició a Lleida:
la part de la història que no s'ha explicat

Helena Pubill Quintillà
Tutora: Rosa M. Borrell Feliu

XIV Beca Cristina de Pizan 2022

Que res ens limiti, que res ens defineixi, que res ens subjecti,
que siguem nosaltres qui creem els nostres lligams amb el món:
que la llibertat sigui la nostra pròpia substància!

(adaptació de "Rien ne nous limitait, rien ne nous définissait,
rien ne nous assujettissait, nos liens avec le monde c'est nous qui les créions,
la liberté était notre substance même", SIMONE DE BEAUVOIR, *La force de l'âge* 1960)

ÍNDEX

	Pàg.
I. INTRODUCCIÓ	1
I.1 Motivacions	1
I.2 Objectius	1
I.3 Metodologia	2
I.4 Dificultats i limitacions	4
I.5 Agraïments	5
II. MARC TEÒRIC	6
II.1. Què és el feminisme? Conceptes i reflexions	6
II.2. La transició democràtica espanyola	7
II.2.1. Definició, límits cronològics i valoració històrica	7
II.2.2. La transició a Espanya – Catalunya. Cronologia general	8
II.2.3. La transició a Lleida. Cronologia específica	11
II.3. La situació jurídica de la dona al tardofranquisme	17
II.4. El moviment feminista durant la dictadura i inicis de la transició	18
II.5. Participació de les dones a la política	18
II.6. Els temes-clau de la lluita feminista durant la transició	20
II.6.1. Amnistia per als delictes “femenins”	20
II.6.2. Adulteri i concubinat	20
II.6.3. Avortament i anticonceptius	22
II.7. Els feminismes durant la transició democràtica	23
II.7.1. Cronologia del feminisme d'àmbit espanyol/a Espanya	23
II.7.2. Cronologia del feminisme d'àmbit català /a Catalunya	24
II.7.3. Cronologia del feminisme d'àmbit lleidatà / a Lleida	25
II.8. Feminisme i universitat a Lleida: l'herència de la transició. Creació del SIED	36
II.9. La Llei trans, un moment crític i de canvi per al feminisme?	38
III. ESTAT DE LA QÜESTIÓ	43
IV. ANÀLISI I RESULTATS	46
IV.1. Les entrevistes	46
IV.1.1. Introducció	46
IV.1.2. Anàlisi de les entrevistes	48
IV.2. Les enquestes	73
IV.2.1. El professorat	73
2.1.1 Introducció	73
2.1.2. Descripció de la població enquestada	73
2.1.3. Resultats de l'enquesta al professorat	75
IV.2.2. L'alumnat	89
2.2.1 Introducció	89
2.2.2. Descripció de la població enquestada	89
2.2.3. Resultats de l'enquesta a l'alumnat	91
IV.2.3. Comparativa enquesta professorat i alumnat. Conclusions	109

IV.3. L'espai virtual didàctico-divulgatiu DEL GRIS AL VIOLETA	112
IV.4. El documental DEL GRIS AL VIOLETA	119
IV.5. L'Escape room DEL GRIS AL VIOLETA	119
V. CONCLUSIONS	120
VI. BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA	125
VII. ANNEXOS	130
Annex 1. Enquesta al professorat	
Annex 2. Enquesta a l'alumnat	
Annex 3. Model entrevista	
Annex 4. Transcripció entrevistes	
Annex 5. Jornades Catalanes de la Dona. Programa i ponències lleidatanes	
Annex 6. Recull de premsa local 1974-1979	
Annex 7. La cadena simbòlica. Conceptes bàsics sobre sexe i gènere	
Annex 8. Relació d'imatges	
Annex 9. Escape room Del gris al violeta. Instruccions i materials	

RESUMEN

“DEL GRIS AL VIOLETA” es un trabajo de investigación que gira en torno a las feministas de la ciudad de Lleida durante la transición democrática, partiendo de la hipótesis inicial que la población desconoce completamente quiénes son estas feministas y lo que hicieron para que podamos disfrutar hoy de los derechos que ellas consiguieron con su lucha. Además de confirmar esta hipótesis, los objetivos de la investigación han sido investigar el papel de las feministas leridanas durante la transición democrática, su repercusión en el surgimiento de los estudios feministas en la Universidad de Lleida y darlo a conocer a la gente de mi generación.

Para ello, se abrieron tres frentes de acción: primero, una encuesta al alumnado y al profesorado del centro; en segundo lugar, entrevistas a 11 feministas: 8 activistas luchadoras durante la transición democrática, 2 pioneras en la introducción de la perspectiva de género en la Universidad de Lleida en los años 90 y una investigadora experta en los movimientos de mujeres en la ciudad de Lleida; por último, la creación de una página web con finalidad divulgativa y pedagógica sobre el tema.

Después de dar por finalizada la investigación, podemos concluir que, efectivamente, como preveía la hipótesis inicial, la gente de Lleida, jóvenes y no tan jóvenes, desconoce casi por completo la existencia y papel del movimiento feminista en la ciudad durante la transición democrática. De las entrevistas se desprende que lucharon activamente por convicción, sin esperar reconocimientos, que tienen muchas cosas que aportar al debate feminista actual, además de su experiencia y conocimientos, y que es importante establecer una genealogía feminista en la ciudad de Lleida, tejiendo lazos entre la lucha en la época gris del franquismo y las nuevas inquietudes y rumbo del feminismo actual.

ABSTRACT

“DEL GRIS AL VIOLETA” is a research essay that deals with feminists in Lleida during the democratic transition. It is based on the initial hypothesis that the population of Lleida is still nowadays completely unaware of who these women are and what they achieved with their struggle in benefit of women’s basic rights. In addition to confirming this hypothesis, the objectives of the research have been on the one hand, investigate the role of feminists in Lleida during the democratic transition, see the repercussions they had on the emergence of feminist studies at the University of Lleida and raise awareness among the youth of Lleida. Three fronts of action were implemented in order to overcome our aim. First of all, a survey was sent to both students and teachers at high school. Secondly, an interview was held to 11 feminists, 8 activists who had fought during the democratic transition, 2 pioneers in introducing a gender perspective at the University of Lleida in the 1990s, and a researcher on women’s movements in the city of Lleida; and finally, a web site whose aim is to divulge on the subject has been designed.

After ending the research, we have come to the conclusion that, as the initial hypothesis had already predicted, the people of Lleida, young and not so young, are almost completely unaware of the existence and role of the feminist movement in Lleida during the democratic transition. The interviews show that these women actively fought for conviction, without expecting any recognition, and they also show that they still contribute to the current feminist debate, due to their experience and knowledge, and that it is important to establish a feminist genealogy in the city of Lleida, weaving links between the grey time struggle of post-Francoism and the new concerns and direction of current feminism.

I. INTRODUCCIÓ

I.1. MOTIVACIONS

El meu interès per la història del feminisme va néixer a principis de 2021, quan, en una classe d'Història contemporània de 1r de batxillerat, vam veure una pel·lícula sobre les sufragistes angleses i la seva lluita pel dret al vot femení, sobre la qual havíem de fer un petit treball. Aquesta pel·lícula em va fer veure la dura i difícil lluita de les dones per aconseguir uns drets dels quals nosaltres gaudim avui dia. En la realització d'aquesta petita investigació que havíem de fer sobre la pel·lícula, vaig descobrir que, aquí, a Espanya, durant la Segona República, les dones també van començar a reivindicar els seus drets i, a més d'aconseguir el vot femení, començaren a avançar en la lluita cap a la igualtat, però que tot això va ser anorreat pel règim franquista. Em va sorprendre que, tot i que avui en dia tornem a gaudir de molts d'aquests drets, no sabem ni com, ni quan, ni qui va lluitar per ells i els va aconseguir després de la dictadura.

Del sentiment d'injustícia davant la ignorància que tenim sobre aquest període, la transició democràtica, i sobre les dones que van lluitar pels nostres drets, va néixer la idea d'aquest treball de recerca. Volia conèixer i donar a conèixer aquesta història a la gent de la meva generació, que sospitava que sabia el mateix que jo abans de començar a investigar: res.

En començar a veure els debats que sorgien a les xarxes socials entre feministes radicals i gent del col·lectiu LGTBI+ sobre la transsexualitat i el seu lloc dins del feminisme, vaig pensar que també seria interessant saber l'opinió d'aquella generació de dones de la transició sobre les polèmiques en què el feminisme està involucrat en l'actualitat.

Van ser claus els suggeriments i ajudes de la meva tutora i de la meva mare per acabar de donar-li forma, que em van aconsellar amb quines feministes lleidatanes, rellevants durant la transició democràtica a Lleida i després, havia de contactar, focalitzant la investigació en la meva ciutat i donant la importància que es mereix a la nostra història local.

I.2. OBJECTIUS

La meva investigació parteix de la hipòtesi que la pròpia gent de Lleida, i encara més la gent jove, desconeix totalment el paper que van jugar algunes dones d'esquerres i feministes en els anys de la transició democràtica a Lleida.

El principal objectiu plantejat, doncs, en aquest treball és investigar el paper de les feministes lleidatanes durant la transició democràtica i reivindicar-lo, donant-lo a conèixer a la gent de la meva generació.

Per aconseguir aquest objectiu principal y demostrar la hipòtesi de partida, es plantegen uns objectius específics i generals:

A. Objectius específics:

1. Investigar i posar ordre en la informació relativa al moviment feminista lleidatà de la transició democràtica, a partir d'un rigorós treball de recerca basat en fonts

- documentals secundàries i primàries, concretament:
- ✓ el ressò a la premsa local de l'època objecte d'estudi
 - ✓ i, sobre tot, la pròpia veu de les protagonistes.
2. Determinar les relacions entre la lluita feminista i els esdeveniments polítics i socials d'aquest període històric de la transició.
 3. Conèixer quina va ser la repercussió d'aquest moviment feminista i revolucionari durant la transició en el sorgiment dels estudis feministes o recerca amb perspectiva de gènere a la Universitat de Lleida a finals dels 80 i principis dels 90.
 4. Determinar, mitjançant una diagnosi de la situació, fins a quin punt arriba el desconeixement de la població lleidatana (jove i no tant jove) sobre aquesta qüestió, confirmant o refutant la hipòtesi de partida.
 5. Contribuir a divulgar les lluites i accions feministes a la Lleida del segle XX, mitjançant eines de comunicació pròpies del segle XXI, com una *website* divulgativa i amb vocació pedagògica.
 6. Conèixer i donar a conèixer l'opinió d'aquesta generació de feministes "històriques" sobre el rumb que estan seguint els nous feminismes i saber què poden i volen aportar a les noves generacions feministes.

B. Objectius generals:

1. Donar visibilitat i relleu a la presència de les dones en l'esdevenir de la història de Lleida.
2. Contribuir en el procés de recuperació de memòria històrica en clau femenina.
3. Fer evident la lluita de les dones pels seus drets.
4. Crear un espai de reflexió que ens ajudi a comprendre els problemes i vivències de les dones en el món d'avui, alhora que les fites aconseguides de les quals avui gaudim.
5. Establir una genealogia feminista a la ciutat de Lleida, contribuint així a fer sentir que les dones d'avui formem part d'una genealogia, dins d'una cadena de transmissió femenina que enllaça el passat amb el futur.

El marc cronològic de la recerca anirà, doncs, de 1975 a 1991, coincidint amb creació del Seminari Interdisciplinari d'Estudis de la Dona de la Universitat de Lleida; i el marc geogràfic es focalitzarà a la ciutat de Lleida, centrant-se en les accions feministes de dones lleidatanes en el context de reivindicació que van viure els moviments socials durant la Transició democràtica.

I.3. METODOLOGIA

Per aconseguir els objectius proposats, que eren diversos, i demostrar o refutar la hipòtesi de partida, es va concloure que la metodologia també havia de ser variada i consistent en els passos següents.

En primer lloc, i per establir el marc teòric necessari, es va recopilar tota la informació a l'abast sobre la transició democràtica en l'àmbit espanyol, català i, sobre tot, lleidatà; també es va cercar informació sobre la condició de les dones durant el franquisme, sobre

el paper de les dones en el canvi polític que va suposar la transició democràtica i el naixement i desenvolupament del moviment feminista a Lleida en aquest període. Les fonts consultades van ser diverses: bibliografia convencional, arxius i hemeroteca. També es va investigar sobre la recent i polèmica *Llei per a la igualtat real i efectiva de les persones transsexuals i per a la garantia dels drets LGTBI*, coneguda com a “Llei trans”, a partir del propi text legal i la seva repercussió a la premsa i a les xarxes.

Per tal de descobrir quin va ser el paper de les feministes lleidatanes en el procés de la transició democràtica i anys posteriors, a part de la consulta d'aquestes fonts documentals he recorregut, sobretot, a les fonts orals, és a dir, la pròpia veu de les protagonistes, mitjançant les onze entrevistes realitzades durant els mesos de juliol a setembre de 2021, que m'han permès construir onze històries de vida o perfils biogràfics de vuit activistes històriques, dues referents feministes del món universitari dels anys 80/90 i una investigadora experta en el feminisme local.

Pel que fa a l'ús de les fonts documentals (bibliografia, arxius, etc.), han sorgit algunes dificultats, ja que sobre el moviment feminista lleidatà hi ha poques publicacions i referències, i la documentació escrita i les imatges són essencialment de caràcter privat (fonts personals, de les pròpies protagonistes, alguns cedits al CEDD de la UdL o altres). Les pròpies entrevistades han reconegut tenir molt poques fotografies de les seves activitats, atès que, com diu una d'elles, “no teníem temps per fer fotos, només per actuar...”.

Les fonts primàries que sí s'han pogut consultar han estat el programa i els textos de les ponències presentades a les *Primeres Jornades Catalanes de la Dona* (1976 editats, 1982 i 1985, inèdits) i diversos documents de l'Arxiu Nacional de Catalunya, de l'Arxiu històric provincial de Lleida, de l'Arxiu municipal de Lleida, i del Centre de documentació de Ca la Dona (fons de cartells i imatges).

Per recollir la veu de les protagonistes, es van seguir els passos següents. Primerament, es va dissenyar un model d'entrevista semiestructurada i es va contactar amb les possibles entrevistades per diversos mitjans, per explicar-los els objectius del treball i concretar una data i lloc per a l'entrevista presencial. Un cop feta i enregistrada l'entrevista, vaig procedir a transcriure'n el contingut. A continuació, se'n va fer el buidatge del contingut i l'anàlisi, mitjançant el mètode de segmentació textual i quadre comparatiu de les respostes per blocs temàtics. Acte seguit, vaig redactar l'anàlisi obtinguda, intentant reconstruir el relat històric del feminisme de la transició a Lleida, amb veus de dones.

Paral·lelament, amb la informació proporcionada per les pròpies informants i l'obtinguda a les fonts consultades, vaig confeccionar els perfils biogràfics que després s'inclourien a la web site divulgativa.

Per saber fins a quin punt arribava el desconeixement de la població lleidatana (jove i no tan jove) sobre aquesta qüestió, vaig decidir dissenyar dues enquestes, una per al professorat i una altra per a l'alumnat del meu centre (i d'un grup classe de la Universitat de Lleida). Després d'enviar-les i buidar-ne els resultats, se'n va fer l'anàlisi per blocs temàtics, il·lustrada amb els gràfics i el comentari corresponent.

Atès que, com veurem, les enquestes van confirmar la hipòtesi inicial, vaig decidir crear un espai virtual divulgatiu sobre el tema del meu treball, adreçat a l'alumnat o al públic en general i donar, així, a conèixer aquesta contribució del feminisme lleidatà. Aquest espai es va concretar en un espai web divulgatiu, en constant construcció i revisió.

Finalment, per conèixer l'opinió d'aquesta generació de feministes "històriques" sobre el rumb que estan seguint els nous feminismes i saber què poden i volen aportar a les noves generacions de feministes, vaig decidir incloure algunes preguntes a l'entrevista focalitzades en temes polèmics com les relacions entre el rad-fem (Radical Feminism), el lib-fem (Liberal Feminism) i el TERF (Trans Exclusionary Radical Feminism), les identitats de gènere, la teoria de la performativitat del gènere, la Llei trans, etc. temes ara de debat intens entre nosaltres, el jovent, i molt presents a les xarxes, les respostes a les quals també vaig analitzar i comentar a l'apartat corresponent.

I.4. DIFICULTATS I LIMITACIONS

Totes les dones que he entrevistat mereixen ser-hi, però soc molt conscient que no hi són totes les que s'han guanyat amb la seva trajectòria ser-hi, ni de bon tros. Les meves disculpes a totes les feministes amb les quals no he pogut contactar, ja sigui per la meva desconexença, per limitacions de temps o per les pròpies limitacions del propi treball. Algunes són feministes que formen part del Grup de Dones de Lleida i companyes d'algunes entrevistades, altres van ser importants al món sindical o lluitadores pels drets de les dones al moviment veïnal de la ciutat, unes altres han estat destacades investigadores de la Universitat de Lleida, etc. No diré ara noms, per no caure en el mateix error.

En algun cas, sí he contactat amb algunes, però circumstàncies diverses, al final, han impedit poder fer l'entrevista. Em refereixo, per exemple, a Carme Molet Chicot o Agnès Pardell Veà, per no estar disponibles a Lleida en les dates oportunes i poder participar-hi. La principal absència, però, és la d'algunes referents que malauradament ja no hi són i que han sortit en algunes de les converses amb les entrevistades; em refereixo a Hortènsia Alonso Veiga, Esperança Canut Diu o Leonor Pedrico Serradell, per exemple.

La pandèmia tampoc ho ha posat fàcil. Quan ja teníem pactades algunes trobades al juliol, em vaig posar malalta jo i tot es va endarrerir quinze dies; en altres casos, alguna entrevistada es va haver de confinar i ajornar la reunió.

Ja a nivell més secundari, durant la realització del treball m'he trobat amb algunes dificultats i limitacions que m'han complicat el treball; algunes les he trampejat i altres no. Però he après que de les dificultats també s'aprèn i molt.

Així, m'ha suposat un gran esforç seleccionar entre tanta informació i determinar quina era fiable i quina no.

També m'ha suposat un gran neguit, fins que no he tingut lligades i fetes les onze entrevistes, l'organització del treball, ja que sense el testimoni de les entrevistades no hi havia treball.

Un repte important, per la gran quantitat de temps que m'ha suposat (i que no m'esperava d'entrada), ha estat la transcripció de les onze entrevistes: aproximadament un total d'entre 11 i 12 hores de vídeo-àudio.

Un altre escull a salvar ha estat aconseguir fotografies de les accions feministes de les protagonistes del treball. Amb algunes excepcions, com Elvira Siurana o Chus Borrell, a penes hi ha accessibles fotografies de les accions reivindicatives feministes a Lleida durant la transició. Algunes s'han obtingut de la premsa local, poques, i altres les han proporcionat les pròpies informants, però com una d'elles mateixa reconeix, Carmina Pardo:

"A vegades fem broma "oh, que no tenim fotos d'això!" Com havíem de tindre fotos! Primera que no teníem ni un duro, segona que no teníem màquines de fotografiar, i tercera que no ho fèiem per seguretat, no fèiem fotos per seguretat".

Un cop recopilada tota la informació, va sorgir el problema final, consistent a sintetitzar i organitzar de forma clara la molta informació que havia aconseguir recopilar i, he de confessar, que em va costar molt decidir per on començar i fins on arribar.

I.5. AGRAÏMENTS

En un treball com aquest, l'apartat d'agraïments és imprescindible i espero no deixar-me cap de les persones que han col·laborat, d'una forma o altra, a que el meu treball arribés a bon port sense naufragar.

En primer lloc, vull donar les gràcies a la meva tutora de recerca, Rosa M. Borrell Feliu, que m'ha dedicat el seu temps i m'ha orientat en el procés sempre que ho he necessitat.

També vull donar les gràcies a totes les persones, membres del professorat i de l'alumnat del meu centre i de la universitat que han volgut col·laborar per al meu treball, participant en la meva enquesta i sense les quals no hagués pogut demostrar la meva hipòtesi inicial.

Finalment, i el més important, he d'expressar el meu més sincer agraïment a les onze fantàstiques lleidatanes que generosament m'han deixat entrar a casa seva, al seu despatx o al seu racó preferit de la ciutat per atendre amb paciència a les meves preguntes i m'han convidat a conèixer la seva història i les seves opinions. Unes dones valentes, treballadores, generoses, decidides, solidàries, sàvies... Gràcies, Anna, Carme, Carmina, Chus, Elvira, Eugènia, Maite, María Ángeles, Maria, Mercè i Sílvia. Ha estat una experiència reveladora escoltar-les: he descobert coses que desconeixia totalment, he après molt de la seva experiència, m'han ajudat enormement les seves reflexions, que m'han fet veure i plantejar-me preguntes i qüestions que no m'havia plantejat fins ara; en fi, crec que hi ha hagut un abans i un després d'aquestes converses.

No puc acabar sense unes paraules de reconeixement a la meva família, especialment a la meva mare, per la paciència amb què m'ha acompanyat aquests mesos de preparació i treball.

II. MARC TEÒRIC

II.1. QUÈ ÉS EL FEMINISME? CONCEPTES I REFLEXIONS

Existeix molta confusió, potser intencionada, al voltant del concepte 'feminisme'¹. Buscant la manera de definir adequadament què és el feminisme, sorgeixen algunes definicions errònies i malintencionades. Després de llegir molta informació i trobar opinions oposades sobre el tema, sembla que, com explica Andrés Gananci (19 octubre 2018), el feminisme es podria definir precisament pel que no és:

- ✓ No és la versió femenina del masclisme².
- ✓ El feminisme no vol imposar la supremacia femenina.
- ✓ El feminisme no odia els homes.
- ✓ El feminisme no imposa el lesbianisme.
- ✓ El feminisme no vol demolir la meritocràcia a favor de les dones.

Entre les definicions de feministes destacades i més acceptades pel propi moviment, està la de Victòria Sau i Sánchez (2000:121)³:

“El feminismo es un movimiento social y político que se inicia formalmente a finales del siglo XVIII y que supone la toma de conciencia de las mujeres como grupo o colectivo humano, de la opresión, dominación y explotación de que han sido y son objeto por parte del colectivo de varones en el seno del patriarcado bajo sus distintas fases históricas de modelo de producción, lo cual las mueve a la acción para la liberación de su sexo con todas las transformaciones de la sociedad que aquélla requiera”.

O la de Nuria Varela Menéndez (2008:10)⁴:

“El feminismo es un discurso político que se basa en la justicia. El feminismo es una teoría y una práctica política articulada por mujeres que tras analizar la realidad en la que viven toman conciencia de las discriminaciones que sufren por la única razón de ser mujeres y deciden organizarse para acabar con ellas, para cambiar la sociedad. Partiendo de esa realidad, el feminismo se articula como filosofía política y, al mismo tiempo, como movimiento social”.

Podem concloure, doncs, que el feminisme és un moviment i una teoria social que defensa els drets de les dones⁵. El feminisme, des dels seus diversos corrents i punts de vista, lluita per combatre la desigualtat estructural que pateixen les dones i reivindica qüestions com el seu dret a vot, a l'educació, a la feina, a ser sobiranes dels seus cossos i de la seva sexualitat.

¹ Guia didàctica *Las constituyentes* (2018:155)

² DIEC2: “Actitud basada en l'atribució de superioritat a l'home sobre la dona”.

³ Victòria Sau Sánchez [1930-2013] va ser una escriptora i psicòloga catalana. Va ser una destacada activista política feminista i una de les figures més rellevants del feminisme espanyol i català.

⁴ Nuria Varela Menéndez [1967-] és una escriptora i periodista, experta en feminisme radical i violència de gènere, professora i reportera.

⁵ Guia didàctica *Las constituyentes* (2018: 49).

Gràcies a el feminisme, les dones gaudim avui en dia de drets i llibertats amb què les nostres àvies amb prou feines somiaven. Tot i estar guiat per una recerca de justícia general, el feminisme resulta incòmode en tant que suposa un qüestionament dels privilegis masculins.

Durant més de tres segles el feminisme ha denunciat la discriminació històrica que han patit les dones en diversos àmbits de la vida⁶. Per això ha reivindicat una sèrie drets: en l'àmbit polític (el dret a votar i ser elegides), en el cultural i social (l'accés a l'educació en igualtat de condicions), en el laboral (dret a la feina i, posteriorment, la dignificació i repartiment de treballs feminitzats com el treball domèstic) i pel que fa a la sexualitat, a favor d'una maternitat escollida lliurement i una vida lliure de violència, entre altres drets.

El moviment feminista es compon de diversos corrents que el fan molt ric i heterogeni, i que inclou tant dones com homes que es fan responsables en aquesta lluita.

A la història d'Espanya i de Catalunya, el moviment feminista ha estat fonamental per a les conquestes democràtiques que han aconseguit les dones. Però un cop aconseguides aquestes fites "formals o legals", el feminisme en les seves múltiples formes i vessants segueix denunciant desigualtats més subtils que viuen les dones, com les violències masclistes, els prejudicis sexistes, el repartiment desigual de la feina domèstica i de cura o la representació sexista de les dones en els mitjans de comunicació i la cultura de masses.

Encara que, com hem dit, compta amb un recorregut de més de tres segles, la història del feminisme i les seves aportacions segueixen excloses dels llibres de text. Per això, crec que cal visibilitzar el paper del moviment feminista en la història d'Espanya, de Catalunya i de Lleida i en les conquestes democràtiques que han aconseguit les dones.

II.2. LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA ESPANYOLA

2.1. Definició, límits cronològics i valoració històrica

La *transició democràtica espanyola* (*transició democràtica* o, simplement, *transició*) és el període de la història contemporània d'Espanya durant el qual es va dur a terme el procés pel qual el país va passar del règim dictatorial del general Franco a la restauració de la democràcia regida per una Constitució.

Pel que fa a l'inici del període, encara que la majoria de la historiografia situa el principi del procés el 20 de novembre de 1975, data de la mort del general Franco, alguns estudis consideren com a data clau l'aprovació de la Llei de reforma política que va acabar amb les Corts franquistes, el novembre de 1976 (Ferré, 2013:26). Hi ha altres estudis que situen l'inici de la transició abans, l'any 1973, amb la mort en atemptat de l'almirall Carrero Blanco, que eliminava la possible continuïtat ideològica del règim franquista a la mort

⁶ Guia didàctica *Las constituyentes* (2018:185).

d'aquest.

En quant a la fi del període, les investigacions plantegen dues dates: el 1980, amb les eleccions al Parlament de Catalunya; i el 1982, amb la victòria del PSOE a les eleccions legislatives d'octubre de 1982, un cop fracassat el cop d'estat de Tejero el 23 de febrer de 1981.

Segons Mercè Ciutat Valero (2015:20), la Transició ha generat opinions molt diverses. Bàsicament són dues visions oposades:

- a- la versió "positiva" de la classe política que hi va participar (cf. Felipe González);
- b- la versió "negativa" o crítica: com la de l'historiador Josep Fontana sobre els pactes de la Moncloa⁷, qui denuncia que van implicar la renúncia explícita i definitiva dels valors pels quals s'havia lluitat a l'oposició antifranquista⁸.

Tot i que la versió que ha prosperat durant molts anys ha estat la positiva, ja fa temps que comencen a sorgir veus que critiquen aquest període i les renúncies que es van fer. En aquest sentit, Josep Serra (2015: 35) subratlla el sentiment de frustració que es va produir "perquè la Transició va generar una gran il·lusió de transformació que en molts casos va quedar incompleta a causa dels diversos pactes que es van fer". Serra també destaca "l'ambigüitat política que es va reflectir en la redacció de la Constitució de 1978 (...) una carta plena de compromisos apòcrifs" (...) i que ha generat molta controvèrsia posterior en la gestió de la política espanyola".

2.2. La transició a Espanya – Catalunya. Cronologia general

1975

- Darrers afusellaments del franquisme – manifestacions i condemna internacional
- 30/10/75: Juan Carlos de Borbón assumeix en funcions la Jefatura del estado
- 20/11/75: Mor el dictador Franco. El president del Govern Carlos Arias Navarro, home de confiança de Franco, va ser l'encarregat d'informar de la mort del dictador a la televisió.
- 22/11/75: és proclamat rei d'Espanya Joan Carles I. Adolfo Suárez assumeix la Jefatura de Gobierno.
- Comença la transició.

1976

- Mobilitzacions al carrer reclamant la democràcia.

⁷ Els Pactes de la Moncloa van ser els acords signats al Palau de la Moncloa el 25/10/1977 entre el Govern d'Espanya, presidit per Adolfo Suárez, els principals partits polítics amb representació al Congrés dels Diputats i les associacions empresarials i el sindicat Comissions Obreres, per facilitar el procés de transició al sistema democràtic.

⁸ Extret de M. Andreu (5/11/2014).

- 1/7/76: Adolfo Suárez substitueix Arias Navarro al capdavant del govern espanyol. Programa polític basat en dos punts:
 1. Elaboració d'una Llei per a la Reforma Política per obrir un procés constituent i implantar a Espanya un sistema de democràcia liberal.
 2. Convocatòria d'eleccions democràtiques abans del 30 de juny de 1977.
- 15/12/76: Referèndum sobre la Llei per a la Reforma política (aprovada per les Corts espanyoles abans) que volia una “transició sense ruptures”. S’aprova la llei amb un 80% a favor, amb una participació del 77,72% de l’electorat⁹, però grans crítiques, especialment del moviment Feminista (cf. Calvet).
- Es legalitzen els partits més importants (AP, PNB, UCD, CDC, PSOE).

1977

- 4/1/77: Promulgació de la Llei per a la Reforma Política, la darrera llei règim franquista.
- 24/1/77: Matança d'Atocha. L'extrema dreta assassina cinc advocats laboralistes del sindicat CCOO que eren militants del Partit Comunista d'Espanya, il·legal des que Franco va guanyar la Guerra Civil, al despatx del carrer Atocha. L'autoanomenat comando Roberto Hugo Sosa, de la Alianza Apostólica Anticomunista (Triple A), va disparar indiscriminadament contra les persones que hi havia al despatx i va provocar cinc morts i quatre ferits, entre ells una embarassada que va perdre el fill que esperava.
- 27/5/77: Reial decret d’amnistia per als presos polítics.
- 9/4/77: Legalització del PCE.
- 15/6/77: Primeres eleccions generals espanyoles: victòria de la UCD; Adolfo Suárez, president; PSOE, 2n; PCE, 3r; AP, 4t i formació de les Corts Constituents: 571 escons ocupats per homes/ 27 per dones (21 al congrés/ 6 al Senat).
- S’elegeix una Comissió Constituent del Congrés, la qual designa una Ponència integrada per 7 diputats (tots homes): Gabriel Cisneros (UCD), Manuel Fraga Iribarne (AP), Miguel Herrero y Rodríguez de Miñón (UCD), Gregorio Peces-Barba (Socialistas del Congreso), José Pedro Pérez Llorca (UCD), Miquel Roca i Junyent (Minoria Catalana), i Jordi Solé Tura (PCE). Aquests són coneguts popularment com “els pares de la Constitució”. Es presenten 3100 esmenes al text inicial i se’n fa una segona redacció.
- 11/9/77: Manifestació multitudinària a Barcelona sota el lema *Llibertat, amnistia, Estatut d’Autonomia*.
- 29/9/77: El govern espanyol (A. Suárez) restableix la Generalitat provisional i permet el retorn de l’exili del President Josep Terradellas.

⁹ La Llei per a la Reforma Política (Llei 1/1977 de 4 de gener) va ser aprovada per les Corts Espanyoles el 18 de novembre de 1976. El seu principal objectiu va ser fer el pas de la dictadura franquista a una monarquia constitucional amb un sistema parlamentari basat en la democràcia representativa. Va ser redactada per Torcuato Fernández Miranda, llavors president de les Corts, i recolzada pel President del Govern Adolfo Suárez i el rei Joan Carles. La llei preveia la legalització dels partits polítics i l'establiment d'eleccions democràtiques per a les Corts Constituents, que havien de redactar la Constitució.

- 5/12/77: El President de la Generalitat, Josep Tarradellas, nomena un govern de la Generalitat provisional, amb 3 funcions: 1) reeditar les institucions catalanes; 2) crear una comissió per redactar l'Estatut d'autonomia de 1979 i fer el referèndum per a la seva aprovació; 3) convocar les primeres eleccions democràtiques (1980). Cap dona, però, en aquest govern provisional.

1978

- Juliol 78: Unificació de tot el socialisme català en el PSUC.
- Setembre 78: Sorgeix la coalició CIU.
- 6/12/78: Se celebra referèndum i s'aprova la Constitució espanyola amb un 87,8% a favor; és sancionada pel rei Joan Carles I el 27/12/78.

1979

- 1/3/1979: Eleccions generals. Victòria d'UCD (Adolfo Suárez); 2n, PSOE.
- 25/10/1979: Referèndum on s'aprova un nou Estatut d'Autonomia per a Catalunya, que recupera les seves institucions d'autogovern. Llei orgànica, sancionada pel rei Joan Carles I (18/12/79). El projecte d'Estatut havia estat elaborat per diputats i senadors de les Corts espanyoles, la dita Comissió dels Vint; la redacció de l'avantprojecte de l'Estatut començà el 8 de setembre del 1978 i acabà el 17 octubre. Dels 20, només 1 dona: Dolors Calvet i Puig (PSUC).

1980

- Participació de l'Estat Espanyol a la III trobada convocada per les Nacions Unides per l'any 1980 a Copenhague.
- 20/3/80: Eleccions al Parlament de Catalunya¹⁰: elecció de 135 diputats, amb una participació del 61,34%; victòria de CIU (43 escons) , seguit de PSC. Jordi Pujol és president de la Generalitat i Heribert Barrera, president del Parlament.
- Cap dona al govern; 8 diputades al Parlament de 1980: Rosa Barenys (PSC), Teresa Eulalia Calzada (PSUC), Helena Ferrer (CiU), Trinidad Nera (CiU), Asunción Sallés (PSUC), Maria Dolos Calvet (PSUC), Concepció Ferrer (CiU) y Marta Mata (PSUC). Només 3 partits amb dones al parlament (CIU, PSC, PSUC).

1981

- 29/1/81: Dimissió d'Adolfo Suárez.
- 23/2/81: Intent de cop d'estat per part de Tejero, coronel de la Guàrdia Civil.
- Els partits polítics decideixen moderar el seu discurs i les seves activitats.
- 7/7/81: S'aprova la llei del divorci. A més, es reforma el Codi Civil per a adaptar les lleis relatives al matrimoni al principi constitucional d'igualtat entre dones i homes. La pàtria potestat dels fills i filles passa a ser compartida per mare i pare, i desapareix la figura dels fills il·legítims (tots tenen els mateixos drets, tal com s'estableix a l'article 39 de la Constitució).

¹⁰ Són les primeres després de la dictadura i les segones en total, ja que les primeres havien estat el 1932, un cop proclamada la República a Espanya.

- 12/81: Espanya firma el protocol d'adhesió a l'OTAN.

1982

- 28/10/82: Eleccions generals; el PSOE (amb Felipe González al capdavant) obté la majoria absoluta i governa a Espanya. % minoritari de dones al govern.

1986

- 1/1/86: Espanya i Portugal esdevenen membres de ple dret de la Comunitat Europea.
- 12/3/86: Referèndum: s'aprova la integració d'Espanya a l'OTAN.

2.3. La transició a Lleida. Cronologia específica¹¹

Període pre-transició a Lleida

Des de 1938 s'inicia la repressió franquista a Lleida, després de la seva ocupació al mes d'abril d'aquest any. La conseqüència és l'acceptació i resignació com a estratègia de lluita per la supervivència; amb tot, persistiran petites cèl·lules de resistència però molt clandestines i poc incidents.

Posteriorment, apareix un moviment de resistència cultural, amb caràcter i voluntat transgressora, liderat per figures com Jaume Magre, Manel Lladonosa, etc.

A finals dels 60 i inicis dels 70, el que impera a Lleida és el conservadorisme i el provincianisme: és el que s'ha denominat "esperit del *leridanismo*". És una economia basada en el món rural i el comerç local.

Paral·lelament, s'inicia la reconstrucció d'un teixit sociopolític antifranquista a Lleida¹². Les causes desencadenants en són la migració interna, un sindicalisme incipient, el desenvolupament del sector obrer, etc.

El 1967 s'inicia una campanya de recollida de signatures per aconseguir un ensenyament del català a l'escola, dirigida al president de la Diputació de Lleida, Antonio Aige. Entre els signants hi havia dues dones destacades: Maria Rúbies Garrofé, llicenciada en matemàtiques i Glòria Moreno Castillo, catedràtica d'institut de llengua i literatura a Lleida des de 1966 i militant del PSUC¹³.

¹¹ Per a l'elaboració d'aquest apartat s'ha seguit essencialment J. Serra (2015:34) i el capítol dedicat a la transició política dins del volum 8 de la *Història de Lleida. De la Restauració al franquisme* (pàgs. 309-352).

¹² Segons Jarne-Juvillà (2014: 116), era habitual al PSUC la tàctica d'infiltrar-se a les diferents capes del teixit social, el que es coneix com a tàctica de l'entrisme.

¹³ Més detalls sobre Glòria Moreno a Jarne-Juvillà (2014:116-7), com a resistent comunista.

1971

Es produeix l'acomiadament improcedent del *Diario de Lérida* de la jove periodista Magda Ballester Sirvent, fet que va provocar una “petita revolució”, “perquè els seus articles de denúncia social incomodaven i resultaven inoportuns” (Jarne-Juvillà, 2014: 121 i ss.).

L'agost de 1971, apareix el 1r número de la revista *Nova Lleida* (fins 1974), òrgan d'expressió del PSUC (ideòloga: Glòria Moreno; redactors: Juvillà, Ballester, Claverol, Montserrat Torres i M. Àngels Macaya (Uchi).

1972

El 7 febrer es constitueix la Plataforma Unitària de l'Assemblea de les Terres de Lleida, a l'església de Santa Maria de Balaguer a imatge de l'Assemblea de Catalunya, plataforma que va aglutinar el conjunt de forces polítiques i sindicals antifranquistes lleidatanes¹⁴.

Comencen els atemptats de *la Guardia de Franco*¹⁵, comandada per Miquel Gómez Benet. Aquest escamot de l'ultradreta local es va dedicar a terroritzar la ciutat atemptant contra tot el que veien a favor de la democràcia¹⁶:

- ✓ doble atemptat contra la llibreria l'Àncora, propietat del dirigent comunista Ventura Margó (abril 1972)¹⁷
- ✓ atemptat i amenaces contra el local de la Associació catalana de la Dona, de clara orientació feminista
- ✓ pallissa i carta amb amenaces a Antonio Chacón (CCOO)
- ✓ atemptat contra el bar Las Sirenas

¹⁴ L'Assemblea de les Terres de Lleida va ser una plataforma del moviment antifranquista que agrupava l'oposició política i sindical contra la dictadura del Franco a la demarcació de Lleida. Durant l'acte fundacional hi van intervenir Joan Colomines, representant l'Assemblea de Catalunya, Enric Farreny, Magda Ballester i Ventura Margó. En aquell acte fundacional hi van assistir persones procedents de l'Alt Urgell, les Garrigues, la Noguera, el Pallars Jussà, el Segrià, i l'Urgell, a més de representants de Comissions Obreres, Comissions Pageses, Joves Democràtics, Dones Democràtiques, Front Nacional de Catalunya i del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC). L'Assemblea defensava els 3 punts emblemàtics de l'Assemblea de Catalunya (llibertat, amnistia i estatut d'autonomia) i dos punts programàtics més: constituir una Comissió Permanent de l'Assemblea de les Terres de Lleida integrada dins de la Comissió Permanent de l'Assemblea de Catalunya, i proclamar que l'Assemblea tenia un caràcter obert a tota la ciutadania i grups democràtics.

¹⁵ La Guàrdia de Franco va ser una organització paramilitar d'extrema dreta que va existir a Espanya entre 1944 i 1977, durant la Dictadura franquista. Formada principalment per membres de la «vella guàrdia» falangista, va mantenir una posició profundament immobiliària davant dels possibles canvis en el si del règim. Sobre els atemptats comesos per la Guàrdia de Franco als anys 70 a Lleida, cf. J. Soldevila i P. Llop (2014), amb fotos de la premsa de l'època. Sobre el tema, A. Jarne (2005) comenta que a Lleida els “fatxes” campaven a pler i que Lleida era l'única ciutat catalana on els ultres duïen una tranquil·la vida pública.

¹⁶ Cf. l'article de Ventura Margó (1 febrer 2018); i J. Soldevila i P. Llop (2014).

¹⁷ Informe de la guàrdia civil a Jarne-Juvillà (2014:129).

- ✓ incendi en 2 ocasions del xalet d'Eulogio Vallina Pérez (destacat socialista i membre de l'HOAC)¹⁸
- ✓ incendi del cotxe de Jaume Roca (òmnium cultural)
- ✓ llançament de 2 còctels Molotov contra el xalet del comunista Chema Palau (PSUC), etc.

1973

El 28 d'octubre es produeix la detenció dels 113 de la Assemblea de Catalunya, 8 dels quals eren de les terres de Lleida, acusats de formar la Comissió Permanent de l'Assemblea de Catalunya¹⁹.

El moviment veïnal és molt actiu a través d'associacions que s'oposen al Pla general d'ordenació urbana que s'estava gestant²⁰. Es denuncia deficiències bàsiques per a la vida quotidiana als barris. Algunes reivindicacions veïnals relatives a urbanisme i afers socials ja es feien sentir a finals dels 60, mentre que altres seran més recents:

- ✓ Falta d'aigua corrent al Secà de Sant Pere (1969).
- ✓ Denúncia de la manca de clavegueram i enllumenat als Magraners.
- ✓ Polèmica per la remodelació de la plaça Espanya (avui Sant Joan).
- ✓ Lluita al Clot de les Granotes per reconvertir el solar en zona verda (1977-78).
- ✓ Lluita al barri de Balàfia per al soterrament de la via del tren (1978).

1974

Es produeix el desmantellament de les Casetes de Gardeny i reubicació de 300 persones que hi vivien. Aquestes persones primer havien estat desallotjades del Canyeret, i posteriorment van ser allotjades en aquestes casetes de fusta prefabricades que van patir un incendi; finalment van ser traslladades als Blocs Juan Carlos, al recentment creat barri de la Mariola.

Miquel Montanya és nomenat alcalde de Lleida. És l'època en què moviments socials i polítics sortien al carrer a manifestar-se i reclamar els seus drets. Es convoca una vaga de fam dels presos polítics a la presó de Lleida.

¹⁸ Relat de l'atemptat: <https://www.ccma.cat/catradio/alcarta/programa/la-transicio-a-lleida/audio/834169/>

¹⁹ El 28 d'octubre del 1973, 113 membres de l'Assemblea de Catalunya van ser detinguts a la parròquia de Santa Maria Mitjancera de Barcelona per la policia franquista; hi havia 8 lleidatans: Antoni Cantano, obrer de la construcció de Lleida; Jordi Carreres, empleat d'Estèrri d'Àneu; Pere Culleré, representant comercial de Lleida; Gregori Gallego, empleat de notaria de Balaguer; Celestí Regué, pagès de Lleida; Miquel Àngel Sòria, mestre nacional i estudiant de Filosofia i Lletres; Miquel Àngel Soriano-Montagut, arquitecte i secretari de la Delegació del Col·legi d'Arquitectes de Lleida; Pere Terrado, empleat i professor de català a Lleida. Cf. "Declaració de la comissió permanent de l'AC sobre els 113 detinguts" feta 30/10/1973 i "Declaració dels 113 al poble de Catalunya" feta 7/11/1973 (rev. *Nous horitzons*. 3r i 4t trim. de 1973, pàgs. 78 i 79).

²⁰ Cf. A. Torrelles i F. Closa (2019).

1975

Al gener s'inicia una vaga a l'empresa "Cubiertas y Tejados", que feia les obres de l'autopista de l'Ebre, prop d'Albatàrrec. Són acomiadats 200 treballadors que són obligats a marxar per la Guàrdia Civil. A Lleida formen piquets que recorren les obres, l'institut, la universitat i altres centres de treball. Així aconseguen que hi hagi aturades a 7 empreses de la construcció, que 300 estudiants de Filosofia i Lletres facin un vaga de 48 hores, que uns 500 alumnes de l'institut no entrin a classe i que la Unió de Tècnics i Treballadors de l'O.S. declari el seu suport als treballadors i reclami el dret de vaga. Tot acaba amb l'acomiadament definitiu de 80 treballadors de l'autopista²¹.

Des de 1975 fins a 1977, es fan visibles els partits polítics fins llavors clandestins: PSUC (Partit Socialista Unificat de Catalunya), Front Nacional de Catalunya, UDC, Reagrupament, Convergència socialista (antic partit carlí), PTE (Partit del Treball; a Catalunya, PTC)²², amb gran força entre el jovent, PSAN, Creació del Partit de Centre Català (en coalició a les eleccions de 1977 amb UCD), PSC congrés / PSC reagrupament.

És una època en què sovint hi ha lluita, presó, manifestacions, represàlies a la feina, amenaces, tortures i molta activitat per part d'organitzacions sindicals com CCOO²³, HOAC²⁴, ORT²⁵, etc.

1976

El 25/1/76 se celebren les primeres eleccions municipals en què participen associacions polítiques. Es fa el primer míting polític legal a Lleida. Ernest Corbella és nomenat alcalde de Lleida.

El 15 de febrer es fa una manifestació ("sentada") per l'amnistia realitzada per part dels auto-anomenats "captaires de la pau". Segons notícia del *Diario de Lérida* (15 febrer 1976)²⁶, a dos quarts de vuit del vespre van ser detinguts els "captaires de la pau"

²¹ Cf. A. Jarne, 1998: 192-3; i article de *Nova Lleida*, núm. 18, novembre 1974, citat per A. Jarne, P. Sanvicén, i J. Cal (1996).

²² El Partit del Treball d'Espanya (PTE) va ser un partit polític maoista espanyol fundat el 1975 com a successor del Partit Comunista d'Espanya (internacional), que al seu torn era una escissió del Partit Socialista Unificat de Catalunya.

²³ Comissions Obreres (CCOO) és una confederació sindical espanyola, que es va fundar majoritàriament amb militants del Partit Comunista d'Espanya, del PSUC i d'altres organitzacions polítiques d'esquerra a Catalunya, amb els de les organitzacions obreres catòliques i amb d'altres sense cap afiliació política.

²⁴ L'Hermandad Obrera de Acción Católica (HOAC) és una organització espanyola, fundada en 1946, molt important en la reconstrucció del moviment obrer espanyol.

²⁵ L'Organització Revolucionària dels Treballadors (ORT) fou un partit polític comunista espanyol, fundat el 1969 a partir de la Acció Sindical de Trabajadores.

²⁶ Al *Diario de Lérida* (15 febrer 1976), Cañella signava un acudit on es veien a terra asseguts dos barbuts pidolaires amb dos cartells, un dels quals deia "captaires de la pau" i l'altre "amnistia". Pel davant passava

plantats davant de la presó de la capital del Segrià: M. Carme Quinquilà²⁷, Òscar Muedra i Alexandre Sàrraga, de Lleida, i Joan d'Armengol, M. Dolors Ferret, Marià Ximenis i Pere Alegre, vinguts de Barcelona.

1977

Durant els mesos de maig i juny del 1977, sovintegen els mítings polítics a la ciutat de Lleida. Així, segons recull la premsa local²⁸, l'11 de maig de 1977, al Club Pal·las, es fa la presentació de la coalició electoral "Esquerra de Catalunya" (Front Electoral Democràtic), formada per un partit legalitzat, el Bloc Català i Democràtic; tres sense legalitzar, Esquerra Republicana de Catalunya, Estat Català i PTE; una central sindical, la CSUT i una associació feminista, la Associació Catalana de la Dona, també sense legalitzar. Aquesta coalició presentava com a candidats al Congrés de Diputats: Joan Grau Segarra, Andreu Rivadulla Gracia, Antoni Trepal Ricart y Mercè Ciutat Valero, confiant treure al menys un diputat.

El 13 de juny de 1977 es feia un míting al barri de la Mariola per part del PSUC, amb la participació de la periodista i membre del partit i candidata al congrés, Magda Ballester Sirvent. El mateix dia, al teatre Principal, va fer el míting Esquerra de Catalunya: després de les intervencions de Rossend Audet, Domènec de Bellmunt, Josep Planchart, va intervenir Mercè Ciutat, que va exposar com a principal objectiu el reconeixement de les igualtats de l'home i la dona davant la llei²⁹.

També es fa l'Assemblea de parlamentaris a Lleida i mobilitzacions veïnals al Clot de les Granotes.

un matrimoni. El marit li diu a la dona, que va amb un abric de pell, "no els donis res, que després s'ho gasten en manifestacions".

²⁷ Extret de Xirinachs (2017:297). La lleidatana Carme Quinquilà Codina era militant de la HOAC, CCOO i del PSUC (Gallego, 1996: 199; 205; 207; 214); va patir amenaça d'excomunió per part del bisbe de la seva diòcesi, va ser citada i detinguda en diverses ocasions per la policia a Lleida, quan era enllaç sindical de CCOO. El 1975 fou empresonada durant 3 dies. Expulsada del PTE amb el pretext que una cristiana no podia ser marxista, posteriorment es va presentar a les municipals en les primeres eleccions democràtiques a les files del PSUC, però fou obligada a renunciar al seu càrrec en favor d'una altra persona designada pel comitè central: "Com que jo no vaig voler renunciar públicament a la meua ideologia, em van expulsar del partit (...) Jo vaig continuar amb la lluita però ja fora del PTE. Estava a l'Assemblea de les Terres de Lleida i, més endavant, em vaig ficar al PSUC. Seria l'any 1976 o així quan vaig entrar al PSUC" (Gallego, 1996: 198). Efectivament en moltes ocasions la doble militància –política i religiosa– no va ser acceptada per alguna de les parts implicades, que eren reticents a acceptar la compatibilitat de la fe i el marxisme. A Pilar Bayo, companya de Carme Quinquilà, qui participava en la Coordinadora de Catalunya, un company de CCOO també li posaria les coses difícils. Segons recull Gallego (1996:207), "Li deia que era l'espia del bisbe, i això que era una noia molt honesta, (...) Ella va aguantar dos o tres anys així. (...) Va ser una lluita titànica. Els del PTE i els del PSUC no podien tolerar que hi hagués gent dirigent dins de CCOO que no fos de cap partit". Cf. també l'entrevista a M. Pilar Bayo a https://ccoo.cat.accesstomemory.net/entrevista-pilar-bayo-juan?sf_culture=es

²⁸ Diario de Lérida (13 maig 1977).

²⁹ Diario de Lérida (14 juny 1977, p. 15).

1978

Aquest any està marcat pels atacs de l'extrema dreta a persones i entitats significades políticament i s'endega la campanya "guanyem la constitució, guanyem l'Estatut". És l'any de la *tractorada* d'Unió de Pagesos i del conflicte veïnal pels passos a nivell del tren a la zona de Balàfia.

1979

Aprovació del Pla d'Ordenació Urbana de Lleida. El 3/4/79 se celebren les eleccions municipals i guanya el PSC d'Antoni Siurana amb un pacte de govern amb el PSUC, CIU i ERC. El 23/4/79 es produeix la legalització de l'Ateneu Popular de Ponent. Surten al carrer 3 revistes: *L'Estrof*; *Quaderns de Ponent* i *La Boira*. Jaume Magre, regidor cultura, anuncia la creació de l'Aula Municipal de Teatre.

1980

Es recupera la festa de Carnestoltes. Se celebra el 1r Aplec del Caragol i les Primeres Jornades "La vida cultural de Lleida".

El 22/10/80 Alfonso Armada, governador militar de Lleida, va a dinar a casa de l'alcalde de Lleida, Antoni Siurana, juntament amb el socialista Enrique Múgica i l'aleshores secretari general dels socialistes de Catalunya, Joan Raventós.

Dècada dels 80

Al 1981 es falla la sentència judicial contra la revista universitària *La Higiénica*. L'any següent, 1982, es produeix l'escissió PSC-PSUC. Al 1983, guanya les eleccions el PSC per majoria absoluta amb Antoni Siurana al capdavant. Carmina Pardo (PSC) és regidora. Al 1987 Oronich de CiU i el Grup Independent Freixes formen govern, però al 1989, el PSC guanya una moció de censura i torna al govern amb Antoni Siurana.

Imatge 1. 1976. Manifestació a Rambla Ferran per les llibertats democràtiques

II.3. LA SITUACIÓ JURÍDICA DE LA DONA AL TARDOFRANQUISME³⁰

Les dones eren incapacitades civils (és a dir, menors d'edat) durant pràcticament tota la dictadura.

En l'àmbit del dret de família, les dones no podien compartir la pàtria potestat sobre els seus propis fills. No va ser fins al 1958 que es va permetre a les vídues i al 1970 a les solteres. Les dones casades no podien acceptar herències dels seus pares sense el permís del marit, ni tampoc disposar dels seus propis béns. Tampoc no podien obrir cap negoci sense llicència del marit.

Al 1961 es va promulgar una llei sobre drets polítics professionals i de treball de la dona, amb la qual es permetia a les dones accedir a qualsevol ocupació de l'administració civil, excepte a la carrera judicial i fiscal, que no va ser permesa fins el 1965. S'estipulava que les dones podien tenir tot tipus de contracte laboral, encara que, si estaven casades, necessitaven el permís exprés del marit. Aquesta llei va fer augmentar la participació de les dones en la població activa, que va passar d'un 18% al 1960 a un 28% al 1966.

Vetllant pels seus propis interessos, la pròpia dictadura va introduir canvis jurídics que milloraven, tot i que insuficientment, la participació femenina tant en l'esfera pública com en la privada. Així, al 1966 es reinstaura el sufragi femení, arran del referèndum per legitimar la Llei Orgànica de l'Estat.

En l'ordre penal, les discriminacions eren flagrants: no es considerava delictes la violència sexual contra la dona si es valorava que la seva conducta no havia estat prou casta i pudorosa. Els anomenats drets reproductius els estaven prohibits: així vendre, comprar o usar anticonceptius era il·legal (mentre que a Alemanya la píndola era legal des de 1961). L'avortament estava castigat severament; la llei era especialment dura i implacable contra les casades; en el cas de les solteres, s'atenuava la pena, si l'objectiu de l'avortament era amagar la seva "deshonra". Per aquest motiu, algunes espanyoles, soles o amb permís marital per viatjar, i amb prou recursos per fer-ho, anaven al Regne Unit per avortar, atès que allí era legal des de 1967.

Solament a la fi de la dictadura, i en el context de l'Any Internacional de Dona de 1975, es va promulgar una llei que va eliminar alguns preceptes discriminatoris³¹. Així, poc a poc, al 1975, la democràcia tornava a restaurar alguns dels drets aconseguits durant la Segona república (abans de la guerra civil), però que la victòria de Franco havia anul·lat.

³⁰ Cf. Exposició virtual "Mujeres de la Constitución del 78: Memoria, Reconciliación y Democracia"; en línia a: <http://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/exposiciones-virtuales/mujeres-legislatura-constituyente/contexto-historico.html>; també és interessant un article "especial" del Diario de Lérida (4 maig 1975; pàgs. 10-11) on es fa una explicació de la reforma del codi civil des de la perspectiva del 1975 on s'assegura: "Franco... prestó su incondicional apoyo".

³¹ María Telo va ser la impulsora de la Llei 14/1975 que va eliminar parcialment la posició subalterna de les esposes respecte als marits en el matrimoni.

II.4. EL MOVIMENT FEMINISTA DURANT LA DICTADURA I INICIS DE LA TRANSICIÓ

A partir de 1960, coincidint amb la publicació d'estudis feministes a Europa, comença a gestar-se el moviment feminista antifranquista, tot i els esforços de la censura de la dictadura per controlar la penetració de la 2a onada del feminisme a Espanya; així, dues obres essencials del feminisme -*El segon sexe* de Simone de Beauvoir (1949) i *La mística de la feminitat* (1963) de Betty Friedan (1970 i 1975)- van tardar anys a poder-se editar i llegir (en edició molt limitada) a l'estat espanyol.

Arran de publicació de la Llei d'Associacions de 1964, la Secció Femenina³² es va veure obligada a coexistir amb 54 associacions de mestresses de casa, 12 associacions de treballadores domèstiques, 4 associacions de vídues, 3 associacions d'universitàries i diverses associacions professionals, com l'Associació Espanyola de Dones Juristes, creada en 1971 per María Telo, impulsora de la Llei 14/1975.

Organitzacions específicament femenines com el Moviment Democràtic de Dones de 1965, lligada al PCE, les associacions de mestresses de casa o les de separades, van incorporar progressivament un discurs feminista en les seves reivindicacions que va acabar per calar en els programes dels partits polítics de l'oposició a la dictadura. D'aquesta manera, es vinculava la lluita feminista a la conquesta de les llibertats democràtiques.

El punt d'inflexió va ser el juny de 1976, amb la celebració de les *Les Jornades catalanes de la Dona* a la UB, amb la participació de 4.000 dones de diferents ideologies i tendències, moment a partir del qual la lluita feminista es convertia en un moviment de masses. El mateix any se celebrà a Madrid la I Asambleu del Frente de Liberación de la Mujer, i el Congreso Internacional sobre la situación Jurídica de la Mujer, celebrat al mes de desembre i organitzat per l'Asociación Española de Mujeres Juristas.

II.5. PARTICIPACIÓ DE LES DONES A LA POLÍTICA

A nivell polític, la participació de les dones va ser escassa. Per exemple, només una dona (Belén Landáburu, designada pel rei) va participar en la redacció de la Ley de Reforma política, aprovada per referèndum el 15/12/1975 i proclamada el 1976 i que volia una "transición sin rupturas", però amb el descontentament de molts sectors socials i especialment de les feministes.

³² La Secció Femenina va ser una institució creada l'any 1934 per les dones de la Falange Espanyola i que va tenir vigència durant part de la Segona República Espanyola, la Guerra Civil Espanyola i fins pràcticament el final del franquisme. Compartia la mateixa ideologia que la *Falange Espanyola*, i va ser dirigida per Pilar Primo de Rivera, germana del fundador de la Falange (José Antonio Primo de Rivera). Quan es va produir l'esclat dels moviments feministes, la dictadura va intentar reconduir aquesta efervescència a través de la SF, però sense massa èxit. Després de la mort de Franco, la SF va continuar sota el govern d'Arias Navarro i Adolfo Suárez. Ja en plena transició, la SF va presentar la seva última reforma legislativa (1976): la Llei de Relacions Laborals, en la qual s'eliminen discriminacions legals per a la dona en el món laboral, es crea el fons de garantia salarial i s'amplia la llicència per part.

En la primera campanya electoral democràtica, l'Associació catalana de la dona va iniciar una campanya per elaborar conjuntament un programa mínim de reivindicacions feministes: "No volem ser només un vot", argumentant que les dones eren la ½ de l'electorat i les seves reivindicacions havien de ser tingudes en compte.

Els partits, conscients del pes electoral de les dones (eren la meitat de la població), van dissenyar les seves estratègies, sovint sense massa convicció feminista. Així, la majoria de partits incloïen un epígraf denominat "dona" als seus programes, generalment al final, amb els problemes considerats de segona categoria. També incloïen dones a les llistes, però sempre a les posicions finals.

En aquest sentit, Asunción Cruaños (*Las constituyentes*, 2018: 21) declara:

"Desde Madrid llegaban las instrucciones de incluir a una mujer, a una persona de mediana edad y a una joven. Tenía 51 años y cumplía sobradamente con el perfil". "Yo era la figura femenina, entonces a todos los pueblos tenía que ir yo."

El resultat de les eleccions generals del 1977 va fer palesa l'insignificant presència de dones durant la legislatura constituent (1977-1979). Foren elegits 571 homes i 27 dones; d'aquestes 27, 21 eren diputades i 4 senadores, més 2 designades "a dit" pel Rei. Aquesta distribució no reflectia en absolut l'actiu moviment de dones de la societat. A més, de les 27, només 3 formaven part del moviment feminista: Carlota Bustelo i Asunción Cruaños, del PSOE, i Dolors Calvet, del PSUC.

Podem concloure, doncs, que l'organització de la política estatal encara era d'una altra època, controlada pels homes, fos quina fos la seva orientació política.

Ara bé, les dones eren poques però estaven presents en bona part de les comissions parlamentàries: especialment important va ser la comissió Constitucional y de Libertades públicas (Teresa Revilla-UCD, Pilar Brabo i Dolors Calvet -PCE i PSUC, Marta Mata-PSOE); i al Senat hi havia Belén Landáburu i Gloria Begué.

Les diputades Dolors Calvet, Soledad Becerril i Carlota Bustelo van tenir un important paper en eliminar la discriminació al Codi Penal (adulteri, concubinat, estupe, rapte, anticonceptius, etc.), tal com es pot comprovar als diaris de les sessions del Congrés.

L'objectiu de les Corts era la redacció de la Constitució. Amb tot, no hi havia cap dona en l'equip de redacció; i en la Comissió de Constitució només una: Teresa Revilla, d'UCD, però el moviment feminista i les diputades van fer arribar per altres vies les seves reivindicacions, que eren³³:

- ✓ Declarar la igualtat de dones i homes davant la llei (art 14)³⁴, amb conseqüències en molts àmbits (pàtria potestat, il·legitimitat, etc.).
- ✓ Fer reformes urgents en el codi penal: despenalització de l'adulteri, dels anticonceptius; amnistia per als delictes d'adulteri, avortament i anticonceptius, homosexualitat.

³³ Guia didàctica *Las constituyentes* (2018:25)

³⁴ Amb una excepció: l'herència de la monarquia per via masculina, que malgrat l'oposició, es va aprovar.

- ✓ Crear centres de planificació familiar.

Un fet important va ser el desmantellament de la Sección Femenina i la creació de Subdirección General de la Condición Femenina, inclosa en el Ministeri de Cultura, dirigida per María del Mar Vanaclocha.

II.6. ELS TEMES-CLAU DE LA LLUITA FEMINISTA DURANT LA TRANSICIÓ

6.1. Amnistia per als delictes “femenins”

Al 1978, la diputada pel PSUC Dolors Calvet va defensar una Proposició de Llei d'amnistia per als delictes d'adulteri, avortament i propaganda d'anticonceptius, ja que moltes dones condemnades per aquests delictes no s'havien pogut acollir a la Llei d'amnistia general.

La premsa local de l'època (octubre 1977)³⁵ recollia que el Front d'Alliberament de la Dona (FLM), havia fet públic un comunicat en què demanava amnistia per als delictes considerats típicament femenins (adulteri, prostitució, avortament i anticonceptius). Deia el comunicat que, conegut el projecte de Llei sobre l'Amnistia, elaborat conjuntament pel Govern i l'oposició, el FLM volia denunciar l'oblit i la discriminació sistemàtica que s'observava respecte a les dones.

Per la seva banda, l'Associació Democràtica de la Dona (ADM) i el conjunt de la Federació d'Organitzacions Feministes de l'Estat espanyol, havien editat un fulletó, titulat “Els drets de la dona en una constitució democràtica”, en què s'apuntaven, per a la seva discussió i possible inclusió al text constitucional, alguns d'ells. El primer a considerar, era, segons aquest grup feminista, la igualtat entre l'home i la dona, dret que s'havia de fer extensiu al matrimoni, i als fills, i acabar amb la discriminació entre els fills legítims, naturals, etcètera. S'inclouïa aquí el dret al divorci, que la Constitució havia de recollir com a dret inalienable dels ciutadans. Reivindicaven per a la dona l'accés a la carrera militar, a l'ensenyament i a la cultura, i el principi «a treball igual, salari igual», per a la dona. La conseqüència d'aquesta lliuita fou l'article 14 de la Constitució: “*Los españolas son iguales ante la ley ...*”.

6.2. Adulteri i concubinat

El 1976 va tenir lloc a Saragossa un judici contra una dona casada. L'acusada va ser denunciada pel seu marit arran d'un viatge que va fer a Canàries en companyia d'un altre home. El cas va tenir una repercussió nacional. Associacions de dones de tot el país es van mobilitzar i, a la fi, la «suposada adúltera» va ser absolta per falta de proves³⁶.

³⁵ https://elpais.com/diario/1977/10/11/sociedad/245372408_850215.html; sobre aquest tema, cf. J. Salinas (10/3/2020)

³⁶ Casos recollits a <https://confilegal.com/20160514-adulterio-fue-delito-espana-1978-castigado-con-hasta-6-anos-de-carcel/>

Dies més tard va tenir lloc un altre judici a Madrid contra la mare de dos fills i un home per als quals el fiscal va sol·licitar al tribunal sis anys de presó menor i cinc milions de pessetes. Novament hi va haver mobilitzacions: més de mil dones i un important nombre d'homes es van manifestar davant l'actual Tribunal Suprem, que en aquella època també albergava l'Audiència Provincial de Madrid, que era on s'havia de celebrar la vista pública.

Al desembre del mateix any, dues dones i dos homes van ser jutjats a Lugo i Pontevedra, amb resultats dispersos. La de Lugo va ser absolta i la de Pontevedra condemnada a sis mesos i un dia de presó i a una indemnització de 100.000 pessetes.

Durant aquests anys, el Suprem va rebre una gran quantitat de recursos de cassació que sol·licitaven l'anul·lació d'aquestes condemnes.

Un home va ser condemnat el 15 d'octubre de 1976. Al maig de 1978 va recórrer a l'alt tribunal i aquest va sentenciar al seu favor sota l'argumentació que «*nada se dice en la sentencia recurrida respecto a que el procesado tuviese conocimiento del estado civil de casada de la mujer*». Aquest era un dels «forats» d'escapar a la llei. Si l'acusat desconeixia que la dona estava casada es lliurava del càstig. La dona, en canvi, no.

Si el matrimoni estava trencat i els cònjuges s'havien separat, com que no existia el divorci, l'home podia venjar-se de la dona denunciant-la per adulteri.

Així va succeir en un cas de 1973. L'home i la dona van ser «descoberts» in fraganti. La sentència va considerar provat "que a les 17 hores van cohabitar tots dos, de manera que exterioritzen els fets que el delicte va arribar a consumir-se (...) Els processats van ser sorpresos aproximadament a aquesta hora, quan estaven els dos completament nus al llit". Com era lògic, l'advocat defensor va recórrer davant el Suprem argumentant la diferència entre «dona casada i dona separada». El tribunal, però, no va admetre la diferència. «Mentre el matrimoni no s'anul·li o la legalitat actual sigui modificada, el vincle matrimonial subsisteix i els seus deures ètics i de fidelitat romanen».

Tots aquests casos van provocar la campanya catalana desplegada a la Diada de 1977, amb el lema "Jo també sóc adúltera". El *Diario de Lérida* (9 gener 1977) reproduïx a la secció "Especial" un reportatge de Julia Arroyo publicat al diari espanyol "Ya" al gener de 1977, on entre altres coses diu:

"También tuvieron su entidad en la calle las manifestaciones en diversas ciudades en contra del delito de adulterio (...). Y como culminación del año (sc. 1976) la manifestación pro derechos de la mujer, convocada por la Plataforma de Asociaciones Feministas, que, a pesar de no estar, autorizada, contó con la participación de un millar de personas, principalmente mujeres, de todas las edades, e hizo patente su presencia en las calles de Madrid el 21 de noviembre".³⁷

³⁷ <https://www.march.es/es/coleccion/archivo-linz-transicion-espanola/ficha/movimientos-femeninos-se-lanzan-calle--linz%3AR-48742>

La mobilització feminista popular de 1978, quan era president Adolfo Suárez i ministre de justícia Landelino Lavilla, que reclamava la reforma del Codi penal va tenir el seu fruit i l'adulteri i concubinat van deixar de ser delictes³⁸.

6.3. Avortament i anticonceptius

En el debat per la despenalització dels anticonceptius, diputades d'opcions polítiques diferents van tenir postures coincidents: tant Soledad Becerril, d'UCD, com Dolors Calvet, de l'PSUC, coincidien en la necessitat de derogar l'article 416, que prohibia la distribució i difusió d'anticonceptius.

Però no n'hi havia prou només amb aconseguir la seva despenalització: a més de regular la dispensació d'anticonceptius, el Govern s'havia compromès a crear Centres de Planificació Familiar. Les polítiques feministes Asunción Cruaños i Carlota Bustelo es van encarregar de defensar que es dotés de suficient pressupost als centres de planificació, amb personal preparat i serveis gratuïts³⁹.

Però, mentre això es va aconseguir pel que fa als anticonceptius, la petició de despenalització va ser denegada en el cas de l'avortament. El ministre de justícia, Landelino Lavilla, va al·legar un argument absurd: suposaria una discriminació per als homes.

Llavors, a l'octubre de 1979, arran de la celebració d'un judici a Bilbao contra onze dones acusades de pràctiques abortives, s'endegà la campanya "Jo també he avortat" en què s'autoinculparen 1.300 dones i s'entregà al jutge un escrit amb 25.000 firmes demanant l'amnistia per a aquestes dones encausades.

Amb tot, la llei de l'avortament no va ser aprovada fins el 1985⁴⁰ i els arguments contra la seva despenalització al 1983 eren bàsicament dos:

- 1) El fetus no és una prolongació de la mare, sinó un nou ésser.
- 2) F. López (Alianza Popular): *"Los numerosos estudios médico-legales realizados sobre las violaciones conocidas concluyen en que el embarazo es rarísimo, por no decir imposible, en casos de violación"* (...) *"La violación es un acto agresivo que hace*

³⁸ Es deroguen els articles 449 i 452 de el Codi Penal relatiu a l'adulteri i el concubinat (el que avui coneixem com a parelles de fet). Fins llavors, es castigaven amb penes de sis mesos i un dia fins a sis anys de presó i moltes dones complien condemnes de 6 anys per haver estat infidels als seus marits. També es va derogar l'article 84 del Codi Civil que deia que no podien contreure matrimoni els adúlterers que haguessin estat condemnats per sentència ferma. L'article d'el Codi Penal referit a l'adulteri deia: *"El adulterio será castigado con la pena de prisión menor. Cometan adulterio la mujer casada que yace con varón que no sea su marido, y el que yace con ella, sabiendo que es casada, aunque después se declare nulo el matrimonio (...). No se impondrá pena por delito de adulterio sino en virtud del marido agraviado"*. I finalitzava: *"El marido podrá en cualquier tiempo remitir la pena impuesta a su consorte"*.

³⁹ *Las constituyentes* (2018:25).

⁴⁰ La Llei Orgànica 9/1985 va ser aprovada el 5 de juliol del 1985. La llei despenalitzava l'avortament en tres casos: risc greu per a la salut de la dona embarassada, violació i malformacions del fetus. Sobre la legislació de l'avortament a l'Espanya democràtica, cf. https://elpais.com/sociedad/2010/06/30/actualidad/1277848805_850215.html

infrecuente el orgasmo en el violador, ya que hay una escasa penetración vaginal debido a la fuerte contracción que la mujer realiza de los músculos abductores y elevadores. Por tanto, no suele haber la necesaria impregnación”⁴¹.

Com a conseqüència i prenent com a argument l’art. 15 de la constitució, es considerava l’avortament és una manera d’assassinat i, per tant, era delictes.

II.7. ELS FEMINISMES DURANT LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA

7.1. Cronologia del feminisme d’àmbit espanyol /a Espanya

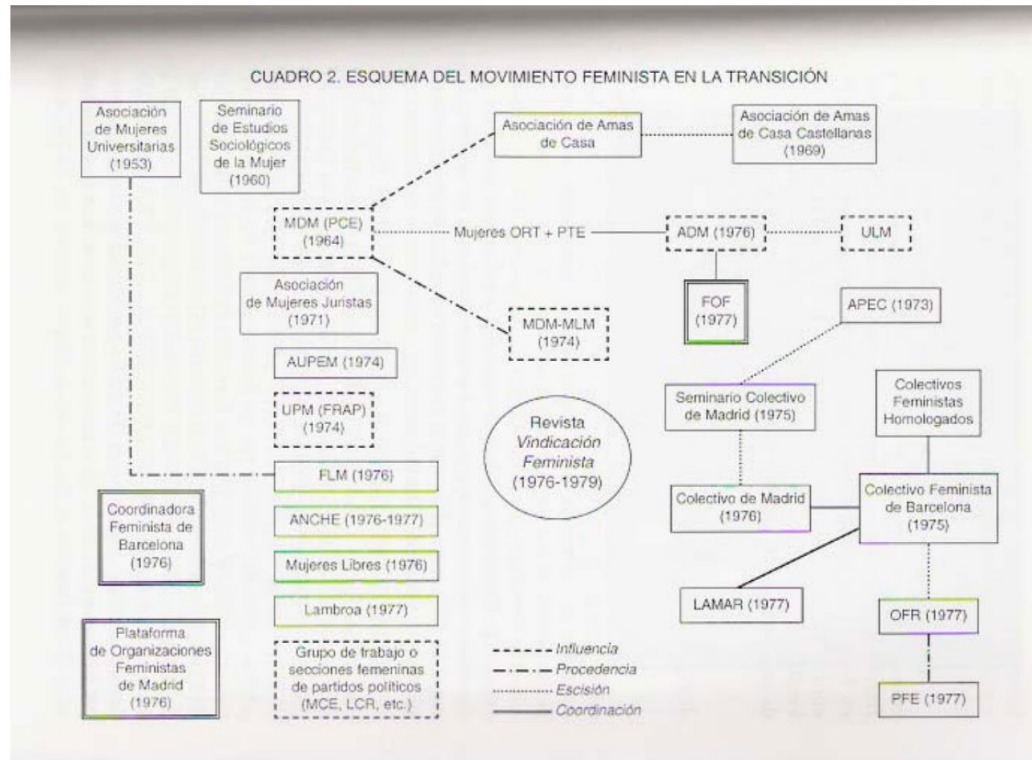
Com molt bé apunta M. Ojer (2014: 21), l’any que va marcar un abans i un després dins el moviment feminista a l’Estat Espanyol és, sens dubte, el 1975. D’una banda, mor el dictador Francisco Franco, fet que dona pas a la transició política espanyola i, per una altra, l’ONU declarava per primera vegada l’Any Internacional de la Dona. Aquesta declaració suposava la convocatòria de centenars d’actes arreu del món i, com a centrals, dos congressos internacionals: la Conferència Mundial, amb caràcter governamental, a la ciutat de Mèxic i el Congrés Mundial de Dones per a organismes no oficials a la ciutat de Berlín.

En línies generals i segons les estudioses del tema (E. Grau, 1993 i M. Ojer, 2014: 26), el moviment feminista posterior a la guerra civil a Espanya es va desenvolupar en tres etapes o fases:

1. De 1965 a 1975: gestació del moviment.
2. De 1975 a 1979: eclosió del moviment. Les diferents organitzacions feministes espanyoles, tot i que no poden participar directament en la redacció del text constitucional, sí estan amatents i expressen les seves reivindicacions i queixes. Així, quan el 1978 s’aprova la Constitució, que marca l’inici de la democràcia, la *Plataforma de Organizaciones Feministas* de Madrid signa un document en el qual s’indiquen els errors del text constitucional i s’assegura que continua la lluita per tal d’aconseguir els drets fonamentals que els eren negats a les dones.
3. De 1979 a 1982: època de crisis dins del moviment i institucionalització de les demandes feministes.

La diversitat de grups i enfocaments dins del feminisme de la transició és molt gran, de la qual ens pot donar una idea l’esquema dissenyat per Larumbe (2002:167), citat per Ojer (2014: 24):

⁴¹ Intervenció del representant del partit d’Alianza Popular recollida al diari de sessions del Senat del dia 30 de novembre de 1983, extret de <https://www.senado.es/legis2/publicaciones/pdf/senado/ds/PS0039.PDF>.

Imatge 2. Formacions feministes. Quadre de Larumbe (2002: 167), citat per Ojer, 2014:24.

7.2. Cronologia del feminisme d'àmbit català / a Catalunya

Com apunta M. Ferre (2014: 26), els inicis s'han de situar, a Catalunya, en el marc de l'Associació d'Amics de les Nacions Unides, quan alguns col·lectius de dones es van unir per denunciar l'opressió a què els sotmetia la dictadura franquista. Així, del 27 al 30 de maig de 1976, es van organitzar a Barcelona les Primeres Jornades Catalanes de la Dona⁴² i aquest esdeveniment va suposar el tret de sortida oficial del feminisme català com a fenomen de masses.

Pel que fa al final, aquest se situa al voltant de 1985, amb dos moments clau:

1. juliol de 1985, quan es va aprovar la Llei d'interrupció voluntària de l'embaràs, fruit de les mobilitzacions persistents de les feministes, reivindicant els drets sexuals i reproductius de les dones, objectiu per al qual tots els grups feministes catalans i espanyols van actuar de forma unitària,

⁴² A la web de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona es pot consultar fotografies, documents i els testimonis audiovisuals de diverses dones participants a les Primeres Jornades Catalanes de la Dona a paranimf de la Universitat de Barcelona: <https://ajuntament.barcelona.cat/arxiuunicipal/arxiuhistoric/ca/primeres-jornades-catalanes-de-la-dona-maig-de-1976>; pel que fa al programa i les ponències presentades a les Jornades, es poden consultar a: <https://archivodelatransicion.es/fondo-documental/movimientos-sociales-y-obreros/fondo-documental-movimientos-sociales-mujeres-i-jornades-catalanes-de-la-dona>

2. novembre de 1985, quan es van celebrar a Barcelona les III Jornades Estatsls Feministes, que van suposar una valoració dels deu anys d'història del moviment feminista i la seva lluita.

7.3. Cronologia del feminisme d'àmbit lleidatà / a Lleida⁴³

Com diu J. Serra (2015: 39-40), “a Lleida, els nous moviments socials”, entre els quals inclou el feminisme, “van estar influenciats pels partits d'esquerres en els seus inicis i, posteriorment, van esdevenir més autònoms en centrar les seves demandes més enllà del concepte de classe”. Segons aquest autor, el feminisme “neix estretament vinculat a partits de l'esquerra marxista que integraven la lluita de la dona dins del concepte de revolució social. Les principals reivindicacions es dirigien cap a la despenalització de l'adulteri, la legalització dels anticonceptius, l'educació sexual, una llei del divorci i l'avortament legal, entre d'altres.”

El 1974 se celebra una assemblea de tall feminista a l'edifici Pal·las, en la qual participa tot un seguit de dones que després esdevindran les líders del moviment feminista a la ciutat.

Segons recull Ojer (2014: 27), una d'elles, Anna Ariño, que en aquell moment militava al PSUC, encara en la clandestinitat, parla sobre la situació de les dones dins el seu propi partit i recorda: “començo a sospitar que l'arribada de la democràcia no portarà la igualtat”.

Per la seva banda, Montse Ibáñez afirmava que “com a joves dintre de moviments polítics i reivindicatius, la caiguda del règim va suposar prendre consciència que com a dones érem discriminades dins dels propis partits i moviments antifranquistes”.

I en aquest context, la celebració de l'Any internacional de les dones el 1975 va tenir un gran impacte social, reflectit en la pròpia premsa local, com ho demostren les 6 pàgines que el *Diario de Lérida* li dedica en apartat especial aparegut el 7 gener (amb un article-columna de Carmen Castro), el 4 de maig (amb un reportatge especial de 4 pàgines), i el 14 d'agost, en la secció d'opinió, en dos articles: un sobre la mare soltera d'E. Llinàs i un altre, sobre “el varón domado” de F. Ahumada.

L'Asociación de Mujeres Provincial de Lleida (AMPL)

És a partir d'aquestes trobades i assemblees que naixerà l'Asociación de Mujeres Provincial de Lleida, que serà la primera associació feminista lleidatana, donada d'alta el 1976, amb 50 associades, bàsicament del barri de Capponet, sota la influència del Partit del Treball de Catalunya (PTC)⁴⁴.

⁴³ Per a la confecció d'aquest apartat s'ha seguit essencialment M. Ojer (2007 i 2014), M. Ciutat (2015) i J. Serra (2015: 39-40).

⁴⁴ Es va donar d'alta el 26 de setembre de 1976, segons consta al registre d'associacions: <https://www.asociate.es/cataluna/segria/asociacion-provincial-de-mujeres-de-lleida/#opiniones-comentarios>. De les seves activitats se'n fa ressò molt de passada el *Diario de Lérida*, 25 febrer 1977, pàg. 9.

Entre les principals impulsores d'aquesta Associació estava Isabel Crespo Gredilla, com a presidenta i, com a altres líders d'aquesta associació, Maria Huguet, Mercè Ciutat, Montse Ibañez i Carme Molet, entre d'altres (Ojer, 2014:28).

L'Asociación de Mujeres Provincial de Lleida (a partir d'ara, AMPL) contacta amb altres organitzacions ciutadanes, com ara les diferents Associacions de Veïns i Veïnes per organitzar actes conjunts per denunciar i resoldre problemes als barris, com l'educació, el control de preus per part de l'Ajuntament, i la participació en el pla d'ordenació i planificació urbana.

En una entrevista publicada al *Diario de Lérida* el diumenge 6 de març de 1977, la presidenta de l'AMPL, Isabel Crespo Gredilla, advocada a l'atur de 26 anys i sòcia de l'AAVV del barri de Cappont, explica els inicis de l'associació al mes de gener de 1976 i els seus objectius:

“Se creó a partir del barrio de “Cap-Pont”, de algunas mujeres de esta zona que fuimos casa por casa, recorriendo unos 500 hogares preguntando a las amas de casa, qué problemas principales veían y si estaban dispuestas a colaborar con una Asociación de Mujeres, para tratar de resolver estos problemas. Unas 60 dijeron que sí, entonces a partir de ahí nació esta idea, esto fue hace muy poco, exactamente en enero del año pasado”.

Aquesta associació treballava temes relacionats amb l'economia domèstica familiar, com la pujada de la llum o l'encariment de la cistella de la compra. A nivell organitzatiu, Crespo destaca a l'entrevista alguns problemes pràctics de l'associació, com la falta de local de reunió i de fons, i la dificultat per aconseguir els permisos per realitzar activitats.

Una de les que va tenir més ressò va ser la taula rodona col·loqui de dissabte 5 de març de 1977 sobre “L'encariment del cost de la vida”, a la sala de la Cooperativa Agrícola Pràctica (i a la Sala d'Actes de La Caixa de l'avinguda de Blondel), amb la participació de Ramón Morell i Rosell, economista; Ramón Guans i Ferré, pagès i president de la Cooperativa de Castelló de Farfanya; Jaume Gavín i Padilla, comerciant i president de l'Associació de Veïns del Secà de Sant Pere; Maria Barrull Chicot i Dolores Ruiz Chiquero, mestresses de casa; i Isabel Crespo Gredilla, presidenta de l'AMPL, amb l'assistència d'unes 500 persones segons les organitzadores, majoritàriament dones, i que va comptar amb servei de guarderia infantil. Isabel Crespo va explicar a la premsa que la va entrevistar que l'AMPL enviaria un escrit al rei sobre el tema del col·loqui i va reclamar la creació de comissions de control de qualitat i preus:

Imatge 3. Reportatge i entrevista a I. Crespo a DLL (9 març 1977)

“Con el Ayuntamiento, también tenemos relaciones para hacer la petición de cosas para ciertos barrios, para pedir subvención, local y con el Gobernador Civil lo mismo. Incluso con el Presidente de la Diputación”⁴⁵.

1976

Totes les fonts consultades, tant a les entrevistes realitzades, com es veurà, com a bibliografia sobre la qüestió, coincideixen a assenyalar com a punt d'inflexió de la lluita feminista a Lleida la celebració al maig de 1976 a Barcelona de les I Jornades Catalanes de la Dona⁴⁶. En aquestes Jornades hi van participar diverses lleidatanes, entre elles Anna Ariño. Segons ella mateixa explica, l'Associació provincial de dones de Lleida va participar amb la ponència “Situació de la dona al món rural”⁴⁷:

El any 76 vam col·laborar i participar en les primeres jornades feministes de la universitat de Barcelona activament: va ser impressionant veure el paranimf ple de dones que teníem i lluitàvem per els mateixos interessos, es va debatre i reivindicar sobre el dret a l'avortament, al divorci, contra l'adulteri, el dret a la sexualitat de la dona...

Per mi va ser un abans i un després. Van ser molt emotives per mi, una injecció d'optimisme, em vaig identificar amb les intervencions dels drets que havíem perdut i que havíem de recuperar, primordial per avançar en els nostres drets com a dones, vaig intuir un abans i un després, un despertar al feminisme en un front comú que ens unia.

En aquells anys era la responsable de la sectorial de la dona del PSUC. Recordo que al mes de tornar de les jornades vaig participar en un míting que vaig ser molt crítica amb els companys del partit per d'hipocresia que demostràvem en la relació amb les dones que era molt masclista.

També trobem referències a la premsa local. El Diario de Lérida (1 juny 1976), fa una síntesi conclusiva dels temes debatuts a les jornades en què van participar dones de Catalunya, País Valencià i Les Illes, i les reivindicacions formulades, que eren:

- ✓ dret a un lloc de treball sense discriminacions
- ✓ abolició de les discriminacions al treball
- ✓ reconeixement dels drets laborals, sindicals, etc. per a les “empleadas de hogar”
- ✓ ensenyament obligatori gratuït, laic i no discriminatori contra la dona
- ✓ eliminació del *Servicio Social*⁴⁸
- ✓ amnistia general per als “delictes femenins”.

⁴⁵ Al Diario de Lérida, 6 març 1977, hi ha una entrevista de Jesús Bometón a Isabel Crespo, presidenta de l'AMPL i es parla d'aquesta taula col·loqui.

⁴⁶ Diario de Lérida, 1 juny 1976: signa Europa Press.

⁴⁷ De fet van ser dues ponències (“La dona al camp” i “Situació de la dona al món rural”), el contingut de les quals es pot consultar a l'annex 5.

⁴⁸ El *Servicio Social*, conegut també com “la mili de les dones”, era una prestació obligatòria per a totes les solteres entre 17 i 35 anys que volguessin accedir a un treball remunerat, expedir un títol acadèmic o oficial, afiliar-se a qualsevol associació, obtenir el passaport, un permís de conduir, etc. Fou d'obligat compliment de 1937 fins a 1978.

Acabades les jornades, unes 500 dones van sortir en manifestació des de Plaça Universitat cap a Balmes i Pelayo i van ser dissoltes per la policia.

Imatge 4. 1976. I Jornades Catalanes de la Dona. Vista de l'interior del Paraninf de la UB

Imatge 5. 1977. Manifestació feminista. Chus Borrell, en primer pla, la segona per la dreta.

A partir de l'assistència i participació a les dites Jornades, es crearà a Lleida una delegació de l'Associació Catalana de la Dona (ACD)⁴⁹, impulsada pel PTC però també

⁴⁹ L'ACD és una organització feminista, encara activa avui en dia, creada a Barcelona el 1976, després de la celebració de les primeres Jornades catalanes de la Dona, amb l'objectiu d'assolir la plena igualtat jurídica i social de la dona, respecte a l'home, el dret al divorci, la planificació familiar i l'avortament, etc. Des d'una posició de feminisme reformista, pluralista en la ideologia i oberta a la col·laboració política amb els partits, el 1977 formà part de la coalició electoral Esquerra de Catalunya amb ERC, PTE i Estat Català. Proporciona assistència i formació a les seves associades. N'han estat presidentes Anna Mercadé (1976-79) i, des del 1979, Núria Solé i Fournier.

amb la participació de dones del PSUC, ERC, MCC, PSAN i Front Nacional. El mateix 1976 tenim també notícies de les manifestacions sota el lema “Jo també soc adúltera”, segons recull la premsa local el gener de 1977 (DDL 9 gener 1977).

1977 – Delegació lleidatana de l'Associació Catalana de la Dona (ACD)

El 24 de març de 1977 es fa la presentació de la delegació lleidatana de l'ACD amb èxit total de públic a la sala actes Fundació La Caixa, amb la intervenció com a ponents de Rosa Parés, que va parlar de la trajectòria del moviment feminista des del segle XIX per acabar reclamant els mateixos drets de què gaudien les dones durant el govern de la Generalitat. A continuació va intervenir Mercè Ciutat, exposant els dos objectius generals de l'ACD: la lluita per aconseguir la igualtat dona – home; i fomentar una societat democràtica; va desglossar el programa en diverses etapes: igualtat total davant la llei; revisió dels programes educatius per eliminar les diferències en relació al sexe; derogació del Servei Social, i tot en el marc de l'Estatut d'Autonomia. Anna Mercadé va abordar el tema del divorci; i Maria Huguet, subratllant que “la problemàtica de la dona era essencialment rural”, va reivindicar el treball domèstic. També es va queixar de la falta d'un local a Lleida i va apuntar que són 30 les dones associades. Durant la presentació també van anunciar que hi havia programades per a les properes dates un cicle de conferències sobre temes feministes i un míting a la ciutat de Lleida.

Imatge 6. Presentació de l'ACD a Lleida: d'esquerra a dreta: M. Huguet, R. Pares, A. Mercadé i M. Ciutat (DDL, 26 març 1977)

Imatge 7. Entrevista a 3 membres de delegació lleidatana de l'ACD: M. Huguet, M. Ciutat i E. Cañueto (DDL 26/3/77, pàgina 7: entrevista signada per J. Vilella i foto de Rueda)

Segons elles mateixes es definien, l'ACD era una associació política i feminista, àmplia i unitària, nascuda durant les "I Jornades Catalanes de la Dona", constituïda per dones de diferents tendències polítiques i ideològiques de diferents sectors i classes socials.

L'objectiu fonamental era aconseguir l'emancipació de la dona. I es lluitava en dos fronts: per la igualtat de la dona amb l'home i per una societat democràtica que possibilités la concreció d'aquesta igualtat. L'òrgan màxim era l'Assemblea General. Hi havia una Junta Directiva, la presidenta era Ana Mercadé. Segons les ponents, una cosa important eren les Comissions de treball, que abastaven tots els aspectes necessaris per aconseguir les finalitats de l'Associació. Van admetre que no estaven legalitzades, ja que, en principi havien intentat acollir-se a la Llei d'Associacions de l'any 1966, però en vista que no els van contestar, van presentar tota la documentació necessària per a inscriure's en el Registre d'Associacions Polítiques, tot i que, a dia de la presentació, encara no havien rebut resposta, tot i confiar en la seva legalització el més aviat possible.

Segons explicaven Cañueto, Ciutat i Huguet en ser entrevistades:

"L'ACD no accepta els homes com a associats, tot i que s'accepta la seva col·laboració. Partint de la base que el feminisme és una cosa que interessa tant a l'home com a la dona, és ella qui pateix les conseqüències, per tant és ella, en primera instància, qui ha de lluitar per les seves reivindicacions, per la seva emancipació.

Lluitem per aconseguir la democràcia política. Per això estem integrades en l'Assemblea de Catalunya.

Creiem que el feminisme deslligat de la política no té raó de ser. Per tant, la nostra associació té un matís polític. D'altra banda, acceptem la doble militància. Totalment independent de partits polítics. Compta en aquests moments amb unes 1.300 sòcies.

Nosaltres treballem de cara a les eleccions. Em aquest sentit donarem suport un front electoral de democràtic que estigui d'acord amb els nostres objectius. Si això arriba a produir-se, pensem presentar a nivell de Catalunya dones candidats per assegurar que es compleixin els nostres objectius; demanem l'Estatut, la Generalitat i el retorn del President Tarradellas".

L'Associació Catalana de la Dona focalitzarà la seva lluita en temes com la llei de l'adulteri, la del divorci, la legalització de l'avortament i la planificació familiar; i un objectiu essencial era aconseguir un centre de planificació familiar a Lleida, per la qual cosa van fer accions de molt diversa índole com mítings, cicles de conferències, etc. sobre temes com divorci, anticonceptius, sexualitat femenina.

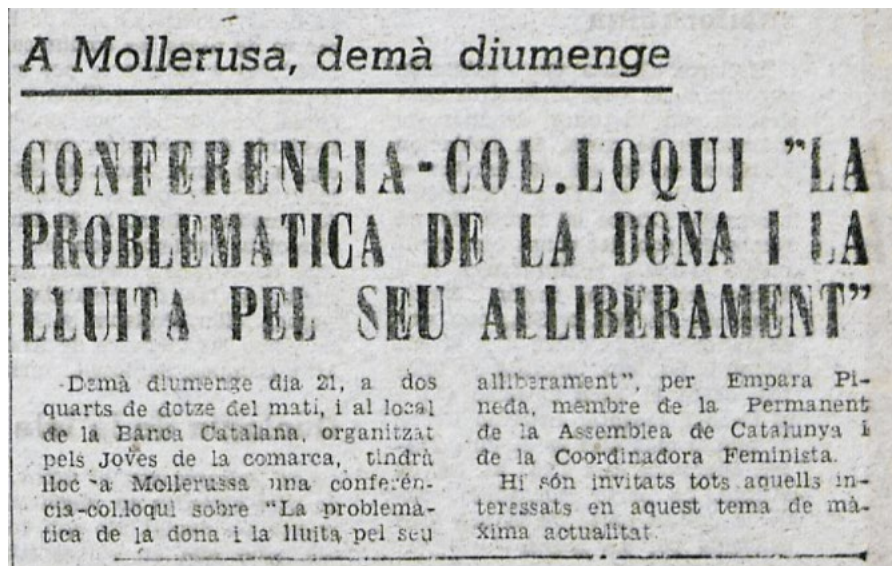
Van treballar per la descentralització i així es van organitzar activitats a ciutats com Balaguer, Mollerussa, etc, liderats per associades com Carme Bellet i Rosa Gràcia.

A Lleida, es van fer unes Jornades sobre sexualitat i la inauguració del local de la delegació lleidatana de l'ACD al núm 17 del c/ La Palma – de Lleida.

A Mollerussa, el 21 d'agost de 1977 al local de la Banca Catalana, organitzat per joves de la comarca, se celebrà una conferència col·loqui "La problemàtica de la dona i la lluita pel seu alliberament", a càrrec d'Empar Pineda, membre de la Permanent de la Assemblea de Catalunya i de la Coordinadora Feminista (*Diario de Lérida*, 20 agost 1977, pàg. 7).

Imatge 8. Vista actual del núm. 17 del C/La Palma

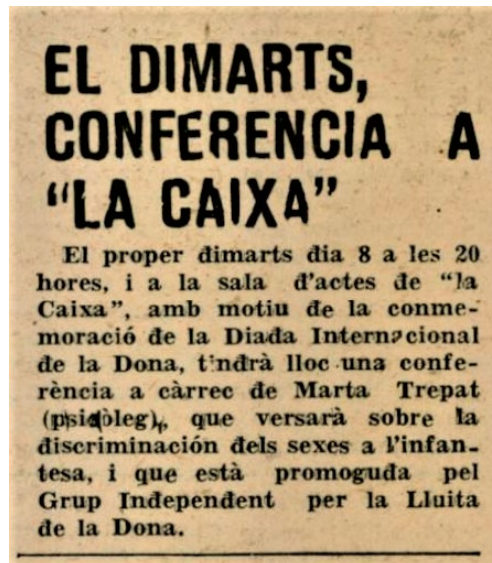
Imatge 9. Notícia de la conferència a Mollerussa. DDL 20 agost 1977

El Grup Independent de Lluita de la Dona de Lleida (GILLD)

El PSC es va mantenir al marge d'aquesta associació i va crear el seu propi grup de dones: el Grup Independent de Lluita de la Dona de Lleida (GILLD).

Elvira Siurana, que havia estat per Europa en diferents cercles feministes, torna a Lleida el 1975-76, i en arribar entra en contacte amb diverses dones com Isabel Toll, Maica Caballero, Mª Àngels Filella i altres activistes de la ciutat i participa en la gestació i naixement del Grup Independent de Lluita per la Dona (GILLD), que neix oficialment el febrer de 1977.

Es va presentar públicament el 8 de març de 1977, a la Sala d'actes de La Caixa, amb una xerrada de la psicòloga lleidatana Marta Trepas Secanell sobre la discriminació de sexes a la infantesa ("La discriminació comença ara. Educació sexista"), presentada per Maica Caballero⁵⁰.

Imatge 10. Notícia de la conferència organitzada pel GILLD (DLL, 6 març 1977, p. 6)

El GILLD es diferenciava de l'ACD en acceptar homes com a associats i en altres qüestions de tipus ideològic i de mètode.

El 21 d'abril de 1977 apareix una nota de premsa al *Diario de Lérida* (p. 9), en què la Comissió Gestora de creació del Grup Independent per a la Lluita de la Dona exposa els seus punts programàtics; i per a la diada de Sant Jordi del mateix any, el grup munta una paradeta a la plaça Paeria per donar-se a conèixer i exposar el seu programa a tothom qui passi:

"D'acord amb les demandes rebudes d'informar sobre el funcionament i objectius de grups de dones a Lleida, nosaltres, Grup Independent per a la Lluita de la Dona (GILLD), hem cregut convenient puntualitzar lo següent:

—Som un grup independent i autogestionat, ideològicament obert al marge de partits polítics, i compromès en la independència i autodeterminació de la dona, sotmesa, avui per avui, a una divisió social del treball que l'hi imposa unes formes alienants de participació col·lectiva i convivència.

—Aquest grup va ésser creat a mitjans de febrer d'aquest any, arrel dels contactes iniciats per alguns del components actuals del GILLD, amb l'Associació Catalana de la Dona, i donat que es varen fer patents clares diferències de tipus ideològic i de mètode.

—Creiem que la lluita s'ha de portar conjuntament amb l'home, tenint en compte que es tracta d'un problema social, per tant, no fem distincions de sexe a l'hora d'admetre nous

⁵⁰ Cf. Ojer, 2014; anunci al *Diario de Lérida*, 6 març 1977, pàg.6; i ressenya el 10 març 1977, pàg. 4.

membres.

—La nostra acció ha de tenir incidència especial en els problemes que té plantejats la dona a Lleida, tant pel que fa a la ciutat com al camp, i portar a terme una acció coherent que alliberi a la dona de la triple marginació de tipus cultural, productiva i familiar a que s'ha vist sotmesa per aquesta societat patriarcal, basada en l'autoritarisme masclista.

A curt termini, fixem els següents objectius:

En el camp legislatiu: —Amnistia per a totes les dones condemnades per comportaments considerats de delictes de sexe. —Derogació de totes les discriminacions legals, tant d'ordre civil, com penal, laboral i mercantil. —Establir un règim matrimonial i altres formes de convivència, amb igualtat total. —Abolició de la “pàtria potestat”.

En el camp familiar: —Creació de guarderies gratuïtes, distribuïdes estratègicament, per tal de cobrir les necessitats en zones rurals, barris i zones urbanes. —Ensenyament gratuït obligatori i públic en règim de coeducació. Revisió dels textos escolars, sense discriminació d'assignatures.

En el camp del treball: —Igualtat de drets entre l'home i la dona: a igual treball, igual salari. —Igualtat dels cònjuges a rebre prestacions de la Seguretat Social, malgrat que només cotitzi la dona. —Incloure aquest tipus de lluita en el conjunt de reivindicacions laborals.

El Grup de Dones de Lleida

Segons Serra (2015:40), els mals resultats del Partit del Treball de Catalunya a les eleccions generals de 1977 van tenir com a conseqüència que un grup de dones deixi el partit i la delegació lleidatana de l'ACD, considerant que estava massa vinculat al PTE i formin una nova entitat feminista que reivindica el seu caràcter independent de qualsevol partit: el Grup de Dones de Lleida, encara molt actiu avui dia, encapçalat per Carme Bellet, Mercè Ciutat, Maria Huguet, Montse Ibáñez, Teresa Mas i Carmina Pardo, amb seu a un local del carrer La Palma.

Per la seva banda, continuaran a l'ACD Carme Molet i Eugènia Cañueto, i canviaran la seva seu al carrer Cavallers 20. Malgrat l'escissió hi haurà una gran col·laboració de les dues associacions a l'hora d'organitzar actes o implicar-se en campanyes.

1978

Durant el 1978, s'intensifica la campanya d'autoinculpacions “Jo també sóc adúltera”, que ja s'havia iniciat al 1977⁵¹.

1979

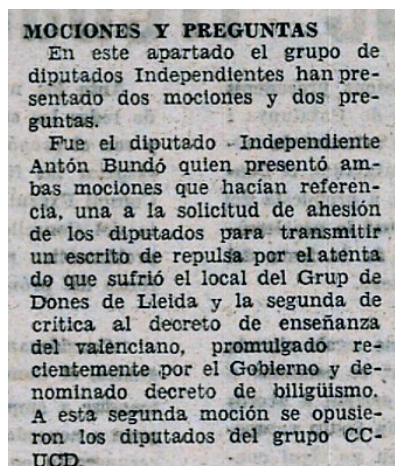
El Grup de dones de Lleida va ser l'objectiu de dos atemptats per part de l'extrema dreta; així, al desembre de 1979 el seu local, ubicat al carrer La Palma 17, va ser incendiat. Tot i que mai es va poder demostrar, les amenaces prèvies i altres indicis assenyalaven clarament els grups d'extrema dreta que ja havien protagonitzat altres atemptats a la ciutat. En l'incendi, a més dels danys materials al local, es va perdre tot l'arxiu relatiu a les usuàries i va generar por i indignació entre les associades.

⁵¹ Al Diario de Lérida (9 gener 1977) hi ha una notícia en què es parla de manifestacions amb el lema “Yo también soy adúltera”.

Imatge 11. Recull a la premsa dels atemptats i fotografia de les amenaces.

Poca o nul·la col·laboració de la policia davant les reiterades denúncies d’Anna Ariño i Teresa Mas. En canvi, molt bona resposta de la societat civil i les institucions, com la Diputació, que van condemnar l’atemptat. Com explica Ojer (2007:35), la premsa local es feia ressò i titulava “Masiva repulsa contra los atentados al local del Grup de Dones”. El propi president de la Diputació de Lleida feia arribar una carta al Grup tot expressant l’acord del Plenari de la Diputació pel qual es solidaritzaven amb elles i rebutjaven l’atemptat.

Imatge 12. Recull a la premsa de la repulsa dels atemptats per part de la Diputació

Coordinadora de Dones de les Terres de Lleida

L’any 1979 també neix la Coordinadora de Dones de les Terres de Lleida (vinculada a la Coord. Feminista de Catalunya): incloïa tots els grups feministes de la província Lleida (Grup de Dones, ACD, Grup Independent de Lluita per la Dona (GILLD), Grup de

Dones de Mollerussa, el Grup de Dones de Balaguer, Partit feminista a les Terres de Lleida (Teresa Estany). La coordinadora té objectius i reivindicacions pròpies:

- ✓ Despenalització de l'adulteri
- ✓ Legalització dels anticonceptius
- ✓ Divorci
- ✓ Avortament
- ✓ Planificació familiar
- ✓ Igualtat davant la llei.

Les accions que de forma coordinada van organitzar van ser moltes i diverses. D'una banda, la campanya pel dret a l'avortament, lliure i gratuït (que era de nivell estatal), amb dues accions:

- a) recollida de signatures per a la campanya d'autoinculpació ("Jo també he avortat"), com a suport a les avortistes de Bilbao jutjades,
- b) i la manifestació sota la consigna (Londres no, Lleida sí), recolzada per regidors de l'Ajuntament: Antonio Cantano, Magda Ballester i Ventura Margó, Pere Ardiaca, segons explica Anna Ariño). Les manifestants es van dirigir cap l'Ajuntament a primera hora del matí i, tot i la pressió de les forces de seguretat per fer-les sortir, un grup de gairebé vint dones es van asseure a les escales de l'Ajuntament, tal com recollia a l'endemà la premsa local. Ja a la tarda, més de 300 persones, entre dones i homes, i sota una pancarta dissenyada per Carme Molet, artista i presidenta de l'ACD, van recórrer el carrer Major de Lleida sota el crit "Avortament lliure i gratuït".

I també es van organitzar accions per reclamar el Centre de Planificació familiar (fet que s'aconseguirà a principis dels 80).

El 18 de maig 1979 es va fer la presentació a Lleida, concretament a la sala d'actes de "La Caixa" del llibre de Mª Aurèlia Campmany *Dona, doneta, donota*, segons relata Jesús Bometón⁵², en un acte organitzat per l'Editorial Edhasa i la "Llibreria L'Ereta". *Dona, doneta, donota* havia estat un dels llibres amb més èxit de vendes a la "Diada de Sant Jordi". La presentació de l'acte va ser dirigida per Mercè Ciutat, que va presentar els autors del llibre, Maria Aurèlia Capmany i Avel·lí Artís-Gener (Tísner), que van parlar a continuació.

Com bé explica M. Ojer (2014:29) i les pròpies protagonistes corroboren, del 25 juny al 6 juliol de 1979 es van celebrar a l'edifici del Roser unes Jornades de Sexologia, organitzades pel Grup de Dones de Lleida, amb la col·laboració de l'Ajuntament, i alguns partits polítics i sindicats. Els i les ponents van ser el sexòleg Frederic Boix, la psicòloga Victòria Sau, la filòloga Empar Pineda, l'advocada Lúcia Falcón i l'escriptora M. Mercè Marçal.

⁵² Cf. article de J. Bometón al *Diario de Lérida* 19 maig 1979, p.6 i 22 maig 1979, p.4, on destaca l'escassetat de públic.

Un parell de mesos més tard, al setembre de 1979, l'ACD presenta una carta -signada per la seva secretària Eugènia Cañueto- sol·licitant a l'ajuntament ajuts per fer una campanya a favor del divorci per mutu acord (al Congrés dels Diputats de Madrid s'estava preparant una discussió sobre la llei del divorci).

A l'octubre, Carme Molet, llavors presidenta de l'ACD de Lleida, demana els permisos al Govern Civil de Lleida per organitzar una xerrada sobre la llei del divorci, a càrrec de Maria Rúbies, diputada lleidatana a Madrid, Anna Mercadé, presidenta de l'ACD a nivell de Catalunya i Teresa Pàmies, escriptora i política socialista.

A finals de 1979 es creen també les secretaries de la dona als sindicats CCOO i UGT.

1980

Maria Rúbies defensa una proposició no de llei al Congrés dels Diputats per a la igualtat de la dona treballadora a la Seguretat Social. Segons explica Mercè Ciutat i recull M. Ojer (2007:35), Maria Rúbies va ser una política lleidatana que, malgrat no compartir les idees del moviment feminista, sempre es va mostrar molt receptiva i col·laboradora en els diversos actes que s'organitzava, participant en ells. Ciutat assegura que "ens enviava notificacions i coses del que passava a Madrid, i això ens permetia estar al dia en les diferents temàtiques", esdevenint així un punt de suport i de recolzament per al Moviment Feminista de Lleida.

1981

Per la seva banda, la Paeria, governada pel PSC, recollint les demandes de la Coordinadora de Dones de les Terres de Ponent, crea el Centre d'Orientació Sexual, que es va situar en un pis de la Rambla Ferran. A propòsit del seu disseny, A. Ariño (Ojer, 2007: 36) explica: "volíem que el centre, a part de planificar, eduqués sexualment a homes i dones de Lleida". Carmina Pardo destaca que no només es va aconseguir la inauguració del centre sinó també se'l va dotar de les millors professionals del moment. Formaven part de la plantilla la psicòloga lleidatana Teresa Estany, amb una reconeguda militància feminista, dins l'ACD i posteriorment al Partit Feminista de Lúcia Falcón, i amb una sòlida formació com a psicòloga, i Carme Vilana, entre altres⁵³.

II.8. FEMINISME I UNIVERSITAT A LLEIDA: L'HERÈNCIA DE LA TRANSICIÓ. LA CREACIÓ DEL SIED⁵⁴

L'any 1987 es comença a gestar el que serà el Seminari Interdisciplinari d'Estudis de la Dona (SIED), com un grup de recerca que duu a terme diverses activitats, agrupant aquelles persones interessades en tot allò que envolta la realitat femenina avui i al llarg de la història.

⁵³ DDL 31 desembre 1981, p. 4: article de J. Bometón "Lleida contarà con un Centro de Planificación Familiar y Orientación Sexual" i Ojer (2007:36-37).

⁵⁴ En aquest apartat, s'ha seguit Ojer, 2007, capítol "Feminisme i Universitat a Lleida", pàgs. 45-47 i la pròpia pàgina web del SIED <http://www.cdp.udl.cat/sied/index.php/ca/qui-som/presentacio>

La llavor la va plantar la professora Eulàlia Vega, professora d'Història contemporània del Estudi General, una unitat depenent administrativament de la Universitat de Barcelona, la qual introdueix per primer cop els estudis de gènere com a disciplina universitària a Lleida. Sota la seva batuta, neixerà el Grup de Recerca i Divulgació de la Dona en el qual participaran, entre altres, Mercè Ciutat, Maria Hugueta, Carme Bellet i Sílvia Puertas. Era un grup de recerca en la línia de treball del que s'estava fent, per exemple a la Universitat de Barcelona, liderat per Mary Nash, la Universidad Complutense de Madrid o la Universidad de Granada, que eren les pioneres.

Tal i com explica Silvia Puertas (cf. entrevista 10, a l'annex 4), el Grup de Recerca va anar organitzant algunes xerrades i conferències a les quals va convidar Ma Ángeles Calero, doctora en Socio-lingüística i autora d'una investigació sobre la imatge de la dona dins el refranyer i la literatura popular espanyola, i Agnès Pardell, professora de Dret del treball i autora de diversos treballs de gènere dins la Universitat, entre altres ponents.

Eulàlia de Vega parlarà amb aquestes dues professores per organitzar-se en una associació o agrupació i poder coordinar esforços en el camp dels estudis de gènere, abordant-ho des de diversos punts de vista i disciplines. La manca de suport, però, per part de la universitat de Lleida les va obligar, com també passava en altres universitats, a adoptar la forma de Seminari.

D'aquesta manera, Eulàlia de Vega, Pepa Bru, Agnès Pardell, Mª Angeles Calero i Sílvia Puertas creen el Seminari Interdisciplinari d'Estudis de la Dona (SIED), del que Mª Ángeles Calero serà la primera presidenta i Sílvia Puertas la primera secretària, entrant a formar part de l'Asociación Universitaria de Estudios de las Mujeres (AUDEM), nascuda l'any 1991.

El SIED tenia com a principal objectiu fer una revisió dels sabers i institucionalitzar aquesta revisió i que la Universitat introduís els estudis de gènere. El SIED va suposar la visibilització del moviment feminista dins de la Universitat de Lleida, invisible de cara enfora fins aquell moment.

El primer projecte del SIED va ser la creació d'un Centre d'Estudis i Documentació de les Dones, que es va fer realitat l'any 1992, per al qual van comptar amb el suport econòmic de la Paeria i del Instituto de la Mujer i el suport de la Universitat de Lleida, que va cedir un espai. El CEDD és una biblioteca especialitzada en dona, gènere i feminisme, que s'ubica actualment a l'edifici de la biblioteca del nou campus universitari de la UdL a Cappellet, i compta amb un fons documental de més de 2.000 llibres, 450 números de diverses especialitzades, 60 vídeos, 10 cd's, 80 pòsters i abundant material de literatura grisa.

Un any després de la seva constitució, el 1992, el SIED va promoure infinitat d'activitats: xerrades, jornades i seminaris. L'any següent, 1993, el SIED es va centrar en consolidar aquestes iniciatives i negociar col·laboracions amb la pròpia universitat i altres institucions, de manera que a finals de 1994, el SIED organitzava cursos de formació en matèries de gènere per a estudiants universitaris, però obertes a tothom, com el cicle de cinema de dones, exposicions monogràfiques, concerts, projectes de cooperació internacional, projectes a nivell europeu amb fons de la Comunitat Europea. Un dels més destacats va ser la participació en el Mòdul Docent Pilot Sòcrates, de caràcter

interdisciplinària, titulat “L’estatut jurídic de les dones en la Unió Europea”, sota la coordinació de l’Institut d’Études Européennes de la Universitat Paris-VIII i on participaven set universitats europees; un altre es va realitzar durant el curs 1999-2000: s’inicia una important campanya de sensibilització contra la violència de gènere.

Des del punt de vista formatiu, una de les iniciatives del SIED més destacada va ser la creació del Master Oficial on-line d’Agents d’Igualtat, únic en aquell moment a l’Estat Espanyol en la modalitat on-line. En aquest sentit, el fet que el SIED fos i sigui una Associació Universitària, ha provocat que les seves activitats s’hagin hagut d’adscriure als diferents departaments de la Universitat, de manera que han estat coordinades des dels diversos departaments als que pertanyen les professores líders i membres del SIED. Així, el MAIO s’inclouïa oficialment en l’oferta del Departament de Filologia Hispànica i era coordinat per la pròpia Mª Angeles Calero.

El SIED també va treballar per fer-se un lloc dins del Moviment Feminista Mundial. Així, una fita internacional va ser la participació activa al Forum d’ONG’s paral·lel a la IV Conferència Mundial de la Dona de Beijing l’any 1995 on van assistir Agnès Pardell, Sílvia Puertas, Elvira Aparici, Mercè Recasens i Hortènsia Quadra. I l’any 2001, membres del SIED van participar a la Marxa Mundial de Dones a Brussel·les. El SIED ha participat també a diferents Jornades Feministes, com les celebrades l’any 2006 a Barcelona.

Fruit d’aquesta lluita del SIED i d’una evolució política que propicià un canvi d’orientació en la pròpia Universitat, l’any 2006, neix el Centre d’Igualtat d’Oportunitats i Promoció de la Dona de la Universitat de Lleida (Centre Dolors Piera), creat a petició del propi SIED. D’aquesta manera, va néixer un servei amb entitat pròpia dins de la UdL i, del qual inicialment Mª Ángeles Calero en fou la directora fins que, el 2014, n’assumí la direcció Ana Mª Romero, professora de la Facultat de Dret i economia de la UdL⁵⁵.

El SIED, per la seva banda, continua com Associació viva dins la UdL, amb la intenció de poder continuar la tasca reflexiva i reivindicativa dins el feminisme.

II.9. LA LLEI TRANS, UN MOMENT CRÍTIC I DE CANVI PER AL FEMINISME?

L’avantprojecte de llei per a la igualtat real i efectiva de les persones transsexuals i per a la garantia dels drets LGTBI, coneguda com a “Llei trans”, va ser aprovat en el Consell de Ministres el passat 29 juny de 2021 i va iniciar la seva tramitació, pendent dels informes consultius i tot el recorregut parlamentari abans de la seva aprovació definitiva. És la fusió de dues normatives a les quals s’havien compromès els socis de Govern (PSOE

⁵⁵ Actualment el Centre d’Igualtat d’Oportunitats i Promoció de la Dona gestiona el no només el Màster oficial online en Estudis de Gènere i Gestió de Polítiques d’Igualtat de la Universitat de Lleida, sinó també el Minor en Dret i Gènere, les jornades Dones i món rural, una matèria transversal en Igualtat de gènere per al curs 2021-2022, que està formada pels cursos com “Violències masclistes i LGBTIfòbiques en entorns educatius”, el Memorial Hortènsia Alonso, “Orientació i prevenció de violències masclistes a la UdL”, “Com interpel·lar les masculinitats des dels feminismes”, la Jornada “La dona davant els reptes del treball 4.0” i les Jornades feministes: “Impactes de la violència obstètrica i experiències superadores” i activitats adreçades a l’alumnat de secundària, com les jornades “Per què no puc fer-ho?” i l’assessorament de treballs de recerca de batxillerat en el marc del Projecte Itinera.

i Unidas Podemos): 1) una específica destinada a les persones trans i 2) una altra més àmplia sobre la resta de col·lectius (lesbianes, gais, bisexuals i intersexuals).

El gran escull per a arribar a un acord era la lliure autodeterminació de gènere (és a dir que una persona pugui canviar el nom i el sexe en el DNI només amb la seva voluntat, sense necessitat d'informes mèdics i anys d'hormonació, com fins ara). Finalment, s'ha aprovat que les persones majors de 16 anys podran demanar-ho per si mateixes. I es permetrà, amb l'assistència de progenitors o tutors, a partir dels 14 anys (l'edat a la qual és obligatori el DNI). El text permet el canvi de sexe legal a partir dels 12 anys, no abans, en diferents trams: a partir dels 16 sense requisits, entre els 14 i 16 amb consentiment dels seus representants legals, i entre els 12 i 14 mitjançant autorització judicial.

Hi haurà com a norma l'autodeterminació a través d'un procés de doble verificació que no pot durar més de quatre mesos. És a dir, la persona haurà d'acudir al Registre Civil per canviar de sexe. Allà se li donarà tota la informació necessària i se li proporcionarà un document que haurà d'omplir. En un termini de màxim quatre mesos la persona serà cridada de nou al Registre Civil i llavors es farà oficial el canvi. No caldrà passar reconeixements mèdics, i serà suficient amb l'autodeterminació de la persona.

Ara bé, els articles de la llei van més enllà de la debatuda lliure autodeterminació de gènere. Aquestes són altres mesures que recull:

- Blindar les lleis d'igualtat. Amb el canvi de sexe en el registre i en el DNI, la persona no podrà ser beneficiària amb caràcter retroactiu de mesures de discriminació positiva recollides en la llei d'Igualtat, aprovada en 2007.
- Prohibició de les teràpies de conversió. Són les pràctiques destinades a modificar l'orientació i identitat sexual d'una persona. Es consideren una infracció "molt greu", castigada amb multes de fins a 150.000 euros.
- Tècniques de reproducció assistida per a "persones trans amb capacitat de gestar". Les dones lesbianes, bisexuals i aquelles sense parella tindran accés a tècniques de reproducció assistida dins els serveis comuns del Sistema Nacional de Salut.
- Filiació dels bebès nascuts de dones no casades. La llei inclou la modificació de l'article 120 del Codi Civil de manera que per a la filiació no matrimonial bastarà que en el moment de la inscripció del naixement, la progenitora no gestant faci una declaració conforme en el corresponent formulari oficial.
- Una pròrroga per a persones intersexuals (aquelles que neixen amb una anatomia reproductiva o sexual amb caràcters sexuals de tots dos sexes: hermafrodites). No hauran de patir mutilacions ni cirurgies si no és per motius de salut i no hauran de ser inscrites amb un sexe determinat durant el primer any de vida.
- Diversitat LGTBI en l'àmbit educatiu. Inclusió de continguts relatius al tractament de la diversitat sexo-afectiva i familiar de les persones LGTBI en els temaris d'ingrés, accés i adquisició de noves especialitats en els cossos docents.
- Promoció de l'ocupació per a dones trans. La llei preveu mesures d'acció positiva per a afavorir l'accés de persones LGTBI a l'ocupació, sobretot de les dones trans.

- **Infraccions.** Hi haurà multes de 200 a 2.000 euros per vexar a una persona per la seva orientació sexual o identitat de gènere o similars.

Tanmateix, quan aquesta llei ha arribat, ha generat opinions molt contraposades entre plataformes i associacions feministes, fins al punt que s'ha arribat a considerar que aquesta llei ha generat una ruptura dins del moviment feminista. Durant mig any hi ha hagut infinitat de debats crispats entre diferents sectors del feminisme i l'esquerra. A les xarxes, la polèmica s'ha vist amplificada i alimentada per moltes personalitats públiques o comptes opinant sobre la qüestió.

Arguments a favor (cf. Moviment Democràtic de Dones, FeministAlde, Ca la Dona, Plataforma 8M Tenerife, AMA Asturies, Asamblea Feminista o Eskalera Karakola):

- ✓ era un deute pendent a Espanya i respon a la demanda dels col·lectius LGTBI
- ✓ amb aquesta llei les persones trans deixaran de ser considerades malaltes
- ✓ les persones gais i lesbianes podran formar les seves famílies en igualtat
- ✓ es prohibiran les teràpies de conversió
- ✓ és una llei que empara a les persones tal com són
- ✓ qui pertanyi al col·lectiu LGTBI no ha de convèncer a ningú sobre qui és
- ✓ el feminisme és un moviment que no pot deixar fora a les dones trans i els seus drets.

Arguments en contra

L'Aliança Contra l'Esborrat de les Dones (ACBM)⁵⁶, iniciativa feminista centrada en la defensa dels drets de les dones basats en el sexe, i *Confluencia Movimiento Feminista*, que agrupa a mig centenar d'organitzacions de tota Espanya⁵⁷, han denunciat que aquesta llei sobre violències sexuals omet a les dones prostituïdes, ignora la lluita contra la pornografia i promou en la legislació la confusió intencionada entre sexe i gènere. Les claus de les al·legacions són:

1. El text de l'Avantprojecte del Ministeri d'Igualtat entra en contradicció amb la Llei contra la Violència de Gènere i amb la Llei d'Igualtat, ja que inclou terminologia identitària acientífica i basada en percepcions personals. Es fa desaparèixer el terme "identitat de gènere" per ser substituït pel d' "identitat sexual": consideren que es tergiversa i s'entén per "identitat sexual": "el sexe psicològic subconscient sentit com a propi per cada persona i que la defineix com a home o dona". Aquesta definició està absolutament allunyada del que en l'àmbit científic s'entén per identitat sexual. La lliure autodeterminació del sexe genera inseguretats jurídica i sanitària a les persones transsexuals. Es permet el canvi de sexe legal sense cap tipus d'acreditació o verificació qualificada de transsexualitat.
2. L'esport femení es desvirtua, ja que la llei permet que homes autoidentificats com a dones accedeixin a l'esport femení.
3. Permet que homes autoidentificats com a dones accedeixin a les quotes paritàries de representació.

⁵⁶ Les organitzacions de dones que avalen les al·legacions de l'Aliança són, entre altres, la Tertúlia Feminista Les Comadres, la Unión de Asociaciones Familiares (UNAF), la Federación de Mujeres Progresistas, Fundación Mujeres, el Lobby Europeo de Mujeres en España (LEM España), la Federación Nacional de Asociaciones de Mujeres Separadas y Divorciadas, o la Asociación Universitaria Contra la Violencia Machista (AUVIM).

⁵⁷ *Confluencia Movimiento Feminista*: <http://movimientofeminista.org/>

4. Permet que homes autoidentificats com a dones accedeixin a les ajudes previstes per a dones.
5. Permet que homes condemnats per agressions sexuals puguin canviar el seu sexe legal i accedir a les presons de dones.
6. No preserva l'interès superior del menor sinó que promou la teràpia de conversió dels menors gais i lesbianes, al fer-los creure que el seu rebuig als mandats estereotipats de gènere tenen el seu origen en haver nascut en un cos equivocat. Per aquesta raó, argumenten que se'ls fa pensar que han de modificar el seu cos a través d'hormones i cirurgies. Països com Suècia, el Regne Unit o Finlàndia, que han aprovat lleis trans fa anys, ara estan retrocedint i han prohibit la hormonació infantil pels gravíssims efectes secundaris que comporta.
7. La llei Trans pot tenir impacte distorsionador en les estadístiques que serveixen per a analitzar si la societat avança o no cap a la igualtat real entre homes i dones (en qüestions de bretxa salarial, d'índexs de criminalitat, de malalties que afecten exclusivament les dones, etc.).

En aquest sentit, el 23 d'octubre de 2021 es va fer una manifestació convocada per la plataforma "La força de les dones és el futur de totes", amb la participació de 2.000 persones, segons la Delegació de Govern, i 6.000 segons les organitzadores convocants, contra la llei trans, i criticant que Espanya encara no tingui una llei per a abolir la prostitució i mostrant-se en contra dels ventres de lloguer. Va anar acompanyada per un manifest, amb 2.600 signatures en el Congrés amb les seves peticions.

La protesta expressava el descontentament d'una part del feminisme amb les polítiques de Montero, especialment referent a la llei trans, que implica, segons aquesta organització, l'anul·lació del sexe com a realitat biològica i com a categoria jurídica, la qual cosa consideren que conduiria a la desprotecció de les dones, per exemple, respecte a la violència masclista. Les idees defensades són que el sexe no és gènere i que el sexe ens condiciona, però que allò que ens oprimeix és el gènere.

Aquestes al·legacions i crítiques, però, també han estat rebatudes per altres col·lectius feministes. Mireia Izard (15 juliol 2021) ha analitzat les crítiques a la llei i n'ha rebutat algunes afirmacions que ella considera falses:

1. *Canviar de gènere serà tan senzill que cadascú ho podrà fer quan i les vegades que vulgui.* Un cop fet el canvi, a partir de 6 mesos, la persona té dret a renunciar al canvi i tornar al seu registre inicial, però en aquest cas caldrà un procés judicial i l'aprovació d'un jutge per fer la reversió. L'OMS calcula que al món només hi ha entre un 0,3% i un 0,5% de trans (uns 25 milions de persones, com a molt un 2% de la població).
2. *Els homes entraran als lavabos de dones dient que són trans.* Igual que ara, no s'haurà de mostrar cap documentació per entrar a un bany públic. Entrarà qui vulgui on vulgui com sempre.
3. *Es farà servir l'autodeterminació de gènere per obtenir beneficis penitenciaris.* A nivell català, no suposa cap canvi perquè la instrucció 1/2019 de Catalunya ja permet des del 2019 que un pres/a canviï de centre penitenciar si s'identifica amb un gènere diferent de l'assignat

al néixer. La petició és avaluada i autoritzada o no per la junta de tractament penitenciari. Actualment hi ha 8 persones trans a centres o mòduls de dones i no s'han detectat incidents.

4. *S'estalviaran condemnes per violència de gènere.* L'avantprojecte de llei justament explicita dins l'article 40 que la persona mantindrà els seus drets i obligacions jurídiques anteriors al canvi de sexe registral. Per tant, un maltractador no podrà utilitzar el canvi de sexe per evitar una condemna amb agreujant per raó de gènere. Per altra banda, l'anomenada llei trans també assenyala que un home trans, un cop ja consti com a home al registre, no es podrà beneficiar de les mesures que aposten per una discriminació positiva de les dones.

5. *Les estadístiques sobre desigualtat home-dona quedaran alterades.* Pel psicòleg social de la UAB Joan Pujol, això és una situació hipotètica que no té cap base empírica. Segons una enquesta presentada al maig del 2020, destaca la precarietat laboral dels homes que han transicionat a dones i per tant, poc probable que puguin alterar les xifres de bretxa salarial.

6. *Els homes utilitzaran la llei per ocupar llocs de dones quan hi hagi quotes.* Segons Judith Juanhuix, científica i mare trans, els drets humans són primer i després ja es farà l'adaptació de la legislació i es perseguirà el frau, si n'hi ha. A més, l'activitat econòmica més habitual de les dones trans a Catalunya és la prostitució i ser esteticista. Moltes viuen al carrer i són pobres. És descabellat pensar que un home cis hetero normatiu, que està a la cúpula dels privilegis, es vulgui fer passar per dona trans per aconseguir una mica de quota.

7. *S'empeny les criatures a medicalitzar-se.* Rosa Almirall, ginecòloga, fundadora del Servei de Promoció de la Salut de les Persones Trans, Trànsit, de l'ICS, posa en dubte que totes les persones trans necessitin passar per processos mèdics agressius per un desig intrínsec.

8. *L'esport femení desapareixerà.* Des del 2015, el COI permet competir a atletes transsexuals però complint una certa normativa. En el cas del homes trans no hi ha cap requeriment però sí en el de les dones trans, que han de tenir uns nivells de testosterona concrets i passar una sèrie de controls (com per exemple ja es fan al món de l'atletisme). Precisament, l'avantprojecte de llei ja recull aquesta idea a l'article 78 a la disposició addicional cinquena: "*En les pràctiques, esdeveniments i competicions esportives, se seguirà el que disposa la normativa específica aplicable, nacional i internacional, incloses les normes de lluita contra el dopatge*".

III. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Tal com es pot concloure fent una ullada a l'apartat de bibliografia i webgrafia, són molts els estudis que s'han ocupat dels diferents temes que s'aborden al meu treball. El més difícil ha estat justament seleccionar el més rellevant entre tanta informació.

D'una banda, és molt abundant la bibliografia sobre **la transició democràtica espanyola**, però les obres de referència que he consultat han estat essencialment les aquí relacionades. Concretament sobre la transició a nivell estatal, m'ha estat molt útil la consulta del llibre de Victoria Prego, *Así se hizo la transición* (1997). i visualitzar la sèrie documental que ella mateixa i Elías Andrés van fer per a TVE, titulada *La Transición* (1993).

Sobre **la transició a nivell de Catalunya i Lleida**, han estat obres indispensables per a l'elaboració del marc teòric del treball i la comprensió de les vivències explicades per les protagonistes del meu treball, d'una banda, el capítol dedicat a la transició del volum 8 de la *Història de Lleida*, titulat "De la restauració al franquisme", a càrrec de Jaume Barrull, Antonieta Jarne i Conxita Mir (2003); encara més útil, per concret i adaptat a un nivell d'estudiants, ha estat l'obra formada per un conjunt d'articles, sota el títol *Transició democràtica a Lleida* (2015) que l'Ajuntament de Lleida va publicar com a complement a l'exposició al centre d'Art la Panera al 2015, que aplegava un miler de documents cedits per la ciutadania lleidatana i entitats, i recollits per la Paeria sobre aquest període de la història de Lleida; així com, també, el dossier educatiu annex que es va dissenyar per treballar el contingut de l'exposició als centres educatius, obra de J. Grau (2015).

També molt útil per algunes informacions consultades ha estat el llibre publicat el 2014 per A. Jarne i P. Juvillà, titulat *El PSUC a les terres de Lleida. 1936-1938* o el publicat pel Segre i l'Ateneu Popular de Ponent, obra d'A. Jarne, P. Sanvicén i J. Cal, el 1996, *L'antifranquisme i la Transició a Lleida*.

Sobre **el feminisme**, conceptes i definicions, s'ha seguit bàsicament la informació proporcionada per V. Sau al seu *Diccionario ideológico feminista* (2000) i per N. Varela (2008), *Feminismo para principiantes*.

A l'hora d'endinsar-me en el moviment feminista durant **la transició democràtica a nivell d'Espanya**, han estat clau diversos tipus de fonts d'informació:

- ✓ (2018) *Las Constituyentes. Las mujeres en la historia política de España. Cuaderno pedagógico de Secundaria, Bachillerato y FP*: un completíssim quadern pedagògic de 194 pàgines que dona a conèixer l'aportació a la història política d'Espanya de les 6 senadores i 21 diputades constituents durant els anys '70 que van participar en el procés de la Constitució espanyola, editat pel Ministerio.
- ✓ L'apartat de la web del Archivo general de la administración-Ministerio de cultura y deporte, titulat "Feminismo, Antifranquismo y Estado en la Transición", que forma part d'una exposició virtual que es titula "Mujeres de la

constitución del 78: Memoria, Reconciliación y Democracia", que m'ha servit per tenir una panoràmica d'aquest període històric i polític a tota Espanya.

- ✓ La pel·lícula documental *Las Constituyentes*, d'Oliva Acosta (2011), d'una durada de 70' produït per Olivavá Producciones sobre les dones que van participar en la redacció de la Constitució espanyola de 1978, amb una versió més curta de 11' 12" accessible i gratuïta.
- ✓ I finalment, alguns capítols del llibre de M. Ángeles Larumbe, titulat "Una inmensa minoría. Influencia y feminismo en la Transición" publicat el 2002 a Saragossa.

A propòsit del feminisme durant la Transició a Catalunya, s'ha consultat puntualment l'obra de Mary Nash (2007), *Dones en Transició. De la resistència política a la legitimitat feminista: les dones en la Barcelona de la Transició*, i la de Conxa Llinàs, *Feminismes de la Transició a Catalunya. Textos i materials*, publicada el 2008.

Però l'obra que s'ha seguit essencialment en aquest apartat és la Tesis Doctoral de Meritxell Ferré (2014), *Pensament i acció del moviment feminista a Catalunya durant la transició democràtica (1975-1985)*, que és un exhaustiu estudi dels moviments feministes a Catalunya en aquest període, que inclou Lleida i recull el testimoni d'algunes lleidatanes, però de forma força secundària.

Pròpiament sobre **el feminisme i les feministes a la Lleida** des de finals del franquisme, fins als anys 90, les úniques obres de referència fins ara i que he seguit són els estudis de Maite Ojer, investigadora que també ha accedit a concedir-me una entrevista (cf. entrevista 11, a l'annex 4). Concretament:

- ✓ El documental *Les edats del violeta: feminisme a Lleida* (2001), amb guió i direcció de la pròpia Maite Ojer, editat pel grup de Dones ICV amb Iniciativa, en format DVD. A través dels testimonis de les seves protagonistes, l'autora analitza l'inici i l'evolució històrica del feminisme a Lleida entre els anys 1974 i 1984.
- ✓ L'estudi *Moviment de dones a Lleida. 1972-2007*. Guanyador de la II Beca de recerca Cristina de Pizan de 2007, que convoca l'Ajuntament de Lleida.
- ✓ L'estudi *Evolució del model femení a les arts escèniques a Lleida. 1980-2014*. Beca Cristina de Pizan de 2014, especialment el capítol 2.1. sobre els moviments de dones a Lleida.

També ha estat molt útil l'article, breu, però ple d'informació interessant d'una de les entrevistades, Mercè Ciutat (2015). "L'altra cara de la transició a Lleida", dins de l'obra ja esmentada *Transició democràtica a Lleida. Actors Context Temps Espai Síntesi*.

En aquest àmbit, el de la història dels moviments feministes a Lleida, he sabut per les pròpies autores (Mercè Ciutat, Maria Huguet i altres col·laboradores del Grup de Dones de Lleida), que ho han comentat a les respectives entrevistes, que està al tram final de redacció i és imminent la publicació i presentació d'un llibre sobre l'activisme feminista a Lleida.

A banda de les fonts pròpiament bibliogràfiques, ha estat essencial per a la redacció del marc històric, la consulta de l'hemeroteca local, concretament la que està fàcilment accessible en format digitalitzat del *Diario de Lérida* a l'Hemeroteca de l'Arxiu Municipal de Lleida (<https://premsadigital.paeria.es/cgi-bin/pandora.exe>).

Finalment, sobre tota la **qüestió de la Llei trans** i les polèmiques sorgides a propòsit en el col·lectiu feminista, s'ha recorregut a diversos articles de premsa, entre els quals en destacaré quatre, que m'han ajudat a entendre les diferents posicions sobre aquesta Llei i que han marcat el debat:

- ✓ l'article de Pilar Álvarez, "Así queda la ley trans en España más allá de la autodeterminación de género", al País.com (29/06/21) <https://elpais.com/sociedad/2021-06-29/asi-queda-la-ley-trans-en-espana-mas-alla-de-la-autodeterminacion-de-genero.html>
- ✓ el de la Redacció de Catalunyaapress (30/06/21), "L'anomenada "Llei trans" ha dividit el moviment feminista en "pros" i "contres". <https://www.catalunyapress.cat/texto-diario/mostrar/2976395/lanomenada-llei-trans-dividit-moviment-feminista-pros-i-contres>
- ✓ el programa de ràdio de Mireia Izard "Les 10 mentides sobre la llei trans". 15/7/2021. Catalunya Ràdio <https://www.ccma.cat/catradio/catalunya-migdia/les-10-mentides-sobre-la-llei-trans/noticia/3109920/>
- ✓ i finalment l'article de Lucía Foraster (23/10/21) al País.com titulat "Feministas se manifiestan en Madrid contra la ley trans, los vientres de alquiler y la prostitución". <https://elpais.com/sociedad/2021-10-23/feministas-se-manifiestan-en-madrid-contrala-ley-trans-los-vientres-de-alquiler-y-la-prostitucion.html>

IV. ANÀLISI I RESULTATS

IV.1. LES ENTREVISTES

1.1. Introducció

Per poder assolir els objectius proposats a l'inici de la meua recerca i donar resposta a algunes de les qüestions exposades a la introducció, vaig decidir treballar a partir de fonts orals, concretament a partir de les 11 entrevistes realitzades durant els mesos de juliol, agost i setembre de 2021, i que m'han permès construir les històries de vida i perfils biogràfics de les 11 entrevistades i conèixer de primera mà les seves opinions i sentiments sobre no només el que van viure com a activistes en el passat, sinó també com viuen el moviment feminista actual.

Criteris de selecció

Però qui són aquestes feministes que he entrevistat? Quins han estat els criteris de selecció? Quin paper van tenir en l'etapa de la Transició i posteriors?

Ja s'ha comentat a la introducció que, per qüestions de temps i capacitat meua, falten molts noms de referents lleidatanes que m'hagués agradat incloure, però entre les que he pogut entrevistar, cal distingir tres tipologies d'informants: 8 d'elles tenen com a comú denominador, i per aquest motiu han estat escollides per formar part de la meua recerca, el fet que totes han estat (i moltes d'elles ho continuen sent) dones actives en el moviment feminista i han participat en la xarxa associativa feminista durant el període de 1975 a 1985. Un altre punt en comú és que totes poden considerar-se lleidatanes¹, independentment de si van desenvolupar el seu activisme a la ciutat de Lleida, la majoria, o com algunes, en altres ciutats, com Barcelona, Madrid, etc. La selecció de les informants també s'ha fet amb la pretensió d'aconseguir una representació àmplia del moviment feminista, dels diferents corrents i òptiques. A aquest grup pertanyen, per ordre alfabètic:

1. Anna Ariño Garrié
2. Carme Bellet Roca
3. Chus Borrell Feliu
4. Eugènia Cañueto Vidal
5. Mercè Ciutat Valero
6. Maria Huguet Recasens
7. Carmina Pardo Mestre
8. Elvira Siurana Zaragoza

Dues entrevistades més corresponen a la categoria del que jo qualificaria d'"hereves del feminisme de la transició en el món universitari"; són Mª Ángeles Calero Fernández i Sílvia Puertas Novau, especialment actives al moviment feminista universitari a partir de 1987.

¹ Quan dic lleidatanes, em refereixo a que han nascut a Lleida o han viscut gran part de la seva vida a Lleida; o sigui, en definitiva, que elles mateixes es defineixen com a lleidatanes.

Finalment, vaig voler conèixer de primera mà l'opinió d'una investigadora, també lleidatana, que ja s'havia ocupat abans del tema i coneixia molt bé les meves entrevistades, perquè em donés la seva visió de conjunt i la seva interpretació com a observadora; es tracta de Maite Ojer Blasi, autora d'una obra de referència per a la meua recerca, com ja s'ha explicat a l'apartat d'estat de la qüestió.

Tipologia d'entrevista

El tipus d'entrevista que s'ha usat ha estat l'entrevista semiestructurada de final obert. El guió de l'entrevista (que es pot consultar a l'annex 3), s'ha elaborat com una orientació per a la conducció de les converses i les preguntes s'han adaptat a les característiques específiques de cada una de les entrevistades².

Les preguntes segueixen un guió de continguts o temes clau que s'estructuren de la forma següent:

- 1) Trajectòria vital (naixement, família, estudis, etc.)
- 2) Dimensió política: vivències de la transició democràtica i experiència en el món de la política i les seves relacions amb el feminisme.
- 3) L'activisme feminista: presa de conscienciació feminista, evolució ideològica viscuda i formes d'organització.
- 4) Reflexió i balanç dels èxits o fites feministes aconseguides. Valoració de la transcendència d'allò conseguit i del reconeixement social obtingut.
- 5) Opinió sobre la relació entre feminisme i món educatiu.
- 6) Valoració de les posicions del feminisme actual i dels temes "polèmics" que avui es debaten.

Totes les dones contactades han acceptat la gravació en vídeo i àudio de les converses, cosa que n'ha facilitat la transcripció del contingut i posterior anàlisi, a excepció d'una informant l'entrevista de la qual, tot i que la trobada va ser presencial, per qüestions d'organització i temps no es va poder enregistrar i ella mateixa va fer arribar les seves respostes per e-mail.

Els llocs i moments de realització de les entrevistes han estat escollits per les pròpies entrevistades i han estat molt diversos (matins i tardes, interiors i exteriors): la terrassa del bar del Museu de Lleida, la terrassa del bar Bodegón a la Rambla Ferran, el Cafè Namasté, el bar Beat, el despatx de feina de les entrevistades, una aula de la UdL, la terrassa del Bar Grans Records, una terrassa a la plaça Ricard Vinyes, etc., circumstància que, en algunes ocasions, va suposar problemes d'àudio per sorolls externs, de cotxes, de gent, etc. inconvenients que no haguessin existit si s'hagués fet en un únic plató d'enregistrament interior; però, a canvi, l'ambient de la conversa va fluir de forma natural, agradable i com improvisada.

L'enregistrament en vídeo s'ha fet amb una càmera de fotos-vídeo domèstica (una senzilla Canon PowerShot SX200 IS) i també s'ha fet un enregistrament d'àudio de

² En realitat s'ha fet 3 guions: un per a les activistes als anys 70, un altre per a les activistes al món universitari dels 80-90 i un tercer per a la investigadora Maite Ojer.

seguretat amb el meu mòbil. La durada aproximada de cada entrevista ha estat entre 40 minuts i 2 hores, depenent de cada entrevistada.

1.2. Anàlisi de les entrevistes

A continuació es comentaran els resultats de l'entrevista³. Per tal de fer-ho de forma més organitzada i clara, he segmentat les dades textuais agrupant-les en fragments de text que pertanyen a una mateixa categoria o bloc temàtic i així comentar els resultats comparant les vivències i opinions de totes les entrevistades.

Bloc 1. Trajectòria vital (naixement, entorn familiar, estudis, etc.): preguntes 1-4

La majoria va néixer a Lleida ciutat, excepte Anna Ariño que va néixer a Barcelona, Carme Bellet, que va néixer a Sidamon, Maria Huguet, que va néixer a Tarragona i Mª Ángeles Calero, que va néixer a Osca però va arribar a Lleida amb només cinc anys.

Els entorns familiars van ser molt diversos, des d'entorns de precarietat i dificultats econòmiques importants (Ariño, Ciutat), passant per les que el defineixen com a classe treballadora (Cañueto, Huguet) o rural (Bellet), i altres que van créixer en un entorn benestant i sense dificultats econòmiques (Pardo, Borrell, Siurana).

Ideològicament, també són força diverses les situacions familiars: moltes ja provenien d'una família de tradició republicana, d'esquerres i amb consciència obrera (Ariño, Ciutat, Huguet); altres es van criar dins d'una família on es respirava un ambient liberal o lliure, però a l'hora tradicional (Siurana, Borrell) i alguna, dins d'una família d'ideologia afecta al règim i molt religiosa (franquista-carlina), com Carme Bellet.

Pel que fa a la situació de la dona, hi ha dues posicions: algunes entrevistades van créixer en ambients familiars que fomentaven certa llibertat o empoderament femení (Pardo, Borrell) i altres on l'ambient era clarament patriarcal i masclista (Ariño, Cañueto, Bellet), o senzillament tradicional pel que fa als estereotips (Siurana).

Algunes recorden dones que van ser referents per a elles. Així, Carmina Pardo recorda la seva mare, que va ser la primera a portar pantalons al carrer; Chus Borrell, la seva àvia paterna, que li promovia el protagonisme i Maria Huguet, la seva mare, que era mestra i defensora de la llengua i cultura catalana:

Borrell: "Al ser nena i gran, pues tenia una mica aquest protagonisme i també prenia iniciativa i m'ho van promoure, sobretot la meua àvia paterna".

Pardo: Llavors, per exemple, la meua mare, una persona que era molt esportista, doncs, va ser de les primeres dones que va portar pantalons aquí a Lleida perquè, doncs, patinava. (...) Doncs en aquell moment, doncs, jo tenia aquesta referència i clar, a casa meua sempre sí, perquè inclús anava a comprar, doncs: "sí, perquè la teua mare va ser la primera que va portar pantalons"; et deien aquestes coses, bueno... te xocava, ... pensaves: "pues molt bé".

³ El contingut íntegre de les entrevistes es pot llegir a les transcripcions que apareixen com a annex 4.

Com he dit, Anna Ariño va créixer en un entorn molt inestable i amb dificultats econòmiques, en un ambient familiar molt patriarcal i masclista, contra el qual ella es va voler rebel·lar, ja que no volia viure igual que la seva mare, sotmesa a un home, i aquesta situació va promoure el seu pensament feminista:

Ariño: No acceptava com la meua mare i d'altres dones del nostre entorn vivien amb por, anul·lades pel marit... No eren elles, les havien exclòs; només eren aptes per portar criatures al món i ser criades del marit, i em vaig prometre a mi mateixa que no acceptaria mai un home maltractador com el meu pare.

Mercè Ciutat va créixer en un entorn precari econòmicament. El seu pare va morir durant la guerra i van tindre moltes dificultat econòmiques. La seva classe social la va empènyer a començar a militar al partit comunista:

Ciutat: Soc filla de pare i mare treballadors, catòlics per obligació i republicans d'esquerres per devoció. El pare ferit de guerra al 1937 al front republicà (...) va morir de patiment als 58 anys. (...) La nostra era una situació econòmica dura, amb moltes necessitats. Sovint els padrins ens ajudaven a arribar a final de mes. (...) Els meus orígens de lluita van ser als 19 anys, pels meus orígens de classe. Vaig començar militant a un partit comunista, una escissió del PSUC.

Elvira Siurana va créixer en una família benestant, en un entorn d'esquerres, però on les diferències entre ella i els seus germans s'anaven fent evidents en aspectes com la repartició del treball domèstic, les aspiracions de futur i amb el que s'esperava de cada un:

Siurana: Quan vaig anar creixent sí, (...) és la diferència d'expectatives que hi havia entre els meus germans, que eren nois els dos... i és clar ells, pues, ja es comptava que farien la carrera, que havien d'estudiar i que era l'important. I amb mi, pues no s'hi pensava que fes una carrera. Allò... que fossa mona! que, a més, jo era mona de petita, però no era gens així, preocupada per qüestions femenines, no? (...) Després, també, a la distribució del treball domèstic ja es començaven a veure les diferències. Després, vaig viure bastant temps, un parell d'anys, amb un dels meus germans a Barcelona i, clar, al final era jo la que portava la casa, i ell convidava gent. Era molt brillant, explicava moltes coses, però jo ja estava fent el rol femení i això em va començar a molestar.

A Eugènia Cañueto, de família de classe treballadora, l'entorn la va encaminar a no estar d'acord amb algunes coses, i tenia clar que ella no les faria, tot i que no tant com podria canviar-ho:

Cañueto: No m'agradava segons quines coses i sabia que no les faria o que no les volia fer, però tampoc sabia les formes com ho podia canviar.

A Maria Huguet, la seva família, de classe treballadora i ideologia republicana, li va inculcar molts valors en defensa de la llengua i la cultura catalana, però no la va incitar al seu posicionament feminista, perquè era una qüestió que ni es plantejava.

Com s'ha dit, Carme Bellet va créixer en una família molt afecta al règim, carlistes per part d'ambdós, pare i mare. Tot i això, al ser només dues germanes, el seu pare volia que estudiessin. Va anar a estudiar interna a les Universitats laborals de Càceres i Saragossa, i aquest entorn, envoltada de dones, la va incitar a l'empoderament femení:

Bellet: Va venir un dia el meu pare, em va portar aquí Lleida a presentar-me a un examen, (...) doncs, vaig fer un examen, perquè... no sé si et sonarà... durant el franquisme, diguéssim, van muntar el Girón de Velasco, que era la mà dreta d'extrema dreta, lo que s'anomenava Universitats laborals, no sé si et sona... (...) Eren uns macro, se'n deien universitats, però eren instituts molt grans que, en principi, estaven pensats per... bueno... era per a persones, per a famílies sense recursos, i que venia a ser una mica de desclassament de la gent pobra, diguéssim.

A l'hora d'estudiar, el fet de ser dona va condicionar Anna Ariño, ja que el seu pare no va permetre que estudiés. També va condicionar a Elvira Siurana, Eugènia Cañueto i Maria Huguet, perquè, pel fet de ser dones, no van poder optar a certs estudis o no tenien aspiracions, perquè en aquella època les dones o bé treballaven de secretàries o bé de dependentes:

Ariño: Recordo que el capellà d'Alguaire, un dels pobles on vaig viure, va proposar als pares anar interna i poder estudiar: negativa del patriarca!

Cañueto: Per tant, si eres una dona, com a molt podies treballar de secretària o de dependenta, cap cosa més.

Siurana: Bueno, sí, amb el sentit aquest que no vaig estudiar res, al final. El que vaig fer... em van portar a un col·legi a Barcelona molt tradicional, a pesar que la meua família no eren tan tradicionals ni tan religiosos. Sí que em van portar a un col·legi conservador, perquè era al que havien anat les dones de la meua família, i això em va crear bastanta contradicció entre el món de fora i el món intern.

Huguet: En certa manera, sí, en certa manera sí, perquè pel fet de ser dones segons el què... ja no vaig poder optar.

En canvi, Mercè Ciutat va estar condicionada per una qüestió econòmica:

Ciutat: Jo vaig fer Història perquè en aquells moments s'iniciaven aquests estudis a la nostra ciutat i, donat que econòmicament no podia anar a Barcelona, em va semblar prou atractiva la idea de dedicar-me a l'ensenyament i la història sempre m'havia interessat.

Chus Borrell, Carmina Pardo i Carme Bellet van estudiar allò que van voler sense condicionaments; fins i tot, Carme Bellet explica que va tenir coacció per estudiar ciències, ja que se suposava que es guanyaria millor la vida:

Bellet: Jo suposo que no gaire, perquè vaig tenir coacció per fer el contrari. Per tant, no, penso que no, no, cal dir. (...) I a casa meua allò sí que, potser per aquí, en el sentit de que a casa meua, doncs, diguéssim, eren d'un poble, tenien... treballaven la terra, i a casa meua només hi havia dos noies. No hi havia cap... cap noi. Llavors, mon pare va dir: "Aquestes

nenes han d'estudiar, sinó què faran?" Saps què et vull dir? Que també podíem treballar la terra, però això no passava pel cap de la meva família. "Aleshores, doncs, vosaltres heu d'estudiar", ja està. No se'm va passar pel cap, perquè sempre ho vaig viure des de petita que havia d'estudiar i havia d'estudiar, i s'ha acabat.

I bueno, en aquest aspecte pues, bueno. Clar, suposo que lo de guanyar-se la vida, pues és guanyar-se la vida millor, pues eren carreres de ciències i, sinó, medicina.

Una generació després, les respostes de Sílvia Puertas i Mª Ángeles Calero no van distar molt. Sílvia Puertas va créixer en un entorn heterogeni, envoltada tant de gent conservadora amb reticència al canvis, com de gent que volia canvis cap a la democràcia. La universitat va suposar un punt d'inflexió important per al desenvolupament del seu posicionament feminista i el fet de ser dona no va influir en la tria dels seus estudis:

Puertas: Llavors, penso que el meu entorn en aquesta època era un entorn com a molt divers i molt multicolor, molt... amb gent molt diversa. Gent amb moltes ganes de fer coses diferents i de tirar endavant i d'engrescar la participació. Aquesta és la imatge que jo tinc.

Mª Angeles Calero va tindre una infantesa entranyable i va viure en un entorn estable. Aquest entorn va incitar el seu posicionament feminista, perquè ja la seva àvia deia que li hauria agradat "vestir-se pels peus", es a dir, amb pantalons com els homes, referint-se a que li hagués agradat tindre els privilegis que tenien ells en la seva època. De la seva mare, també va observar comportaments amb els que discrepava, com que s'auto-restringia a l'hora de gastar diners, perquè deia que no tenia poder de decisió sobre ells al no guanyar-los ella, tot i que s'ocupés de les feines domèstiques que no eren remunerades:

Calero: la madre de mi madre decía que, esto me lo explicó mi madre, decía que ella hubiera querido vestirse por los pies (...) para ella, vestirse por los pies era ser hombre y ella decía que ojalá hubiera nacido hombre, porque el hecho de ser mujer ella lo percibía como muy reduccionista, o sea, lo percibía como muy limitante. Porque mi abuelo hacía cosas que ella no podía hacer por ser mujer. Y ella consideraba, pues, que eso no era justo y eso se lo transmitió a sus hijas. (...) Ella (mi madre) echaba de menos no tener independencia económica y ella, por la educación que había recibido, sentía que no tenía derecho a tomar decisiones porque no traía el dinero a casa.

Bloc 2. Orientació ideològica (política, social, etc.) i contacte amb la política (en la transició democràtica): preguntes 5-7

Totes es defineixen com políticament d'esquerres, excepte Chus Borrell que es no s'inclou en cap partit i s'autodefineix com a eco-feminista:

Borrell: A veure, jo soc eco-feminista i no prenc cap partit, diguéssim, no pertanyo a cap partit i, per mi, el feminisme és un moviment social de base que inclou tota mena de dones de totes les classes socials i no està englobat dins de cap tendència, diguéssim, política partidista.

Dins de la política d'esquerres, algunes concreten: Eugenia Cañueto es defineix políticament com a socialdemòcrata i Carmina Pardo, que reconeix haver fet una evolució, com a socialista llibertària, mentre que Mercè Ciutat ho fa com a republicana, independentista, ecologista i antiracista; Maria Huguet com a anticapitalista, en una línia llibertària i Siurana com a d'inspiració marxista i Anna Ariño també com a republicana independentista:

Pardo: Jo vaig militar al partit socialista, el PSC; durant molts anys, vaig ser regidora pel PSC. Jo, en aquests moments me definiria com a... precisament com a socialista llibertària.

Cañueto: Tot en una, socialdemòcrata.

Huguet: Tinc una sèrie de creences, és a dir, de principis, que doncs van d'acord amb ser d'esquerres, anticapitalista, antipatriarcal, en una línia llibertària.

En quant al seu posicionament dins del feminisme, la majoria es defineixen com a feministes radicals, i algunes també destaquen el concepte d'"eco-feminista", "antipatriarcal" o "feminista autònoma":

Ciutat: Actualment i seguint la meua trajectòria des dels orígens, em considero dona d'esquerres, republicana, independentista i feminista radical amb tot el que aquest concepte inclou... ecologista, antiracista, ...

Siurana: Em definiria com a feminista radical autònoma i d'inspiració marxista.

Ariño: Em considero, sobre tot, feminista radical, per això he lluitat i continuo fent-ho contra un sistema que fa milers d'anys ens ha sotmès a les dones: el patriarcat.

La majoria es van començar a interessar per qüestions polítiques a partir dels 70, excepte en els casos de Carme Bellet i Elvira Siurana, que expliquen que ja des de petites s'interessaven o tenien curiositat per la política, perquè a casa se'n parlava.

Bellet: Pues ja et dic, per la meua història, com que ho he viscut des de sempre, des de petita, encara que fos, doncs, per part d'una família com de l'altra, doncs, des d'un punt de vista ideològic molt allunyat del meu, no?

Siurana: Quasi sempre, des dels 7 o 8 anys. Quan vaig començar a llegir, perquè a casa se'n parlava una mica de política. No es parlava de la guerra civil i no s'explicava el que havia passat, perquè era aquell silenci que hi havia a la postguerra (...) i després els meus germans. Clar, el meu germà gran em porta quasi 10 anys i llavors ell ja començava a opinar i a dir ja més clar..., es manifestava, el Víctor. L'altre també 7 anys més que jo, pues també ja s'anaven implicant a fer coses. A vegades, em portaven a actes i es parlava de política a casa i amb els amics de l'entorn.

Cap d'elles, quan van introduir-se a la política a partir dels 70, va tenir en compte la consideració que la ideologia política triada tingués de la dona, ja que ni s'ho plantejaven, doncs era una cosa que vindria després, que anava implícita, però que, en aquells moments, cap partit polític considerava rellevant. Però posteriorment, a partir del 76, després de les Jornades Catalanes de la Dona i la seva experiència dins dels partits, ja van obrir els ulls:

Cañueto: Primer vaig estar en un moviment petitet dintre del barri. Després també vaig estar a l'església Santa Maria Magdalena (...) I després a través d'amics vaig entrar dintre del món del que era l'organització de partits i, per tant, del moviment polític.

Ciutat: Un fet concret fou la detenció dels 113 de l'Assemblea de Catalunya, entre els quals hi havia tres companys de la facultat, a més d'altres lleidatans de nom conegut, algun d'ells del moviment obrer. (...)

En aquells moments la meua visió de la situació era més una visió de classe que feminista, la qual cosa va fer que optés per una ideologia d'esquerreres, comunista i que abarqués totes les reivindicacions més properes a les classes oprimides, als sectors més vulnerables de la societat i, especialment, a aquells moviments que giraven entorn a l'antifeixisme i antifranquisme.

Pardo: Super jove. També clar... jo vaig néixer el 57, llavors vaig viure la transició plenament, no? I vulguis o no, quasi com aquell que diu sense volguer, t'anaves interessant per tots els temes polítics... i clar, o sigui, pues, ja te dic que a partir del 75, que va ser quan se va morir el Franco, pues... bueno, una mica abans, no? El 74, doncs, ja pràcticament... ja estava molt involucrada en moviments polítics d'esquerreres, sempre estic.

Siurana: Clar, una mica com deia abans, la consideració de la dona que tenien ells no era gaire. Vull dir, es parlava de política, però de feminisme no, ni se'n parlava ni se sabia el que era. El feminisme el vaig començar a descobrir quan vaig començar, bueno, quan vaig anar al FIF i vaig començar a tractar més amb dones.

Ariño: Quan vaig anar a viure al barri de Bonavista-Tarragona, l'any 66 hi havia molta immigració que venia d'Andalusia i Extremadura, com pots imaginar, hi havia moltes mancances de primera necessitat. Els i les joves ens reuníem al teleclub, un local que pertanyia a l'església on hi havia algun capellà obrer. Vaig començar a implicar-me activament en la lluita social per les necessitats del barri i la lluita antifranquista per les llibertats i per la democràcia.

Bloc 3. Presa de conscienciació feminista (lloc, moment, persones influents): pregunta 15

Totes elles van conèixer el feminisme com a tal i es van fer feministes als anys 70, entre el 75 i el 76, coincidint amb l'Any internacional de la dona i destacant com a fet revelador i crucial la participació a les Primeres Jornades Catalanes de la Dona a Barcelona, al maig de 1976. Amb tot, moltes destaquen que és una conscienciació que va anar creixent poc a poc, fruit de moltes experiències i el contacte amb algunes dones líders del moviment:

Bellet: Bé, en la Universitat, jo diria que la Universitat com a, com a cos teòric, eh? en la Universitat. No tant per les lectures universitàries, diguéssim, com per ja la vivència amb altres dones, l'existència -ja et dic- dins del moviment comunista, l'existència de dones que... bueno, per a mi, doncs, referents, no? Empar Pineda (...) Per a mi formen part del grup de les meves referents o aquestes dones són les que, doncs, em donen a conèixer, doncs altres, doncs, altres lluitadores i escriptores tant a nivell occidental. (...) Vam llegir, doncs, autores americanes i europees en aquest aspecte. Ja et dic, suposo, i més... perquè hi havia certes persones al capdavant, eh? Perquè això no passava en altres partits de... (...) i perquè havia aquestes dones davant... I llavors hi ha un moment que... que, clar! decideixes, decideixes.

Borrell: Doncs, també aquí, jo sempre estat pionera en molts àmbits i vaig començar trobant-me pues amb l'Any Internacional de la Dona. Jo era del col·lectiu de la dona de Nacions Unides. Quan estava al Moviment de joves del Baix Llobregat, em vaig posar també com a representant del Baix Llobregat del col·lectiu de la dona de l'ONU a Barcelona. I allí, pues, ja vam començar a tirar endavant d'una manera autònoma; o sigui, jo em vaig inspirar en l'acció i en la mateixa acció i a més que tenia una filosofia de vida d'igualtat. Havia llegit a les teòriques, per tant jo ho tenia claríssim, estava molt convençuda.

Siurana: Pues, eh! Això, al 75 va ser quan em vaig començar a interessar, i quan vaig estar a París ja vaig conèixer totes aquestes dones, i a més vaig començar a llegir més i més a les americanes i tal. Allí ja vaig decidir que això era la meua, allí havia dit: "O me'n vaig al frente Saharai (que llavors era el moment) o la meua causa és la del feminisme". Llavors va ser quan vaig decidir que "a por todas", que aquesta era la meua missió a la vida! (...)

Vaig anar a França a estudiar i allí ja hi havia (...) bastant moviment feminista i, quan estava allí, es va fer un congrés a Brussel·les, que això també t'ho haurà explicat la Chus, que també hi era la Chus Borrell. Era el Tribunal internacional de crims contra les dones. Va ser l'any 76 això, i era internacional, i anava gent de tot el món i anaven contant com estaven les dones al seu país. I n'hi havia tant dels Estats Units, del Canadà, de Sud Amèrica, de l'Índia... Anaven contant coses i coses, i jo em vaig trobar, que jo hi vaig anar des de París, que les de Barcelona, el col·lectiu feminista de Barcelona que s'havia creat en aquells anys, la petaven allí. Vull dir... era molt radical, amb molta ideologia, molt fort. Eren moltes, hi havia la Chus Borrell i hi havia la Teresa Estany, que eren d'aquí Lleida i aquí deia jo: "Ara que joestic aquí fora, les coses estan passant a casa meua", no? I va ser bastant definitiu perquè tornés, també. Allí vaig llegir bastant. Allí vaig començar a llegir

molt feminisme, a la Kate Millett, a la Shulamith Firestone. La Lidia, la vaig llegir jo a París. La vaig començar a llegir allà.

Ciutat: Vaig entrar al moviment feminista per designació del partit l'any 1975, quan l'Any internacional de la dona. Estava acabant l'últim any a Barcelona i el Partit em va demanar que deixés els estudis i em quedés a Lleida a muntar el moviment de dones: era una cosa nova que, arrel de l'any internacional, es va fer una necessitat. Vaig aconseguir trobar una feina a Lleida que em va permetre desplaçar-me un cop a la setmana a la facultat i així vaig poder acabar els estudis. (...) L'any 1976, després de les Primeres Jornades catalanes de la dona, es va fundar a Lleida una delegació de l'Associació Catalana de la Dona i com a Delegada de la mateixa vaig formar part com a candidata a les primeres eleccions al Congrés de diputats d'Espanya (juny 1977), amb una coalició formada per ERC, PTC i ACD. Totes eren organitzacions no legalitzades per la qual cosa es va fer aquest front electoral. Anava en quart lloc i, evidentment, no vaig sortir. Un total de 33 mitings en 24 dies de campanya van servir per anar quallant aquest ideari! Serà a partir d'aquesta data que els meus principis feministes van sorgir amb molta empenta i ràpidament la meua consciència em va empènyer a deixar el partit, perquè vaig adonar-me que ens estava utilitzant per als seus objectius, no pel fet de ser dones amb reivindicacions pròpies...

Ariño: Va ser l'any 76 de les Primeres Jornades feministes en què vam participar i col·laborar actiuament. Va ser impressionant veure el paranímf de la Universitat central de Barcelona ple de dones que teníem i lluitaven pels drets i la igualtat de les dones. Vaig tindre molt clar que totes les preguntes i situacions que vaig viure en el passat per les quals em vaig rebel·lar, mentres anava creixent com a dona, era amb la lluita feminista i fins avui.

Huguet: Jo penso que fer-me feminista... No ho entenc així. No és fer-se... dir: "mira, avui la faig, eh? Avui em donen el títol d'infermera, no? Avui em donen el títol de feminista". No, és una evolució, és unes creences, són unes conviccions, són un empoderament en què tu arribes entendre que, doncs, el feminisme és una aportació per millorar la societat, la humanitat, les persones, perquè dona possibilitats a tothom i evidentment fa justícia a la dona amb totes les dècades i milers d'anys que portem de regressió i de repressió. Per tant, això ja ho vas... vas creixent, eh? A mesura que vas fent-te gran també i tens més experiències... vas formant-te, si tens interès, clar, no tothom. Vas formant-te, vas llegint, vas discutint, vas buscant llibres o articles que puguin ajudar a confeccionar, doncs, aquesta... aquesta mentalitat, aquesta idea. Però, tot això ajudat per aquesta teoria feminista que ja en els anys 50 i anteriorment, però, ja hi havien uns clàssics com per exemple la Beauvoir o, en la literatura, la Virgínia Wolf, etcètera, etcètera.

Pardo: Bueno, jo penso que no va haver un dia, no? Ni això, però sí que és veritat que potser sí que si això ho concebem com el dia que jo vaig decidir militar en el feminisme o, doncs, incorporar-me al moviment feminista, va ser el moment que, bueno, em vaig començar a veure tot el tema aquest de la campanya del divorci i vaig començar a conèixer, doncs, dones com les del Grup de dones que, bueno, potser ens portem uns 5 anys, pot ser soc entre 4 i 5 anys més jove que elles i que són les primeres que van començar a incorporar el moviment feminista aquí a Lleida. Bueno, tan fàcil com allò, veure el tenderet al carrer,

i dir: “pues m’hi puc incorporar i tal”, i bueno, prendre la consciència de que aquest país, de que aquest món som tothom, tothom necessari que diu, som homes i dones, i que les dones... faltava molt recorregut per a estar incorporades socialment.

Sílvia Puertas, en canvi, va conèixer el feminisme a la seva entrada a la Universitat, que li va generar canvis importants. M.ª Angeles Calero posa l'èmfasi en dos moments claus: la indignació que li produïa el que deia la seva mare i la tesi doctoral, on es va adonar de la infravaloració dels estudis de gènere per part de les persones del món científic. Això últim va radicalitzar-la.

Puertas: Bueno, feminisme és gairebé com una actitud personal. (...) Llavors aquesta actitud una mica rebel, jo sempre l’he tingut, fins i tot de joveneta. (...) Però si jo hagués de posar un moment, doncs, la meua entrada a la Universitat va generar canvis importants, no? Ja no van ser els primers moments de la transició democràtica, en què hi havia un activisme més de carrer. Doncs, jo sóc més fruit d’un moment en el que hi han molts canvis que es donen en el món del coneixement, al món de la reflexió, en el món de les organitzacions de l’àmbit universitari. Jo quasi gairebé més, me situaria més en aquesta banda, en aquesta part.

Calero: Feminista... yo creo que feminista debería de serlo yo ya por lo que oí a mi madre, o sea... Para mí fue un golpe en la cara mi tesis doctoral, yo hice mi tesis doctoral sobre los refranes que hablan de las mujeres. (...) Me di cuenta de que la mayoría hablaban muy mal de las mujeres y que muchos alentaban al maltrato de la mujer, alentaban al sometimiento de las mujeres sin necesidad. (...) Claro, que te encuentres sobre un corpus de casi 11.000 refranes, y que pues a lo mejor el 1 por ciento como mucho, como mucho, hable bien de las mujeres (...) Decía ¿cómo podía ser que las mujeres hubieran permitido esto? Que ¿cómo podía ser que hubieran tolerado estos refranes cuando tradicionalmente han sido las mujeres las que han transmitido la oralidad y esto es todo oral? que ¿cómo no se habían rebelado las mujeres? (...) Fue como una bofetada. Yo ya tenía algo allí sembrado y, de repente, floreció todo de golpe y me di cuenta de que esto era un desastre. Y además, cuando... cuando observé que mi tesis doctoral parecía no ser tan valiosa como una tesis de gramática o como una tesis de... ¿Sabes de qué es? ¿De fonética o incluso de pragmática? No, la mía era de lingüística, pero hablaba de las mujeres. Pues no tenía tanto valor como si hubiera hecho cualquier otra cosa. Yo había hecho mi tesina de sociolingüística allí. Eso era maravilloso. Eso era digno. Eso era muy valioso. Eso era una gran aportación al conocimiento. Pero lo que yo había hecho sobre los refranes de las mujeres no era algo que tuviera mucho valor. ¡Claro, yo me encontré así! Pues, si yo he trabajado con el mismo rigor, con el mismo método científico, (...) etcétera, etcétera. ¿Y por qué esto no tiene el mismo valor? Entonces me choqué también con la incomprensión y la infravaloración de los estudios de género por parte de los colegas del mundo científico. Pues, todo eso, claro, hizo, diríamos, radicalizarme, si es que soy radical, que no lo creo. Pero, bueno, sí.

Bloc 4. Experiència vital. Valoració de les discriminacions patides per ser dona: preguntes 16, 17, 18.

Moltes de les informants responen que no van patir discriminacions directes en l'àmbit professional, però que sí indirectament van experimentar un tracte diferent que els homes no patien: haver de defensar qui eren, que les seves opinions no fossin tan acceptades, que es qüestionés la seva presència o posició i que l'haguessin de justificar, etc. Moltes d'elles, al treballar en espais més progressistes o format per dones, argumenten que les discriminacions no eren tant evidents. A la vida quotidiana, diuen que tampoc no van patir discriminacions molt directes, més aviat el que avui qualifiquem de micromasclismes, que passen desapercebuts i que estaven normalitzats.

Bellet: Sí, sí, però jo i totes. Vull dir a veure, no d'una manera... una manera que puga dir molt directa, no? Però jo ho he viscut i ho he vist amb companyes, eh? (...) soc professora, ...però en els claustres (...), que hi ha moltíssimes dones, com saps, però normalment les direccions són homes... (...) llavors eren tots homes; doncs, tu dones una opinió, això ens passa molt a les dones... dones una opinió, parles i, bah... no passa res! al cap d'una estona, va un company teu i coi! I allò...! però, sí és el que havia dit jo! i... saps què et vull dir? O sigui... això mos passa a dojo, eh? I per a mi, doncs, és evidentment... és una mostra de... I ho he viscut molt també en una directora que vaig tenir jo, que era una persona, bueno... una persona que va rebre! una persona molt intel·ligent, molt vàlida, molt bona persona, o sigui, que per a mi ho tenia tot i ho té tot... i va patir moltíssim! O sigui, perquè tothom deia, però que no ho veus, que és "una arribista", que no ho veus...? Vull dir, a veure, són qüestions de que... el mateix que feia ella que... actuava d'una manera molt de sentit comú i tal, doncs en un home allò seria meravellós, però en ella era... vaja, un descrèdit! Era un descrèdit ... i el que passa és que les dones que valen, diguéssim, s'espolsen, no?

Borrell: Ara no, i després al moviment feminista no, però quan he treballat amb homes m'he fet respectar. I ja sabien que jo era "la feminista" i, per tant, ja anaven amb cura, o sigui, era com... sentia que ells tenien els seus deixos i els hi donava tocs i deia: "vosaltres podeu ser com sigueu, jo seguiré doncs la meua filosofia de vida".

Cañueto: Després vaig estat treballant també molts anys a la universitat i, per tant, tampoc, perquè era "igual treball, salari igual". Per tant, no ha estat una cosa..., ha estat fora. Indiscutiblement si vius en una societat masclista, que l'hem tingut i la continuem tenint, no es nota tan fortament com abans, però existeix i, sinó, pues és la que veiem cada dia, sí que has tingut que ficar-te forta i acceptar, acceptar... perquè no tenies una altra. Una frase, un gest. Això sí, indiscutiblement forma part del viure. Sí.

Ciutat: Podria explicar algunes situacions on havies de defensar-te i deixar molt clar qui eres i que volies ser considerada una persona igual als altres... sempre donant explicacions...

Huguet: Discriminacions no. Jo vinc del món de l'ensenyament i la veritat és que, doncs, en el món de l'ensenyament, doncs hi ha una certa línia igualitària. El que sí que pots trobar persones que no estiguin a l'alçada (...). I fora, doncs, en moments determinats... comentaris, actituds.

Pardo: Bueno, jo penso que, així, descarats, podríem dir, no, però d'una manera solapada i d'una manera... perquè, clar, la discriminació no és sols no tindre avantatge. A vegades és simplement el que no pots anar segons en quin lloc, és una autocensura. Que no pots anar a un lloc vestida segons com tu vas, segons com voldries aquell dia: doncs, aixecarte i no pintar-te, o no sé què, no sé quant, vull dir, en el fons no deixes d'estar sempre constantment jutjada pel teu gènere, no? I això, doncs, bueno és, no deixa de ser... als homes, difícilment se'ls hi valora per si porten americanes o no porten americana.

Siurana: Jo he treballat al despatx de la Lúdia Falcón d'advocades, vaig treballar al Diari de Barcelona que era mixte, però tenia un component també molt alternatiu, i no he patit gaire discriminació, perquè he treballat en coses molt racionades amb el feminisme i amb les dones. El primer jefe que vaig tindre, que vaig treballar un temps, era advocat. Allò típic que t'aconviden a sopar o a dinar i que t'has d'escórrer. Per tant, aquest tipus de coses sí que les he viscut. O que vaig demanar un crèdit i el banc que demanava diu «Bueno, pues ¿per què no quedem a les 8:00: nos tomamos una copa y lo hablamos?». Aquest tipus de coses, sí que les he aguantat com totes, o jo que sé, que et fiquin mà al metro o aquest tipus de coses. Evidentment, totes les hem viscut, no?

Ariño: Recordo una anècdota en què se'm va qüestionar el fet d'anar la tercera de la llista en unes eleccions municipals; en aquells anys, els partits d'esquerres i sobre tot les dones militants s'exigia un percentatge de dones a les llistes: en dèiem discriminació positiva. Comentari d'un dirigent sindical del moment: "Que hem de posar dones florero?" En aquella època jo era secretària general de sanitat a Lleida, presidenta de la Junta de personal de l'ICS a Lleida, representant en la mesa de negociació de sanitat de l'ICS de CCOO, responsable de la secció sindical de CCOO de l'hospital universitari Arnau de Vilanova i responsable de dones d'ICV a les terres de Lleida... florero, florero... como que no!

Sílvia Puertas creu que la discriminació de sexe encara hi és:

Puertas: Jo penso que la discriminació per raó de sexe encara hi és ara. (...) Quan vas a buscar feina moltes vegades se't valora per l'expectativa que es pot tenir de tu, respecte al què passarà el dia de demà, no? Si estaràs amb una dedicació plena, tant si hi ha un horari pactat com si no, si sortiràs de la feina per atendre necessitats de la teva família, o si no et comprometràs al 100% sinó al 200% en el projecte de l'empresa, amb independència del cost que això pugui tenir en el teu àmbit personal.

Totes asseguren que la situació ha millorat, però que encara queda moltíssim camí per fer. Mercè Ciutat denuncia que l'aplicació de les lleis deixa molt a desitjar i que cal distingir el feminisme institucional del radical:

Ciutat: Cal reconèixer que les coses han canviat, evidentment, s'han fet lleis que han millorat la condició de la dona. Però moltes vegades la seva aplicació deixa molt que desitjar; per exemple, la llei de l'avortament. La bretxa salarial, és un altre dels temes importants. L'atenció a les dones i filles víctimes de la violència masclista, també deixa molt que desitjar. I no parlem de la situació que viuen les dones migrades, treballadores, amb problemes no solament laborals sinó també d'habitatges, violència...

Podem presumir de tenir uns 8 de març molt participats i amb moltes banderes de molts colors i moltes manifestacions, però cal ser realista i veure que una cosa és el feminisme institucional i l'altra el feminisme radical que és el nostre, el de lluitar, el de reivindicar, el de denunciar, el de formar-informar. Radical: anar al fons del problema, a les arrels.

Algunes altres com Maria Huget són més pessimistes i pensen que, fins i tot s'està tirant enrere, a nivell social:

Huget: El que vam aconseguir en aquests 40 i pico d'anys en aquest país nostre, en aquesta anomenada transició, que tampoc... (...) Jo crec que sí, que hem tirat enrere i estem tirant enrere. El que es va..., avui en dia ja no hi ha... evidentment, el divorci ja no es qüestiona, totes aquestes coses, però se segueix qüestionant l'avortament. Que estem..., han passat un munt d'anys i encara estem igual. Després, lo del terrorisme masculista contra les dones, que cada dia o quasi bé cada dia hi ha assassinats (...). Això no hauria de ser en aquests anys i en polítiques que diuen aquests dos governs. Tant d'aquí, d'allà, com de més enllà. Polítiques d'igualtat, polítiques de... o projectes d'afavorir les dones que, la veritat, penso que això ha estat un fracàs i segueix sent un fracàs. Soc molt dura amb això. (...) Soc molt crítica en aquestes polítiques. Si aquestes polítiques no han servit, fins i tot, en l'ensenyament! que si perspectiva de gènere... Quin resultat hi ha? Les noies joves i no tan joves es deixen, doncs, dominar. I això potser tu coneixes més que jo, però jo ho he vist amb alumnes, i després també en què... doncs: "on estàs? què fas? Per què vas vestida així?". La possessió. Tot una sèrie de coses que no s'han solventat en absolut. I llavors ens venen aquestes senyores del feminisme institucional, una crítica també, i aquests senyors polítics, etc. dient que ho arreglarem.

Totes estan d'acord que legislativament la igualtat ja està gairebé aconseguida, excepte en el tema de l'avortament que sempre s'ha d'estar reclamant, expliquen; però que, a la realitat, aquestes lleis no es compleixen, no es fan efectives.

Carme Bellet assegura que es necessita que els homes també posin de la seva part, perquè fins al moment no ho han fet i fins que no estiguin ells disposats, socialment no s'aconseguirà. El gran problema de l'assumpció del treball no remunerat, el domèstic, la cura de les persones, la doble jornada de les dones, etc. són la clau i que si no es resolen, no hi haurà igualtat:

Bellet: Tenim més independència econòmica. I això és evident, però jo penso que el panorama és molt desolador per a les dones. És a dir, a nivell social doncs d'acord! hem aconseguit tot això i tota una sèrie de drets, però pensa com està el treball! O sigui, les dones continuem fent lo doble de treball (...) I això crea una situació molt angoixant d'estrès de no poder viure. (...) però bé, els homes no s'han incorporat, és a dir, no s'han incorporat a les cures, no s'han incorporat a, doncs, en el cas d'una parella, doncs, la feina la continua portant... o la pre-jornada laboral que parlàvem fa 40 anys, doncs, vulguis o no, existeix. Una mica menys, però sí! però la feina, aquestes feines, doncs, vol dir que les dones pràcticament a vegades és que no tenen vida! (...)

I, per tant és un punt que hem de treballar. Hem de treballar molt. Potser és el més difícil perquè significa que els homes també, i els homes no estan, no estan per la labor; naturalment estan per dir "vale, fes lo que vulguis", però també has de fer tota la resta, perquè ells no s'ha incorporat al treball de cures.

Pel que fa a M.ª Angeles Calero, explica que com a estudiant en la universitat ja va notar diferències en el tracte cap a les noies. Recorda bromes masculistes per part d'algun professor, i la infravaloració intel·lectual de les noies, quan els nois podien ser brillants i les noies mai no n'eren destacades. Ja com a professora, també ha vist discriminació, sobretot en el cas de la concessió de beques: explica que al tenir un bebè, havien de seguir igualment, i no podien gaudir d'un permís de maternitat ni de lactància, perquè a la universitat no n'hi havia.

Actualment, pensa que la situació ha millorat, però que, tot i així, continua vivint micromasclismes, que molts cops son autorestriccions:

Calero: el hecho de que... de que no se contemplara en las becas la posibilidad de que las mujeres pudieran ser madres. El hecho de que, pues, eso, era madre y no tenía ciertos permisos ni tenía ¿sabes? El hecho de que el cuidado de la familia siga recayendo en las mujeres que, y que, y que no haya suficiente apoyo institucional para que ese cuidado no afecte negativamente la vida profesional. En nuestro caso, es docente e investigadora ¿sabes? Porque la docencia te la apañas, pero la investigación te pasa factura, te pasa factura. Los años de crianza te generan, pues, una menor producción, y eso yo lo he vivido por la edad que tengo.

Ahora las generaciones más jóvenes ya tienen una situación un poco mejor, porque gracias a Dios, aparte de que los políticos, pues, como se tienen que poner la medalla, ¿no? pues, diríamos que promueven ciertas leyes, pero sobre todo porque han llegado mujeres a ciertos sitios, y al llegar mujeres a ciertos sitios que han tenido que pasar situaciones y no son pocas, porque cuando hay pocas, hay muchas que diríamos que se han masculinizado, ¿no? pero cuando ya hay muchas y hay diversidad, pues encuentras todo tipo de mujeres, también mujeres que no... que no han adoptado el rol masculino, y esas mujeres que han sufrido, (...) o sea, comprenden mejor, tienen más empatía y además luchan, porque eso que ellas han sufrido no lo sufran las que vengan detrás. Entonces, poco a poco, eso se va mejorando y, gracias a Dios que es así, porque tenemos que acabar con esta diferencia que te decía en producción científica y con el hecho, porque la producción científica va después ligada con los tramos de investigación, va después ligada con las acreditaciones para ascender en la carrera universitaria. Claro, es que todo eso te mediatiza. Por lo tanto, sí que hay un elemento de base, y es que unos años de tu vida tienes dificultades que no te facilitan.

Bloc 5. Vivències feministes dels 70: preguntes 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14

En quant a les reivindicacions més importants totes coincideixen que van ser el dret al propi cos i els drets reproductius, l'avortament i els anticonceptius, i després el divorci.

Borrell: Mira, nosaltres gràcies a l'Any internacional de la dona de les Nacions Unides l'any 75, que encara hi havia Franco, a la primavera, quan es va declarar això, ens vam reunir 200 dones al col·legi d'Advocats de Barcelona i allà vam declarar... pues que era l'any internacional i el moviment feminista a Espanya. Després vam anar a Madrid 500 dones, a un col·legi de monges, amagades, per declarar el moviment feminista espanyol i allà vam iniciar amb lo bàsic: igual drets, salari igual, dret al mateix cos, les lleis, la llei de divorci, de l'avortament, etc.

Cañueto: *Una de les coses que jo tinc al cap perquè, a més a més, me vaig moure bastant per aquí... era la qüestió de l'avortament, la qüestió del divorci. La qüestió de la diferència salarial es tocava però es tocava més dintre del sindicat.*

També coincideixen que els partits d'esquerra eren masclistes, com ho era la societat mateixa. El paper de les dones en els partits era rellevant, però sovint invisible i els càrrecs més importants eren ocupats majoritàriament per homes. Algunes expliquen que les tenien en compte a l'hora de prendre decisions, tot i que havien de lluitar per fer-se escoltar. Diverses són les que confessen que les Jornades feministes del 76 els van obrir els ulls i es van adonar que els partits les utilitzaven o consideraven el tema de l'alliberament una cosa secundària o que vindria sola, després de la revolució social:

Bellet: *Perquè nosaltres, a veure, nosaltres als llibres que llegíem i que comentàvem, que sí que fèiem moltes reunions de comentar política i, clar, era Lenin, era Marx, Lenin... És que tot això a ell li venia grandíssim a Lenin, totes aquestes qüestions, vale? (...) és que aquest tema (l'alliberament de les dones) no es tractava bé. O sigui quan es tractava, no el tractaven i, si es tractava, doncs, la resposta és que "després, això és una qüestió que ja vindria després rodada, que vindria tot rodat, saps?" I tu deies: "Vale, pues mira que bé!"*

Siurana: *I tant! Mira, l'avortament, per exemple. Va haver-hi als anys 80, a principis... teníem unes reunions a Barcelona de la Coordinadora feminista, que anàvem tots els grups feministes. També anaven les feministes autònomes i les feministes de partit, les feministes dels sindicats. Pues, per treure una pancarta que demanàvem l'avortament, el Partit Comunista s'hi oposaven perquè deien que era impopular, que no era el moment! Després... què va ser? que li vam escriure a l'Ernest Lluch per alguna qüestió també d'aquestes, i ens va dir: «Home, és que l'opinió pública no ho demana» i això ja... ja eren els socialistes al poder, no? Ens va costar molt i la paraula feminisme, a més que ara es diu amb tanta facilitat, no es deia! El grup que vam fer aquí a Lleida l'any aquest 75-76 i es va dir Grup d'alliberament, Grup de lluita per l'alliberament de la dona, però no ens van deixar posar feminista perquè: «no, que la gent no vindrà, la gent s'espantarà» i masclista tampoc es deia, perquè era com dir jo que sé, un taco!*

Bloc 6. Reflexió i balanç dels èxits o fites feministes aconseguides. Valoració de la transcendència d'allò aconseguit i del reconeixement social: preguntes 19, 20, 21

Totes coincideixen a destacar que, com a feministes, no han rebut cap tipus de reconeixement per part de les institucions. La majoria, però, tampoc el busquen. Així ho diuen clarament Eugènia Cañueto, Mercè Ciutat, Maria Huguet, Carme Bellet i Carmina Pardo, que pensen que la feina feta no ha sigut per a aconseguir cap classe de reconeixement, i que no se n'ha de donar, perquè elles no han lluitat buscant ni esperant cap agraïment, i molt menys de les institucions:

Ciutat: *El reconeixement... si haguéssim de fer les coses perquè ens reconegués un sistema patriarcal capitalista com el que tenim, doncs la veritat no tinc cap tipus d'interès. Si reconèixer vol dir sortir a la premsa i que ens lloïn i que ens donin medalles. Nosaltres no esperem medalles, nosaltres l'únic que volem és contribuir i que es reconegui la lluita de les dones en tot el que s'ha pogut avançar de la lluita global, no únicament i exclusiva nostra, sinó de tot el moviment feminista.*

Huguet: Jo penso que no hi ha d'haver cap tipus de reconeixement. És una lluita, és una convicció, és una manera de ser, és una manera de viure. Jo he optat per això, jo crec en això. Per tant, no m'han de reconèixer res. Com tu pots creure, pots fer, què hem de reconèixer?

Pardo: Jo em sento reconeguda personalment. Vull dir, a veure, jo crec que va haver en el seu moment, em sembla que va haver, es va donar una medalla o algo al Grup de dones. Jo soc molt contrària a tots aquests reconeixements. Penso que els reconeixements sí que estan bé a nivell de col·lectiu, però, pues, potser... què et diré jo, fent una beca o fent alguna cosa, algun altre tipus de... vull dir, una placa o una medalla o aquest tipus d'històries, doncs, no serveixen per a gaire cosa més que aquest dia, pos, estar molt orgullosa de tot el que has fet.

Pel que fa a la rellevància social, totes són conscients que la gent no les coneix ni a elles ni el que van fer, tot i que algunes destaquen que és ara quan ha començat a sorgir un interès "històric" pel tema dels moviments feministes a Lleida i aquest interès, per exemple per a Chus Borrell o Eugènia Cañueto, ja és un reconeixement:

Borrell: Crec que no se'ns coneix pràcticament, no, que no ens han tampoc vingut a preguntar res ni a reconèixer. Jo crec que el reconeixement... potser esperaven a que ens morim per donar el reconeixement, per allò de dir ... "bueno, las históricas", com diuen les italianes "quelli storici".

I a les escoles, aquí a Lleida, ja s'està fent un treball... concretament, pues bueno, al vostre Institut Guindavols... a la FEDAC també estan promovent el lideratge amb les nenes, a diferents escoles de Lleida ja hi ha moviments didàctics que inclouen ja el gènere.

Si ens referim a títols i medalles, zero. Però si ens referim a que ens pregunten i volen saber i ens inclouen com a teòriques, pues jo espero que sigui i s'està començant a fer.

(...) A veure jo quan veig que a les joves... veus, ara m'estic emocionant també, no? Veig que és un llegat que ha arribat i això, pues, ja és una satisfacció i comprendre que, gràcies a tot el treball que hem estat fent quan nosaltres teníem 20 anys, perquè algunes van començar als 20 anys, pues ara, 40 anys després, 45 anys després, pues vosaltres ja ho teniu integrat i ara ja la meitat de la lluita que vam fer nosaltres ja us la podeu estalviar. Podeu anar més enllà i això és una satisfacció.

Cañueto: Però, bueno, dit així... Jo no necessito cap reconeixement. Per exemple, t'agraeixo l'entrevista, t'agraeixo que m'escoltis, però no ho sé. Ara, que em diguin si és bo que tu facis un treball sobre això? Sí. Que la Mercè i la Maria intentin fer una història del moviment de les feministes a Lleida? També. Perquè hi hagi constància, perquè es tingui en compte que hi va haver un grapat maco, no només de dones, però en general, de dones i homes que volien canviar la societat. Si la societat ens deu un reconeixement, jo penso que no. A veure no vull, és una manera de parlar, no vull una medalleta per haver fet... No, el reconeixement és el teu, per exemple, perquè penses que val la pena deixar constància d'un temps a la nostra ciutat, quan la gent es mou per canviar les coses. Només és això. Jo personalment, no.

Elvira Siurana explica que potser a les que han triomfat en el món de la política sí que les hi han fet alguna mena d'homenatge o una medalla, però que igualment aquest reconeixement dintre del partit tampoc ha sigut tant com cap als líders masculins:

Siurana: Home, de les institucions, no. Les que han set d'un partit polític que ha triomfat, potser sí que els hi han fet un homenatge, una medalleta i tal, però, inclús dintre del seu partit polític, tampoc tant com els líders masculins. I les que hem anat per lliure, ni caso, no? Res. Ni medalles ni, en tot cas, gràcies que no ens insultin, que no ens posin verdes. Bueno, reconeixement de la societat... el comencem a tindre ara, jo tinc la sensació que des que he tornat a Lleida, ara que soc jubilada, que de repent em feu cas i em comenceu a preguntar. (...) ara sí que em sento com que em fan cas i que la meua opinió compta, però per a això he tingut que arribar a quasi als 69 anys, que tinc ara, no?

Mercè Ciutat explica que l'únic que espera per part de la societat és una resposta: que es conscienciï i que recolzi les seves reivindicacions:

Ciutat: Nosaltres lo que esperem és la resposta de les dones i de la part de la societat conscienciada que vol recolzar les nostres reivindicacions que, evidentment, són molt diferents les que vam reivindicar els anys 70 i 80, i les reivindicacions actuals del feminisme radical.

La majoria coincideix en què hi ha hagut molt poca recerca històrica sobre el que les feministes van fer en aquella època a Lleida i en general. Per aquesta raó, ara -expliquen- algunes, liderades per Mercè Ciutat i Maria Huget, estan treballant en recuperar aquesta part de la història de la nostra ciutat:

Ciutat: Perquè és veritat que a nivell de recerca històrica no hi ha hagut un interès per parlar del que va ser la nostra, de quina va ser la nostra feina, amb què vam contribuir en tots aquests canvis. Això ho han obviat fins i tot dones historiadores. És una llàstima que no hagin recollit; hi ha historiografia relacionada amb el que és la transició a Lleida que fa tot just un toc, una referència, com si haguéssim estat una cosa minoritària, una cosa poc transcendental. I no és cert. I no és cert, perquè crec que vam contribuir en gran manera des de l'any 75. No estic parlant del 78, 79 cap endavant, sinó ja des dels 75 amb una primera associació que es deia Asociación Provincial de Mujeres de Lleida. Era una mena de associació de amas de casa. És lo que es podia fer en un moment en què el franquisme encara, en fin... vull dir quan es va fundar aquesta associació va ser a començaments del 75, Any internacional de la dona, i que el dictador encara no estava mort, per tant s'havia d'anar amb les lleis que hi havia en aquests moments i es va aprofitar per fer aquesta associació.

Doncs allí va ser on va començar a caminar tot això. Doncs, tot això no ha estat recollit per ningú i això esperem amb aquest llibre que publicarem, que quedi recollit i que es vegi tot el que s'ha fet. Sí, que la premsa es va portar molt bé, perquè el recull de premsa local que tenim nosaltres és bestial, perquè tenim com, jo diria..., com a unes 400 pàgines de diaris de diferents dies que parlen de nosaltres amb entrevistes, taules rodones, resum d'activitats, jornades que vam fer. Tot això queda recollit, però la historiografia de Lleida no ho ha fet. (...)

I a l'hora de parlar inclús d'algunes de nosaltres i fent ja un dels llibres de la transició que parla de l'Anna Ariño, com a militant del PSUC i parla de mi, com a activista social, però no hi posa res del que és la militància i la lluita feminista que les dos vam ser bàsicament... bueno ... en fi, el nostre centre de lluita va ser aquest, no?

Carmina Pardo, en canvi, creu que la gent sí que sap que existeixen, però que no poden demanar a la gent que es preocupin per les coses que elles van fer, perquè la gent té altres interessos:

Pardo: A veure, la gent sap que existim. La gent té moltes feines i té molts interessos i té moltes coses a fer. No podem demanar que tothom estigui pendent de lo mateix que estem pendent nosaltres. A vegades pensem erròniament que la neutralitat som nosaltres, és a dir, pensa que tot el món passa per la nostra manera de pensar i pels nostres interessos, no? I no és així, per lo tant, bueno, jo crec que sí que la gent, doncs, sap... el qui vol, ho sap, qui no vol, no té per què, pues, saber-ho. I lo que sí que crec és que, bueno, que tot lo que se va fer, sí que potser no està conegut i estaria molt bé. Jo sé que ara hi ha un parell de dones del Grup de dones que estan fent un llibre sobre feminisme a Lleida. ... bueno, estic col·laborant i els hi intento passar documentació de la que jo tinc. I, bueno, la veritat és que sempre penso que és molt necessari, no sol amb el feminisme, sinó amb qualsevol moviment social que pugui recollir-se i que la gent pugui conèixer.

D'altra banda, Carme Bellet ens diu que es necessita distància perquè la gent se n'adoni d'allò que van fer i el que va significar per al conjunt de la ciutat.

Bellet: Perquè es necessita potser també una mica de distància, no? que es diu, de les coses... Es necessita una mica de temps, de distància. Perquè això passa amb tots els moviments, no? Després veus fulanita i menganito, veus tipo "va fer això, va fer allò". Però això es veu després, no? Jo penso que ara no, no, no, no, no és el moment de... Ai! és que per a mi és un, és un món que no... que no m'interessa. És que no... com dir-ho. Que m'entens el que et vull dir, no?

Per acabar, Maite Ojer, que ha investigat i ha fet tasca de divulgació del moviment feminista a Lleida, és contundent en aquest sentit:

Ojer: Podríem parlar d'un 98% de la població no tenen ni idea del que han fet i te diré que, més que això, és més perillós encara, dins de les files i moviment feminista i de les dones que es diuen feministes tampoc tenen ni idea d'aquestes dones. Però, no només del Grup de dones, que és molt important, sinó de tot el moviment d'acadèmiques que hi va haver dins de la universitat i que van canviar absolutament el panorama de la ciutat. I estic parlant de les del SIED, que va acabar sent el centre Dolors Piera, i que va generar un màster d'estudis de gènere, quan també en aquell moment era marciano. Doncs això també ha canviat la fisonomia de la ciutat i de la província. Reconegues? En absolut, zero.

Bloc 7. Opinió sobre la relació entre feminisme i món educatiu: preguntes 22, 23, 31

Totes creuen que el feminisme hauria d'entrar a les aules, però no totes coincideixen en com s'hauria de fer per ser efectiu. Chus Borrell proposa incloure-ho com una

assignatura, mentre que Maria Huguet i Mercè Ciutat creuen que la teoria feminista hauria d'ensenyar-se com una cosa bàsica als instituts, però de forma transversal, no només com una assignatura:

Borrell: Jo crec que sí, que s'hauria d'incloure com un crèdit de lliure elecció i també com una assignatura.

Huguet: Jo penso que s'hauria d'estudiar com s'estudia, doncs, història o s'estudia (...) I el professorat hauria d'estar format i hauria de ser conscient que no solament s'estudia des de Ciències socials, sinó que s'ha d'estudiar en totes les matèries, que és transversal. Hauria de ser transversal. I això vol dir que el professorat ha d'exercir una actitud amb trets feministes. (...) ha d'haver una actitud, un canvi, una consciència. Perquè sinó, no, no mourem res.

Carmina Pardo, Elvira Siurana i Mercè Ciutat opinen que el feminisme s'hauria d'incloure des d'una perspectiva global, mundial i després focalitzar-ho a nivell local, a Lleida:

Pardo: Sí, em semblaria molt interessant, no sol a Lleida, sinó en general. Sí, sí, en general i naturalment focalitzar-ho. Jo soc de la pedagogia aquesta de la teua casa, el teu carrer, el teu barri, d'anar pujant. Per tant, a nivell de moviments socials, igualment, sí, sí. No sol de feministes, sinó el dels moviments de les associacions de veïns, de tot lo que hagi aportat a anar endavant.

Ciutat: Jo diria que el que seria interessant és que als instituts s'estudiés les aportacions de les dones a nivell mundial, això s'hauria de recollir. Evidentment, això vol dir que s'ha de parlar de, a nivell mundial, la llarga història de lluites que han hagut. (...) I als instituts, tant a la ESO com el batxillerat, s'hauria de recollir en els programes i a tot arreu un apartat deixat obert perquè s'inclogui el que fa referència a la història local, perquè poder d'una manera... i atreure també l'alumnat perquè prenguin interès de..., no solament, en aquest cas, del moviment feminista, sinó també de les lluites de caire social cívic que s'han donat al llarg de la història.

Eugenia Cañueto creu que no només als instituts cal educar en el feminisme, sinó ja des de l'escola, al carrer i a tot arreu, ja que els valors del feminisme s'han d'introduir des de petits.

D'altra banda Carme Bellet creu que, més que una assignatura d'història, el que seria important seria desenvolupar millor el projecte coeducatiu, que, tot i existir a la majoria de centres, creu que queda relegat a segon pla i no es fa efectiu. Reivindica que s'ha de dur a la pràctica i s'ha de revisar la seva efectivitat constantment i donar-li la importància que té.

Sílvia Puertas insisteix en què s'ha d'introduir la part teòrica i la part pràctica:

Puertas: Primer conèixer el feminisme que és des d'on partim, que és, en què consisteix. Després aquells elements que són bàsics de la lluita feminista, doncs, que puguin ser incorporats en el dia a dia dels centres, doncs, en les organitzacions del centre, a les aules, en la distribució d'espais, en els continguts curriculars, en la comunicació. En fi, tots aquells aspectes que fan que es pugui dur a terme una pràctica educativa respectuosa amb

homes i dones amb qualsevol tipus de diferència i que permeti, doncs, que tot els coneixements que hi han respecte als homes i les dones estiguin a l'abast de l'alumnat. Bueno, ho he dit de manera molt resumida, no? Però hi han moltes possibilitats d'intervenir. El feminisme és coneixement teòric per una banda, però també és pràctica, no? Llavors tota aquella part pràctica, que és... que ve del coneixement, doncs, aplicar-la, incorporar-la en el dia a dia dels centres.

Calero, en canvi, insisteix en treballar els valors inherents al feminisme, més que el feminisme com a tal:

Calero: A ver, siendo... el feminismo es una ideología, tal vez no tenga que entrar como ideología en un Instituto. Pero sí los valores del feminismo, igual que, pues, otras ideologías, pues, de izquierdas, por ejemplo, que tienen unos valores de solidaridad, que son muy buenos para la convivencia. Esos valores de respeto, de solidaridad, que tienen que ver con ideologías o incluso con creencias religiosas, pues tal vez no sea necesario que la ideología feminista esté en los institutos, pero sí los valores del feminismo. (...) Y el concepto de igualdad, el concepto de igualdad de oportunidades, de igualdad de trato para mujeres y para varones, todo esto es el resultado de la ideología feminista, y son valores que defiende el feminismo. Entonces, yo creo que esto sí que tiene que entrar en los institutos, sobre todo, para qué bueno, para que, igual que se dice que no hay que ideologizar a los niños ni a los jóvenes, pues bueno, ya es suficiente con los valores.

Maite Ojer, per la seva banda, creu que la clau de l'èxit està en què sigui el propi l'alumnat el protagonista de les activitats feministes i que no estigui programat des de fora:

Ojer: Mira, ara hi ha programes preciosos. Hi ha un programa que s'estan generant grups feministes dins dels instituts i que aquests grups feministes estan tutoritzats. Però són i els creen les i els estudiants i estan funcionant molt bé. Llavors jo penso que, en tot cas, ha de ser alguna cosa que creïn les mateixes estudiants i els mateixos estudiants. No pot venir de fora i ser una qüestió jerarquizada. Sí que poden tenir guies, però no ha d'estar programat des de fora.

Totes elles estarien disposades a explicar les experiències viscudes a l'alumnat dels instituts. En general, creuen que el que poden aportar al feminisme actual és l'experiència, perquè elles poden aconsellar les noves generacions per no cometre els errors que elles ja van cometre. També poden ajudar a construir el relleu generacional, doncs comenten que, molts cops, els nous grups feministes comencen de zero, quan ja hi ha una feina feta que no faria falta fer, i el que caldria és continuar allí on es va deixar i d'aquesta manera poder avançar.

Siurana: Podem aportar l'experiència, que sempre és important, perquè jo he vist moltes vegades, quan vaig a pobles o llocs... allò, a fer una conferència o algo que estan muntant un grup i, clar, veus tots els errors que s'estan... ja preveient. Que jo els veig i dic: "us passarà això i allò i allò", i no s'ho acaben de creure. Sembla que ningú pot aprendre de l'experiència, i per això és important aquests treballs que feu, perquè consti com van les coses, per no tornar a repetir les mateixes errades. Nosaltres podem aportar l'experiència. I, bueno, el criteri dels anys de lluita i la ideologia també, perquè és molt important. A

part del sentit de rebel·lió que es pot tindre contra la injustícia, tindre un marc ideològic que ho abarqui i que li doni suport i que li doni continuïtat també.

Calero: Y creo que podemos aportar teoría, bases teóricas. Podemos aportar experiencia y podemos aportar ideas, pero no solo las ideas de la ideología, sino ideas, pues, sobre cómo ponerlo en práctica, ¿no? Por ejemplo, porque... por eso... porque nos han dado muchas tortas.

Puertas: Què podem aportar? doncs, experiència, la capacitat de saber-nos posar en la pell d'altres dones i d'entendre el seu patiment, les seves reivindicacions, la capacitat també de coneixement, no? Doncs hem arribat fins aquí, és que ja tenim un camí i en aquest camí hem fet aprenentatges que podem compartir, aquests aprenentatges. Llavors jo una mica ho treballaria per aquí, no? En transferir aquests aprenentatges que tenen que veure amb coneixement, que tenen que veure amb experiències, que tenen que veure amb relacions, establir vincles que puguin vincular unes dones amb altres dones, dones amb altres organitzacions que a vegades poden ser mixtes o que de vegades poden ser dones soles o que a vegades poden ser de dins del territori, però també poden ser de fora del territori. Jo aniria una miqueta per aquí, no? I de donar exemples concrets de guanys que s'han pogut assolir gràcies a aquesta fortalesa de les dones i a aquesta insistència de les dones per demanar els canvis i demanar-los d'una determinada direcció.

Ojer: Tot, són la base del feminisme actual. Van conceptualitzar, van ser activistes. És a dir, no només teòriques, sinó que passaven a l'acció i van crear el panorama del qual ara gaudim a tots nivells.

Bloc 8. Valoració de les posicions del feminisme actual i dels temes "polèmics" que avui es debaten: preguntes 24, 25, 26, 27, 28 (Llei trans), 29-30 (binomi gènere-sex), 32.

La majoria de les entrevistades consideren que el feminisme ha canviat el rumb o, senzillament, ha canviat, per no totes valoren aquest canvi de la mateixa manera.

Algunes, consideren aquest canvi totalment positiu; altres el veuen com un fet inevitable, amb aspectes positius però altres negatius (Ciutat, Pardo); també hi ha qui l'observa amb preocupació i neguit (Bellet).

Així, Chus Borrell pensa que les noies actualment pensen que ja són lliures i que la biologia no les condiciona, cosa que ella no comparteix. Tot i així, veu el canvi de rumb positiu, perquè també aquest nou rumb reflecteix les diferents variants dins el mateix moviment:

Borrell: Positiu perquè és divers i reflecteix les diferents variants i ideologies dins el mateix moviment de la dona, perquè les dones també som diferents entre nosaltres i tenim diferents opcions i crec que s'ha d'incloure també això. O sigui, el diferent, el divers és plural i és molt. Encara que sembli caòtic que diuen... no, les dones són molt diverses, caòtiques... no s'entenen entre elles, és la creativitat femenina, és l'hemisferi dret, és la part lunar... Vull dir, nosaltres tenim unes característiques diferents i això també s'està veient dins del moviment.

Maria Huguet també creu que és positiu perquè el feminisme és viu i s'ha d'anar adaptant, però el que la preocupa és la idea de posar límits, separar, compartimentar:

Huguet: Vull dir... sí ha canviat i després també que em sembla lògic, normal i natural, perquè, evidentment, el feminisme està viu. I evidentment, s'ha d'anar adaptant. El que sí que a vegades em preocupa és aquest intent de separar, de compartimentar. Això sí que em preocupa.

Mercè Ciutat i Eugenia Cañueto no veuen que s'hagi canviat el rumb, sinó més aviat que ara es fan i s'han de fer noves reivindicacions feministes i avançar, perquè Cañueto explica que la base o gran part d'aquesta continua sent la mateixa, i ho veu positiu:

Cañueto: No, no és que canviés el rumb. És una mica el que dèiem abans: si hi ha coses que estan mínimament superades s'han de continuar i, potser, jo que sé! Indiscutiblement també hi haurà diferents interpretacions però la bretxa salarial existeix. El problema de violència masclista existeix. Tot això existeix, per tant, la base, entre cometes, o una part o una gran part de la base continua existint i per tant es te que continuar treballant. Després, les discussions feministes de, per dir-ho d'alguna manera, de les universitàries americanes... això ja és una altra cosa. Però una base amb la qual tothom ha de treballar...

Elvira Siurana pensa que el feminisme actual ha perdut radicalitat i s'ha popularitzat i normalitzat, la qual cosa veu positiva, però també valora negativament, al mateix temps, que s'hagi banalitzat. Amb tot, troba que aquest canvi de rumb és inevitable:

Siurana: Penso que és inevitable, vull dir, quan un moviment fa eclosió, penso que és bo, perquè no es tornarà mai tan enrere. Vull dir, ja no es podrà tornar al moment que el feminisme no es sabia ni el que era i no es podia ni pronunciar. Fins aquí s'ha incorporat i està a la vida i, vulguis o no, la gent s'ha de definir o s'ha de pronunciar.

Carmina Pardo també creu que més que canviar de rumb, el que ha passat és que s'ha compartimentat i ella parlaria de feminismes, més que d'un sol feminisme. Creu que el moviment s'ha polititzat i que aquests feminismes segueixen ideologies concretes que no sempre han de ser feministes. Amb tot, veu el canvi positiu:

Pardo: Jo ho veig positiu. A veure, aquí va haver un arrancament també de vestidures el primer any que el 8 de març vam fer... ho van convocar dos col·lectius, el Grup de dones i Marea, perquè no ens vam posar d'acord, així de clar!

En una línia d'interpretació semblant estaria Sílvia Puertas i Maite Ojer:

Puertas: No és que sigui diferent, és que en aquests moments el ventall de possibilitats de situar-te com a feminista és molt ampli. Conclusió: és això, no? Que el feminisme, doncs, ha multiplicat les seves estratègies de lluita i camins i possibilitats per enfocar les reivindicacions i els reptes. (...) Penso que cada moment requereix que el compromís de la gent, que el compromís feminista estigui adaptat al seu context. Per tant, no hi pot haver un feminisme que sigui estàtic. Llavors el compromís amb la lluita feminista, doncs, s'ha d'anar adaptant i amollant a les circumstàncies del moment actual; llavors, jo no penso que sigui negatiu, al contrari, jo penso que cada vegada hi ha més gent que s'estan

vinculant i fent seves les lluites feministes. Llavors, això jo ho valoro de manera positiva. No, no ho veig negatiu.

Ojer: *El moviment feminista sempre i perpètuament està en crisi en el concepte de canvi i això jo crec que és el tresor que té. (...) Jo crec que actualment hi ha una part del feminisme, que podríem dir-ne el feminisme Pop, que està constituït per una sèrie de persones amb poc bagatge teòric, poca lectura, que s'està agafant a aquests conceptes aleatoris buits de contingut. Que s'està jugant aquestes partides a les xarxes socials i penso que és molt perillós. D'altra banda, també és veritat que hi ha un feminisme molt fort amb una conceptualització molt forta i un activisme com mai s'havia vist, per tant, el que et deia abans: el feminisme sempre i per definició és un moviment convuls. Per tant, sí que crec que hi ha una part de feminisme Pop, de feminisme mainstreaming que és perillós perquè és un feminisme que també està travessat pel patriarcat i no hi ha aquest pensament crític perquè se n'adonin.*

Bellet és una de les que, de forma molt clara, manifesta la seva preocupació pel canvi de rumb que està prenent el feminisme, que, segons ella, està ara influenciat per les teories de Judith Butler sobre la performativitat de gènere:

Bellet: *(...) el món del postestructuralisme, i bueno, que després s'ajunta amb lo del sistema sexe i gènere, que suposo que... Aleshores aquí ... la persona que més es coneix és la Judith Butler, no? que seria la cap visible de d'aquesta nova.... Ho dic perquè aquesta és la nova manera d'entendre, d'entendre el món de les dones que està unit també amb tot lo LGTBI i totes aquestes qüestions. Jo, jo penso que moltes feministes estem realment astorades davant del que està passant. Sembla que a Estats Units ja... és la postura més, que es creu més majoritària. Jo no, no, m'és impossible d'entendre, perquè això significa capgirar el que és el sexe i el que és el gènere; per aquesta teoria el sexe, per tant, és una construcció, no existeix i és, és una construcció lingüística, com la categoria dona, no existeix. És una construcció lingüística, cultural, mèdica i, el sexe per aquest... per aquesta performativitat, diguéssim, per aquesta... per aquesta posició és això, no? i en canvi, el gènere és allò real i és el fix. Per tant el subjecte del feminisme és fluid i, pues, tampoc existeix. Perquè les dones tampoc existeixen com a categoria. Això arriba... a les lleis que s'estan aprovant, les famoses lleis trans. Espero que no continuïn perquè pressuposen això. (...) Per tant, per a mi, o sigui, això és molt greu, és molt greu, perquè per a mi el sexe és binari, és biològic i el gènere és una construcció social, no? que el poder t'adjudica, masculí i femení, segons el sexe. Per tant, si li dones la volta a això és, és al revés, amb la qual cosa, doncs, aquesta partició, diguéssim, perquè ja només queden individus, individus, no sabem si individus, individus, perquè això ja no... ja no compta, compartimentats, ja no hi ha subjecte per al feminisme. Això porta a la derrota directament. Ja dic, jo assisteixo astorada a aquesta qüestió. Hem parlat de que si darrere hi ha realment alguna... algun consorci internacional, perquè si no, no s'entén que tants països, alguns països ja tiren enrere, això pugui tirar endavant. Per això, et deia de que com està la situació avui? pues la situació avui està per veure. Per mi el més important és anar treballant cada dia les coses petites de l'avortament, això, això i això altre, però que tot això s'ha de sustentar en unes teories i penso que està bé repensar-ho, repensar tots els pressupòsits, doncs dels anys 70 i etc, però, i deconstruir lo que s'hagi de deconstruir,*

m'explico? (...) Però jo estic molt... molt... això, molt sorpresa de la força que ha arribat a tenir aquesta... aquesta... aquesta teoria i, en concret, l'autora aquesta, que està basada en les seves obres bàsicament, no?

En una línia d'astorament i preocupació semblant està també Mª Ángeles Calero:

Calero: Es que si quieres que te sea sincera, yo ahora estoy muy confusa. Estoy en una época muy confusa. No entiendo ciertas cosas que están pasando. Precisamente, la discusión que hemos tenido esta mañana en el Consell de govern ha sido una discusión sobre algo que es confuso ¿sabes? Y diríamos que la irrupción de todo lo de LGTBI ha venido a confundir el concepto de género.

Chus Borrell, Elvira Siurana i Carmina Pardo creuen que, actualment, en el feminisme hi ha un factor de moda important, però que aquest pot ser positiu si serveix per donar a conèixer el feminisme i que arribi a més gent. Eugènia Cañueto no sap si és una qüestió de moda o no, però coincideix a valorar que s'ha començat a visibilitzar i normalitzar el tema de la igualtat de drets dona-home, que és l'important. En canvi, Maria Huguet i Mercè Ciutat valoren molt negativament aquesta "moda feminista", ja que el sistema i el capitalisme han utilitzat la moda per aprofitar-se del feminisme i, d'alguna manera, desacreditar-lo:

Ciutat: Hi ha un factor, com he dit abans, de moda, hi ha un factor de moda. El sistema ha aprofitat l'oportunitat que li han donat, tota aquesta moguda que va sortir de Hollywood, sabem que lo que surt a Hollywood va a missa. En fin, Hollywood és Hollywood i sí que hi ha aquest interès de voler arribar a la gent, però d'una manera subliminal, de com s'intenta, per un costat vendre el producte de que sí, que això és veritat, que s'ha de fer, però d'una altre costat intenten controlar, perquè no et desmarxis i no vagis més enllà dels possibles plantejaments que ells consideren que es poden admetre. Per tant, això sí que hi ha aquest intent d'aprofitar i de... Bueno... de emportar-s'ho cap a les seves posicions de sistema capitalista.

Huguet: No és casualitat que sigui moda. No és casualitat, jo entenc, de manera que aquesta societat no és casualitat que sigui moda, perquè això està alimentat, està orquestrat pel sistema. Perquè la moda dilueix, i la moda la pot agafar qualsevol i qualsevol pot dir lo que li vingui a la ment sobre aquell tema sense saber-n'hi. En canvi, quan una cosa no és moda i quan una cosa requereix esforç, estudi, debat, experiència. Doncs aquí al darrere hi ha una feina intel·lectual, física, social, i això la majoria de la població no està educada per això. I jo vinc de l'ensenyament, que és cabdal.

A l'hora de valorar la polèmica "Llei trans", Chus Borrell, Elvira Siurana, Carmina Pardo, Eugènia Cañueto i Mercè Ciutat creuen que hi ha d'haver una llei que defensi els drets de les persones transsexuals. Ara bé, Elvira Siurana no veu bé l'alteració del cos a edats tan joves i li preocupa que els plantejaments de la llei l'única cosa que fan és ressaltar els estereotips sexuals, quan la idea del feminisme és que s'han de diluir els rols sexuals:

Siurana: Però no és tan fàcil i tan frívol com el que pretén la llei aquesta trans, el que proposa la llei que només amb la voluntat i en una edat molt jove, a més, puguem anar i

dir: “ara soc una dona”, o “ara soc un home”. A part de les teves característiques, em sembla que és molt perillós, perquè, per una banda, es diu que no és una qüestió mèdica, però, per altra banda, requereix tractament mèdic. Perquè no és una qüestió mèdica, però després vas a l'hospital que et donin hormones, que et facin una operació i això, a mi, em sembla bastant horrorós, perquè pot ser molt castrador. Molt i molt difícil a més de revertir, i em sembla que s'hauria de fer amb molta més cura i amb més coneixement. Que s'ha tirat endavant amb frivolitat en certa manera i sense profunditzar en les conseqüències que tindrà i, a més, el concepte que jo tinc és que la gent som com som i no importa si una criatura es vol vestir de fada, un nen, i de bombera, una nena. Això no té gens d'importància. Això s'ha de deixar fer, clar que sí, però altra cosa és que això signifiqui que és transsexual o que s'ha d'hormonar o que la mateixa criatura i el seu entorn pensin que és un signe de que és transsexual, perquè potser no ho és, potser és lesbiana o potser no, o senzillament li agrada vestir-se així. Llavors penso que s'ha de tendir més a atendre el que som realment que a transformar-nos en el que no som, i llavors, clar, hi ha un model extern que resulta que ara t'has de convertir en una senyora amb talons i pestanyes i tal, quan ni les dones som així, que és un estereotip fictici, creat, és cultural només, i aquesta cultura no em sembla que sigui positiva. Més aviat s'ha de tendir a què tots siguem iguals i que no hi hagi tanta distinció. Que no importi, però el que està fent aquesta tendència és ressaltar els rols sexuals quan la nostra idea és que s'han de diluir els rols sexuals. Que hem de ser persones i cadascú que faci el que pugui, que estimi com vulgui, que es vesteixi com li doni la gana, però que no maxaquini a ningú. Perquè penso que això en uns anys tindrà unes conseqüències tremendes! De fet, ja s'està veient amb la qüestió de les esportistes, que ja estan reclamant a les competicions femenines que entren noies transsexuals, però que tenen estructura masculina, i clar guanyen perquè tenen una musculatura, i l'altre dia veia un... pues, si tu fas l'ADN d'aquesta persona, surt masculí, des dels cabells a les ungles a la punta del peu, i bueno, pues, una dona, que visqui com una dona, però que no s'operi.

Tampoc ho veu bé Maria Huguet:

Huguet: Doncs, pel que fa a la Llei trans, jo no hi estic a favor. No, no, pel que he pogut entendre, eh? Una llei en què un noi, noia, és igual, adolescent de 16 anys, per exemple, pot decidir si ha de modificar el seu cos o si s'ha d'hormonar o el que sigui que s'ha de fer, jo ho trobo terrible. Perquè s'estan formant, estan creixent i encara no tenim les coses clares, que no es tenen... ni als 20 i pico d'anys!

Algunes no volen entrar a opinar abans d'estudiar detingudament el contingut de la llei i les seves repercussions. Així Mercè Ciutat confessa que encara no en té una opinió formada i que al seu Grup de Dones de Lleida s'està estudiant el tema per poder donar-ne una opinió fonamentada:

Ciutat: Bueno, la llei, la nova llei trans... primer és una llei, com tu dius molt bé, és nova. És un tema que està damunt de la taula, que se n'ha de parlar molt. Nosaltres ara, en aquest moment, no te puc opinar exactament de la Llei trans, perquè nosaltres estem en un procés d'estudi de la mateixa. No es poden donar opinions gratuïtament, sense haver analitzat a fons els plantejaments.

Mª Ángeles Calero pensa que s'ha creat una gran confusió entre el que vol dir gènere i el que vol dir sexe. Ella se sent molt confosa amb el tema de la Llei trans i pensa que fins que no es defineixin bé els conceptes, no es pot entendre. Creu que la llei s'hauria pogut redactar millor sense necessitat d'afectar al concepte de gènere i així evitar la possibilitat de perjudicar a les dones, com a col·lectiu:

Calero: No la conozco del todo porque no me la he leído del todo. Pero ya te he ido explicando que (...) el concepto género... no se está utilizando de manera adecuada y al no utilizarse de manera adecuada, el resultado nos va a perjudicar a las mujeres. (...) Por eso, creo que la ley trans podría haberse redactado (...) puede redactarse de otra manera, sin necesidad de afectar a todo lo que tiene que ver con el género, que pueda perjudicarnos a las mujeres, a la lucha de las mujeres.

I en una línia d'opinió semblant està Maite Ojer, la principal preocupació de la qual és la lluita de poder que s'ha generat dins del feminisme, que l'està esquerdant i afeblint:

Ojer: No tinc una opinió clara, tinc opinions compartimentades. Per mi no hi ha cap mena discussió en entendre que les persones trans, com qualsevol persona, ... els seus drets humans no són qüestionables i (...) se'ls ha de garantir. Però també penso que aquesta llei s'està redactant malament. Primer, perquè és una llei de mínims que a les persones trans les ajuda poc, molt poc. Segon, perquè en la seva redacció, a banda de ser una llei de mínims, està tocant pilars fonamentals i està basada en la confusió entre sexe i gènere. Llavors, aquí, què passa? que afecta directament al concepte fonamental del feminisme, que és el concepte dona. A partir d'aquí molts problemes. El que sí que em preocupa més, perquè mira, la redacció d'una llei és un procés llarg, no senzill i en el que entren moltes persones a discutir fins que s'arriba a un consens o un pacte i s'aprova. Per això queda molt de temps. A mi, el que em preocupa és la lluita de poder que s'ha generat dins del feminisme. Aquesta lluita de poder de la que parla Maria de la Fuente perquè diu: "el feminisme mai ha fet, mai ha avesat el seu lideratge en qüestions polítiques, sinó en qüestions de drets, de realitat. Llavors, ara s'ha generat una lluita de poder dins del feminisme". Això sí que preocupa, i em preocupa que cap de les dues parts estigui veient que estem parlant d'una lluita política i que, probablement, és un problema de lideratges. Llavors, penso que s'han de definir molt millor els conceptes, que no es pot fer una llei sense definir absolutament els conceptes. Però també penso que els drets humans de les persones trans no han de ser vulnerats, s'han de respectar. Per tant, ahí està el debate!

Totes veuen diferència entre gènere i sexe i basen aquesta diferència en la consideració del gènere com a constructe social i del sexe com realitat biològica, com diu Maite Ojer:

Ojer: Absolutament, és que no té, et diria, que no té res a veure, si no fos perquè socialment s'ha construït una correlació entre un sexe i un gènere, que li corresponen unes característiques. Però que no ens enganyem, això és una construcció social i per tant ens la podem inventar com vulguem. "Esto es un invento" i el sexe és una qüestió purament biològica que té a veure, no només amb la genitalitat, sinó també amb la càrrega hormonal i les variacions cromosòmiques. Per tant, una cosa és la biologia, que com a molt podrem distingir entre mascle, femella i intersexualitat... però, el gènere? El gènere és un invento del tebeo, i per tant es pot desconstruir. És un element purament ideològic.

IV.2. LES ENQUESTES

Un altre dels objectius plantejats a l'inici de la recerca era saber fins a quin punt arriba el desconeixement de la població lleidatana (jove i no tan jove) sobre aquesta qüestió, partint de la hipòtesi que no es coneix gran cosa o pràcticament res sobre el moviment feminista durant la transició i justificar així la necessitat d'elaborar alguna mena de material didàctic o divulgatiu per donar-ho a conèixer. Amb aquesta finalitat, es va considerar que la millor tècnica seria una enquesta.

Així doncs, es va dissenyar dos models d'enquesta: una adreçada a població adulta i docent del propi centre (de 22 ítems) i una altra adreçada a població jove i adolescent (alumnat del propi centre i universitari), amb 20 preguntes, ambdues de caràcter anònim.

2.1. El professorat

2.1.1. Introducció

El formulari per al professorat del centre constava de dues parts. En una primera part, la persona enquestada s'identificava en quant al sexe, l'edat i el nivell educatiu impartit.

En la segona part, s'havia de respondre a preguntes sobre els coneixements i opinions al voltant dels 6 blocs temàtics següents (preguntes 1-22).

- Bloc 1: situació de les dones durant el franquisme: pregunta 1
- Bloc 2: El moviment feminista a Lleida (durant la transició i avui): preguntes 2-6
- Bloc 3: Lluites clau del feminisme de la transició (avortament, divorci): preguntes 7-10
- Bloc 4: Inclusió del feminisme al currículum escolar: preguntes 11-12
- Bloc 5: Temes d'actualitat en el moviment feminista actual (binomi sexe-gènere, la Llei trans): preguntes 13-19
- Bloc 6: Opinió personal sobre la igualtat de gènere, discriminacions masclistes, etc.: preguntes 20-22.

2.1.2. Descripció de la població enquestada

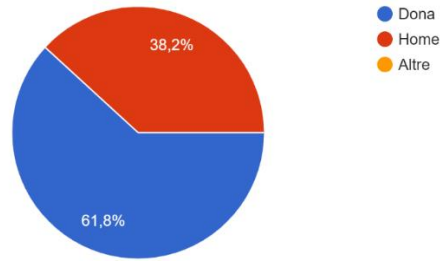
Es va fer arribar l'enquesta a tot el professorat del centre (un total de 88 docents) i s'ha obtingut resposta de 55 persones (un 62,5%), l'edat de les quals oscil·la entre els 31 i el 65 anys.

La mostra poblacional és predominantment femenina, ja que està formada per un 38,2% d'homes, i un 61,8% de dones, tal com apareix il·lustrat al gràfic 1p¹.

¹ Per facilitar la consulta dels gràfics, s'han organitzat 2 numeracions paral·leles: 1p, 2p, 3p (per als gràfics que il·lustren els resultats de l'enquesta al professorat); i 1a, 2a, 3a (per als gràfics que il·lustren els resultats de l'enquesta a l'alumnat). El mateix s'usarà en el cas de les taules (taula p / taula a).

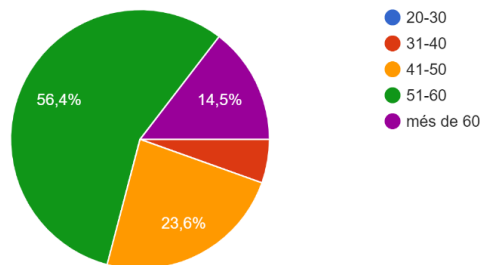
Sexe
55 respostes

Gràfic 1p. Distribució per sexes

Pel que fa a l'edat, com es pot veure al gràfic 2p, la franja d'edat més representada a la nostra mostra és la que oscil·la entre els 51 i els 60 anys (56,4%), seguits dels informants d'entre 41 i 50 (23,6%).

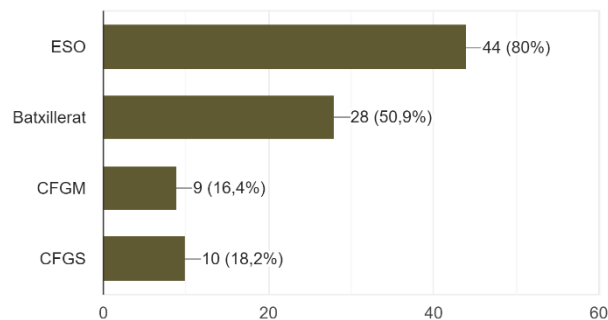
Edat
55 respostes

Gràfic 2p. Distribució per edats

El grup predominant el formen docents que imparteixen classe a l'ESO, amb un 80%, i el Batxillerat, amb un 50,9%. En canvi, només un 18,2% del docents de CFGS i un 16,4% del professorat de CFGM han participat en l'enquesta.

Nivell educatiu que impartiu
55 respostes

Gràfic 3p. Nivell educatiu impartit

2.1.3. Resultats de l'enquesta

Bloc 1: situació de les dones durant el franquisme: pregunta 1

A l'hora d'abordar el grau de coneixement sobre la condició legal de les dones durant el franquisme, de les quatre circumstàncies o casos que la llei permetia o contemplava:

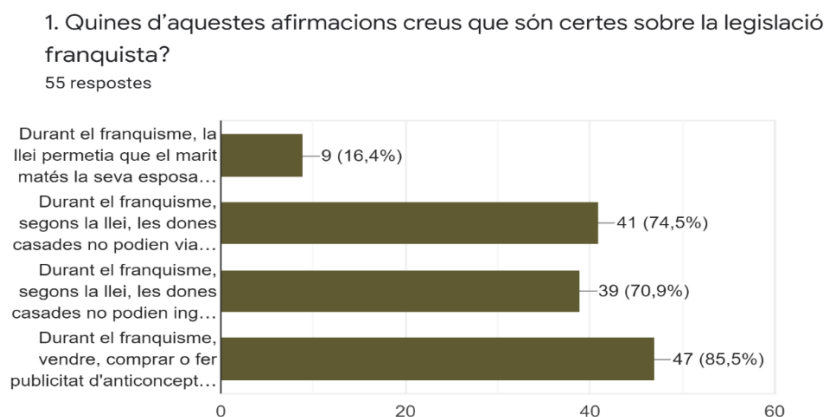
1. El marit podia matar l'esposa i el seu amant, si els sorprenia cometent adulteri
2. Les dones casades no podien viatjar a l'estranger sense el permís del marit
3. Les dones casades no podien ingressar el seu sou en un compte propi
4. La venda, compra o publicitat d'anticonceptius estava penada amb presó,

tal com apareix il·lustrat al gràfic 4p, només 3 dels 4 casos han estat reconeguts per la majoria com a reals (2, 3 i 4), amb uns percentatges que oscil·len entre el 85,5% del cas 4 i el 70,9% del cas 3. En canvi, només un 16,4% sap que, efectivament, el règim franquista contemplava el delictes d'adulteri i l'"uxoricidi per causa de honor" que apareixia al Codi penal de 1944 al seu Art. 428:

"El marido que, sorprendiendo en adulterio a su mujer matare en el acto a los adúlteros o a alguno de ellos, o les causare cualquiera de las lesiones graves, será castigado con la pena de destierro. Si les produjere lesiones de otra clase, quedará, exento de pena".

Aquest article que feia legal l'uxoricidi per causa d'honor, es remuntava al Codi Penal de 1870, durant la dictadura de Primo de Rivera, i permetia que «l'home que matés a la seva esposa sorpresa en adulteri sofrís tan sols pena de desterrament de la seva localitat i quedés eximit de qualsevol càstig si només li ocasionava lesions...». Amb l'adveniment de la República es va abolir aquest codi retornant a l'anterior de 1870, amb intenció de procedir a la seva reforma. L'1 de desembre de 1932, entrava en vigor el nou, en el qual se suprimia la figura del "uxoricidi per honor", figura que tornaria a estar en vigència al franquisme amb el Codi de 1944.

L'article constituïa un autèntic privilegi per a l'home en defensa del seu honor, en virtut del qual podia matar o lesionar a la seva esposa sorpresa en flagrant adulteri o a la seva filla menor de vint-i-tres anys si vivia en el domicili patern, sorpresa en anàlogues circumstàncies. Aquest article es va mantenir en vigor fins a l'aprovació de la Llei 79/1961 de 23 de desembre per a la revisió i reforma del Codi Penal i altres lleis penals.

Gràfic 4p. Coneixement de la condició legal de la dona durant el franquisme

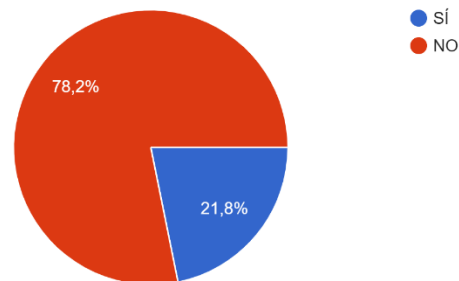

Bloc 2: El moviment feminista a Lleida (durant la transició i avui): preguntes 2-6

Quan s'ha preguntat al professorat informant si coneixia alguna associació feminista dels anys 70 (de la transició), els resultats han estat molt clars: un 78,2% confessa no saber-ne res, en front de només un 21,8% que sí en sap alguna cosa (cf. gràfic 5p):

2. Saps si a Lleida als anys 70 hi havia alguna associació feminista?

55 respostes

Gràfic 5p. Coneixement de grups feministes dels 70 a Lleida

A l'hora de concretar i dir el nom d'alguna associació feminista a Lleida als anys 70, només 7 persones han estat capaces de dir un nom, i en algun cas dubtós o erroni, cosa que és molt indicativa del gran desconeixement que hi ha sobre aquest tema:

Grup de dones Lleida (2), Dones Terra (2), Dones juristes (1), Associació catalana de la dona (1) i Dones universitàries (1).

En quant a dones destacades de la lluita feminista a Lleida durant la transició democràtica (p. 6), només han respost 18 persones i s'han obtingut 27 respostes, que corresponen a 13 dones. Les més esmentades han estat:

Chus Borrell, amb 7 mencions; Mercè Ciutat, amb 3; Maria Rúbies², amb 3; Hortènsia Alonso, amb 3; Dolors Piera³, amb 2; Elvira Siurana, amb 2; i amb un esment, Anna

² **Maria Rúbies Garrofé** (1932-1993). Nascuda a Camarasa, va ser professora i política catalana, senadora per Lleida elegida a les eleccions de 1977. El 1979 va ser diputada a Corts Generals per CDC. 1982: diputada a les generals per CIU, i amb escó al Parlament de Catalunya el 1984. A les Municipals de 1984, és regidora de la Paeria. El 1986, esdevé primera presidenta del Consell Escolar de Catalunya. Del 1980-1981 és delegada d'Ensenyament a Lleida. El 1988 deixa la política i tornar a exercir la docència. El 1992 és nomenada membre de la gestora de la UdL.

³ **Dolors Piera i Llobera** (1910-2002): mestra i sindicalista de Puigverd, que va ser secretària general de la Unió de Dones de Catalunya i primera dona regidora a l'Ajuntament de Barcelona pel PSUC de 1937 a 1939. Amb la derrota de la República, es va exiliar a París i posteriorment a la República Dominicana i Xile. El 1977 tornà a Espanya per participar a la manifestació de l'11 de setembre. El seu activisme correspon a l'etapa de preguerra civil, més que no pas durant la transició, quan ja estava a Xile i només ocasionalment va estar a Catalunya.

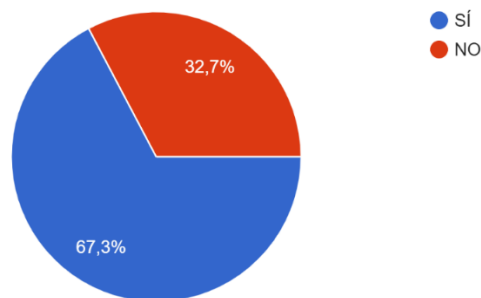

Ariño, Aurèlia Capmany⁴, Carmina Pardo, Lourdes Vidal i Audet⁵, Maria Huguet, Martina Castells⁶ i Mercè Rivadulla⁷.

Ara bé, d'aquests 13 noms, no tots corresponen a activistes feministes lleidatanes de la transició: algunes són d'èpoques anteriors, com Martina Castells (que és del segle XIX) o Dolors Piera (de l'època de la segona República), i altres no són lleidatanes, com Aurèlia Capmany, que era barcelonina. Altres són dones destacades del món de la política però no específicament activistes feministes durant la transició, com ara Maria Rúbies (no estrictament feminista, però sí que va col·laborar amb els grups feministes de la ciutat, aprofitant la seva posició com a diputada) o Mercè Rivadulla (ídem).

Diferent és el resultat quan es tracta d'identificar alguna associació o grup feminista actual a Lleida: el 67,3% afirma conèixer-ne alguna (pregunta 4, cf. gràfic 6p):

4. Actualment, coneixes alguna associació o grup feminista actiu a Lleida?
55 respostes

Gràfic 6p. Coneixement de grups feministes actuals a Lleida

Quan s'ha demanat donar algun nom de grup feminista en actiu (pregunta 5), només 34 de les 37 persones informants que havien afirmat conèixer algun grup feminista, han donat un o més noms, de manera que s'han obtingut 42 respostes. Les associacions més conegudes o populars han resultat:

⁴ **M. Aurèlia Capmany i Farnés** (1918-1991). Novel·lista, dramaturga i assagista barcelonina. Destacada activista cultural i feminista antifranquista. Participà en diferents actes antifranquistes (Caputxinada, Míting de la Llibertat) i com a PSC fou regidora a l'Ajuntament de Barcelona i membre de la Diputació de Barcelona, fins a la seva mort.

⁵ **Maria Lourdes Vidal i Audet** (1939-2018). Alcaldessa de Ponts pel partit Associació de Dones de Ponts, exclusivament constituït per dones, de 1979 a 1983. Cf. http://trobadaelectes79.diomira.net/memoriaHistorica/alcaldessa_ponts10.jpg; i N. Albó, R. Martí i J. Busquets (1989).

⁶ **Martina Castells i Ballespi** (1852-1884), va ser una metgessa nascuda a Lleida, destacada per ser una de les 3 primeres dones a l'estat espanyol a matricular-se i llicenciar-se en Medicina a la universitat. Per tant, és una dona del segle XIX.

⁷ **Mercè Rivadulla i Gràcia** (1947-). Advocada i política lleidatana, diputada al Congrés dels Diputats del 1993 al 2000 per ICV, membre de CCOO. Consellera delegada de sostenibilitats i medi ambient de la Paeria de Lleida el 2003.

- Lika (Llibertat, igualtat i koeducació en acció), amb 18 mencions. <http://www.associaciolika.org/>
- Grup de Dones de Lleida (o Dones de Lleida), amb 11 esments (grup feminista de Ponent, d'autoorganització i anticapitalisme i membres del la Coordinadora 8M de Lleida) <https://twitter.com/doneslleida>
- Marea Lila, col·lectiu feminista de Lleida, amb 5 mencions. <https://twitter.com/marealilalleida?lang=ca>
- Grup feminista de Ponent 2, que resulta ser la mateixa entitat que Grup de Dones de Lleida. <https://www.instagram.com/dones.lleida/>
- Assemblea La garsa (1 esment), que de fet és una assemblea de jove d'Alcarràs, no exclusivament feminista <https://twitter.com/lagarsaalcarras>
- El casal de la dona, 2 mencions, que no és un grup sinó un espai i servei municipal <https://feminismes.paeria.cat/serveis-i-programes/centre-municipal-dinformacio-i-atencio-a-les-dones>
- El Centre Dolors Piera, 1 esment, que tampoc és cap associació sinó un espai i servei universitari <http://www.cdp.udl.cat/home/index.php/ca/>
- OFNI (col·lectiu feminista no mixt: dones i identitats dissidents de la ciutat de Lleida) https://twitter.com/ofni_lleida @OFNI_Lleida
- i l'Associació de dones del Pla d'Urgell (1)

<https://albada-mollerussa.cat/>

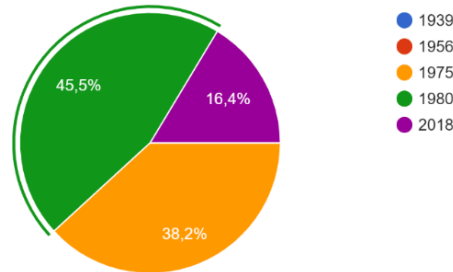
Bloc 3: Lluites clau del feminisme de la transició (avortament, divorci): preguntes 7-10

La informació que té el professorat del meu centre, en tant que població adulta, sobre les campanyes i manifestacions feministes d'àmbit estatal que es van iniciar als anys 70 és baix. Fins a un 16,4% creu que són cosa del present i que lemes com "Nosaltres parim, nosaltres decidim", "Jo també he avortat" o "Jo també soc adúltera" es van cridar per primera vegada en una manifestació l'any 2018.

És només un 38,2% de la població enquestada la que “encerta” la cronologia d’aquests lemes pronunciats en manifestacions: en el període de 1975 a 1979. I un altre 45,5% ho situa una mica més tard, ja al 1980 (cf. gràfic 7p)

7. Els lemes “Nosaltres parim, nosaltres decidim”, “Jo també he avortat” o “Jo també sóc adúltera” corresponen ...per primer cop en una manifestació?
55 respostes

Gràfic 7p. Coneixement de la cronologia de consignes feministes

Si desagreguem els resultats per sexes, veiem que és major la proporció de dones que l’encerten, tot i que sense moltes diferències (cf. taula 1p):

	DONES	%	HOMES	%	TOTAL	%
1975	15	44,1	6	28,5	21	38,2
1980	12	35,2	13	62	25	45,5
2018	7	20,5	2	9,5	9	16,3

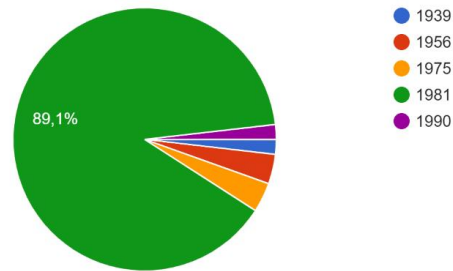
El cert és que, com ja s’ha explicat a l’apartat de marc teòric, un dels tants temes de debat i reivindicació era el dels drets reproductius i l’avortament, i una de les consignes més populars fou “Nosaltres parim, nosaltres decidim”. Com s’ha explicat al marc teòric, tenim notícies de la premsa local (DDL 9-1-77) que l’any 1976 a Lleida ja es van fer manifestacions sota el lema “Jo també soc adúltera” i que el 1979 també a Lleida, seguint la pauta estatal, es va fer una intensa campanya pel dret a l’avortament, lliure i gratuït, amb una recollida de signatures d’autoinculpació (“Jo també he avortat”), en suport a avortistes de Bilbao jutjades; i una manifestació sota la consigna “Londres no, Lleida sí”, amb batussa policial inclosa, asseguda i 300 persones pel carrer Major “Avortament lliure i gratuït”.

Pel que fa al divorci a Espanya (pregunta 9), aquí els i les informants ja tenen les coses molt més clares, ja que la pràctica totalitat (un 89,1%) sap que l’any 1981 es va aprovar la llei del divorci. Només 2 informants ho situen al 1975, 2 al 1956, 1 al 1939 i 1 al 1990. No hi ha variacions destacables, si es desagreguen els resultats per sexes.

9. Quan va ser aprovada la Llei del divorci a Espanya?

55 respostes

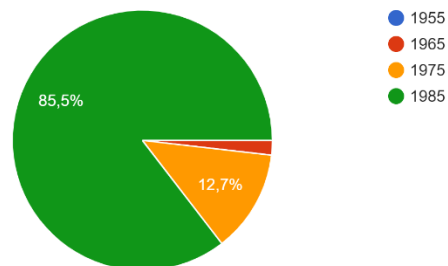

Gràfic 8p. Aprovació de la llei del divorci a Espanya

Si passem a concretar ara el tema de la despenalització de l'avortament induït (pregunta 10), una gran majoria (un 85,5%) encerta l'any en què es va aprovar la llei (1985), i no hi ha diferències destacables entre dones i homes. Pel que fa a les persones que no han encertat la data (un 12,7%), la majoria creu que va ser el 1975 i només una el 1965. El perfil d'aquests informants és molt divers, tant pel que fa a l'edat com al sexe. Sí que coincideix que la majoria tampoc va encertat la data d'aprovació del divorci.

10. A partir de quin any l'avortament induït ja no va implicar penes de presó per a les dones que el practicaven?

55 respostes

Gràfic 9p. Cronologia de la despenalització de l'avortament

La veritat és que l'avortament induït va estar no penat durant un període molt curt a la Segona República Espanyola (al 1937). El 1985 es va aprovar la Llei Orgànica 9/1985 (Llei de suposats). Avui en dia la interrupció voluntària de l'embaràs està regulada al Títol II de la Llei Orgànica 2/2010 de salut sexual i reproductiva i de la interrupció voluntària de l'embaràs. Aquesta llei despenalitza l'avortament induït durant les primeres 14 setmanes de l'embaràs i va entrar en vigor el 5 juliol 2010.

La Llei orgànica 11/2015, proposada pel Partit Popular, va modificar la Llei 2/2010 de salut sexual i reproductiva fent obligatori el permís patern perquè les menors de 16 i 17 anys poguessin acollir-se a la interrupció voluntària de l'embaràs.

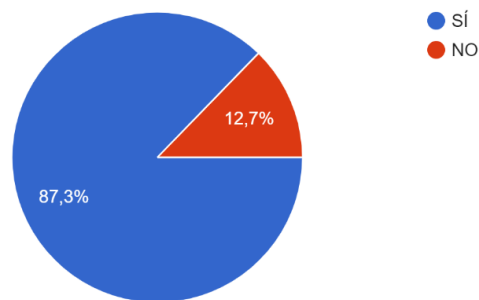

Bloc 4: Inclusió del feminisme al currículum escolar: preguntes 11-12

Pel que fa a la necessitat o pertinència d'incorporar al currículum escolar de l'educació secundària els valors i la història del feminisme (p. 11, gràfic 10p), la gran majoria del professorat enquestat ha manifestat la seva conformitat (un 87,3%). Només un 12,7% no ho veu convenient, concretament 7 persones: 4 homes d'entre 41 i més de 60 anys i 3 dones d'entre 41 i 60 anys; 2 docents de CFGS i 5 d'ESO i BATX.

11. Creus que cal incorporar al currículum de la secundària l'estudi dels valors i la història del feminisme?

55 respostes

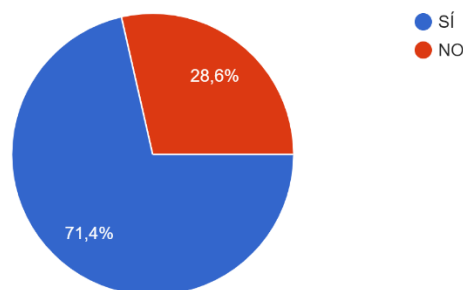

Gràfic 10p. Conveniència de la inclusió del feminisme al currículum escolar

En aquest sentit, pel que fa a la inclusió del feminisme al currículum de la secundària, 7 de cada 10 que hi està d'acord creu que, efectivament, caldria estudiar-ho des d'una perspectiva local, és a dir, enfocar-ho cap al moviment feminista a Lleida, tal i com es pot veure al gràfic 11p:

12. Si la teva resposta ha estat afirmativa, creus que caldria estudiar el feminisme des d'una perspectiva local...l feminisme a Lleida, per exemple)?

49 respostes

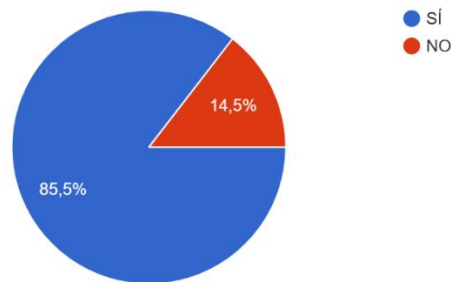
Gràfic 11p. Estudi del feminisme des d'una perspectiva local

Bloc 5: Temes d'actualitat en el moviment feminista actual (binomi sexe-gènere, la Llei trans): preguntes 13-19

Passem ara a analitzar les opinions del professorat relatives als temes que actualment estan en debat relacionats amb el feminisme. Així, quan s'ha preguntat sobre la identificació o no dels conceptes entre sexe i gènere (p. 13), una molt àmplia majoria del professorat enquestat (un 85,5%) creu que sexe i gènere són conceptes diferents.

13. Creus que hi ha diferència entre "sexe" i "gènere"?
55 respostes

Gràfic 12p. Sexe i gènere són conceptes diferents?

Si desagreguem els resultats atenent al sexe dels i les informants, veiem que les proporcions són pràcticament idèntiques:

	DONES	%	HOMES	%	TOTAL	%
SÍ	29	85	18	86	47	85,5
NO	5	15	3	14	8	14,5
TOTAL	34	100	21	100	55	100

A l'hora d'argumentar aquesta opinió (pregunta 14), han respost 46 persones de les 47 a les quals anava adreçada la pregunta (les que havien considerat que sexe i gènere són coses diferents). Després de desagregar les dades, s'ha constatat que hi ha poques diferències si analitzem les respostes tenint en compte la variable sexe de la persona enquestada.

Veiem que els arguments són bàsicament de tres tipus:

D'una banda i majoritàriament (71,5% aproximadament) donen respostes que tenen a veure amb la identificació entre sexe i biologia per oposició a gènere, que s'identifica amb constructe social; amb tot, de vegades, es confon o barreja el concepte de social, amb cultural, emocional, psicològic o, fins i tot, amb la identitat sexual o la orientació sexual:

- ✓ *El sexe és una qüestió biològica i el gènere, un constructe social.*
- ✓ *Sexe condició biològica gènere la percepció que cada persona sobre ella mateixa.*
- ✓ *Sexe són els genitals, gènere és com ens sentim en l'àmbit afectivo-sexual.*
- ✓ *El sexe ve donat per les característiques fisiològiques en el moment de néixer, el gènere es relaciona amb allò que s'espera quant a comportament i valors segons el sexe al que se'ns*

associa. I afegeixo que té a veure amb com se sent una persona identificada amb el seu sexe. Quan no es correspon és quan parlem de transgènere.

- ✓ *Sexe es neix, masculí- femení, el gènere es alguna cosa que fins i tot podem aprendre, es home-dona.*
- ✓ *Sexe és biologia i gènere és una construcció social.*
- ✓ *Crec que el sexe és un concepte més biològic i el gènere més social.*
- ✓ *El sexe fa referència a la part biològica i fisiològica, mentre que el gènere és una qüestió més cultural i personal.*

Un altre criteri de diferenciació entre gènere i sexe ha estat el nombre d'opcions o varietat; és a dir, s'argumenta que la diferència entre sexe i gènere és que un dels dos és binari (masculí o femení), mentre que l'altre, en canvi, pot tenir més variabilitat o opcions. Aquest argument ha estat donat per 3 dones i 3 homes.

Ara bé, no hi ha acord en si és el gènere o el sexe el que és binari o a l'inrevés; hi ha persones que argumenten que de sexe només n'hi 2 possibilitats, mentre que el gènere és un concepte que pot abraçar més opcions; i d'altres que opinen tot el contrari:

- ✓ *Sexe és binari, gènere més ampli.*
- ✓ *Sexe és binari, gènere, pot abarcar més.*
- ✓ *El sexe es masculí o femení, el gènere té més opcions.*
- ✓ *El gènere sempre és masculí i femení; el sexe pot ser més variat.*

Un altre criteri de diferenciació és la determinació per naixement en front de la tria; és a dir, que un ve determinat en néixer i l'altre es pot decidir, pot ser una opció de vida; aquest criteri ha estat adoptat per 2 dones.

Una informant destaca el fet que el sexe és una cosa que ve donada pel naixement i no es pot triar, mentre que el gènere és una opció de vida:

- ✓ *Sexe masculí o femení des del naixement i gènere és una opció.*
- ✓ *El sexe ve donat per la natura quan naixem, en canvi el gènere (masculí-femení) es pot canviar, manipular, pot ser educat.*

Però una altra usa la mateixa argumentació, però plantejada a l'inrevés: creu que és el gènere el que ens ve donat, i el sexe no:

- ✓ *Gènere ens ve donat, el sexe no.*

Un informant introdueix els conceptes d'individu (personal) enfront de societat (col·lectiu):

- ✓ *La sexualitat és personal. El gènere és una diferenciació social.*

Altres introdueixen i barregen conceptes relacionats amb l'orientació sexual, i amb la identitat sexual:

- ✓ *Sexe és masculí o femení el gènere pot ser transexual, heterosexual.*

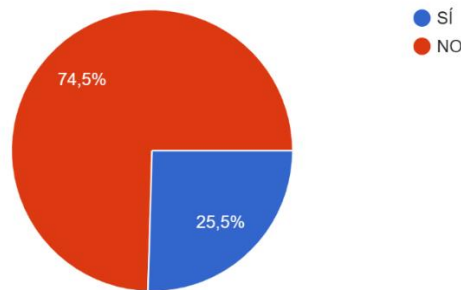
O són explicacions més difuses (home):

- ✓ *El gènere crec que es refereix a la identificació de la persona amb els trets del caràcter masculí o del caràcter femení. En canvi, el sexe es refereix a tot un ventall de possibilitats, entre les quals la possibilitat de ser heterosexual seria només una de les opcions possibles.*

Si passem ara a analitzar el coneixement i estat d'opinió sobre el contingut de la *Ley para la igualdad real y efectiva de las personas trans y para la garantía de los derechos LGTBI*, més coneguda com a *Llei trans* (pregunta 15), concloem que el 74,5% del professorat enquestat no en coneix el contingut; si desagreguem les dades per sexes, veiem que les diferències són poques (3 punts superiors en el col·lectiu femení):

15. Coneixes el contingut de la llei coneguda com a "Llei trans"?
55 respostes

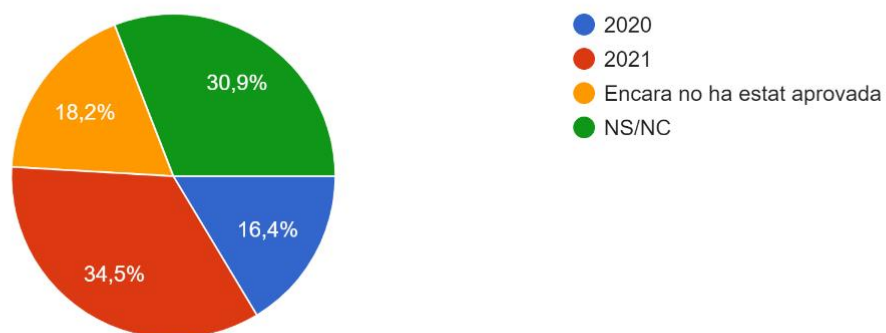
Gràfic 13p. Coneixement del contingut de la Llei trans

Taula 3p. Coneixement del contingut de la Llei trans. Professorat (p. 15)

	DONES	%	HOMES	%	TOTAL	%
NO	25	73,5	16	76,2	41	74,5
SÍ	9	26,5	5	23,8	14	25,5
TOTAL	34	100	21	100	55	100

Un 30,9% de professorat enquestat no sap quan ha estat aprovada o si està aprovada aquesta llei, mentre que un 34,5% afirma que ha estat aprovada aquest any 2021 i només un 18,2% encerta que encara no ha estat aprovada. Un 16,4% creu que va ser aprovada l'any 2020.

16. Saps quan ha estat aprovada?
55 respostes

Gràfic 14p. Any aprovació Llei trans

Certament aquesta confusió és explicable, ja que d'aquesta polèmica llei se'n parla des de fa molt temps, quan al 2020 va transcendir el compromís de la Ministra Irene Montero amb

L'aprovació de la Llei trans. És comprensible, d'altra banda, que la majoria de població no sàpiga que el que va aprovar el Consell de Ministres el 29 de juny de 2021 i va ser notícia a tots els mitjans de comunicació va ser l'avantprojecte de la llei, i que ara està en un procés de tramitació que pot durar diversos mesos⁸; per tant, des d'un punt de vista legislatiu, la llei encara no està aprovada i s'haurà d'esperar al 2022 perquè entrin en vigor les mesures que contempla la llei.

Sobre les mesures que integren aquesta llei (pregunta 17), es plantejava al professorat enquestat 6 mesures de les quals 2 eren certes i 4 falses.

Entre les mesures contingudes realment a la llei estan:

- 1) les dones lesbianes i dones soles poden tenir accés a les tècniques de reproducció humana assistida sense condicions ni restriccions
- 2) no es necessita cap informe psicològic o psiquiàtric per canviar legalment el sexe.

La mesura 1 va ser reconeguda com a veritable per un 41,8% de les persones enquestades i la mesura 2 (no necessitar cap informe psicològic o psiquiàtric per canviar legalment de sexe) ho va ser per un 40%.

Les mesures no contingudes a la llei eren:

- 1) les persones trans deixen de ser considerades com a malaltes però es requereix un informe mèdic per fer el canvi de sexe
- 2) les filles i fills de les parelles de lesbianes i bisexuals poden ser reconegudes com a tals si abans han contret matrimoni
- 3) les persones poden fer el canvi de nom en el registre a partir dels 12 anys
- 4) les persones trans poden fer el canvi de sexe a partir dels 12 anys

Entre les mesures falses, un 36,4% les persones creuen erròniament que la llei permet fer el canvi de nom en el registre a partir dels 12 anys sense condicions; un 18,2% opinen equivocadament que, segons la nova llei, les persones trans deixen de ser considerades com a malaltes però es requereix un informe mèdic per fer el canvi de sexe; un 12,7% creuen que la llei dictamina que les filles i fills de les parelles de lesbianes i bisexuals poden ser reconegudes com a tals si abans han contret matrimoni; en canvi, només un 9,1% creu que les persones trans poden fer el canvi de sexe a partir dels 12 anys sense cap restricció.

El percentatge major és el d'informants que directament confessa que no sap quines mesures formen part de la Llei trans, resposta coherent amb el 74,5% de persones que ja deien a la pregunta 15 que desconeixien el contingut de la Llei trans.

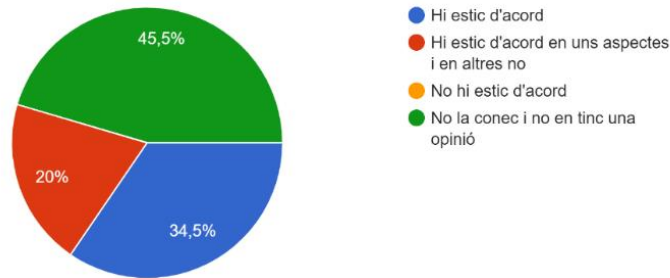
A l'hora de valorar o opinar sobre la llei, un 45,5% confessa que no la coneix i, per tant, no en té cap opinió, però un 34,5% se'n declara a favor i un 20% diu estar a favor d'uns aspectes però d'altres no, resultats que sorprenen, perquè, recordem, un 74,5% deia no conèixer-ne el contingut. Resulta difícil de creure que algú pugui estar a favor o en contra d'una llei sense

⁸ Els textos aprovats pel Govern han de passar per un procés de consulta pública en el qual reben aportacions de la societat civil i d'altres administracions, i que sol durar al voltant de dos mesos. Després d'aquesta fase, l'Executiu modifica el que cregui convenient amb aquestes propostes. L'avantprojecte ha de passar, després, per l'anàlisi del Consell Fiscal, del Ple del Consell General del Poder Judicial (CGPJ) i del Consell d'Estat, per aquest ordre, que han d'emetre un informe sobre el seu contingut. Aquests organismes solen tardar entre un i dos mesos per a realitzar aquests documents, encara que no sempre és així. És llavors quan s'envia al Congrés i la norma comença la seva tramitació parlamentària. Cf. <https://www.europapress.es/sociedad/noticia-justicia-espera-ley-trans-llegue-congreso-antes-acabe-ano-20210630115839.html>

conèixer-ne els punts principals. Com veurem aquesta tendència es repetirà “exagerada” en el cas de l’enquesta a l’alumnat. D’altra banda, cal destacar que ningú del professorat enquestat s’ha manifestat en desacord total amb la llei.

18. Quina és la teva opinió sobre la “Llei trans”?
55 respostes

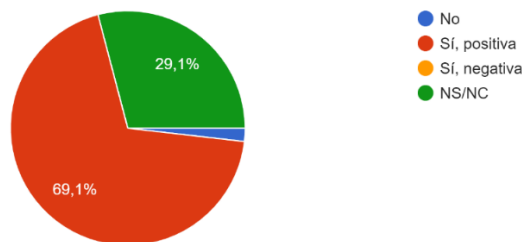
Gràfic 15p. Opinió sobre la Llei trans

Quan hem desagregat les dades per sexes, hem vist que no hi ha importants diferències en relació amb l’acord o desacord amb la llei; potser comentar que l’acord total amb la Llei trans és 6 punts superior en les dones i que el % de qui no opina per desconeixement és 5 punts superior entre els homes. Tampoc hi ha variacions en el nivell de coherència de les respostes.

Taula 4p. Opinió sobre la Llei trans. Professorat (p. 18)						
	DONES	%	HOMES	%	TOTAL	%
Acord total	11	32	8	38	19	34,5
Acord parcial	7	21	4	19	11	20
Desacord total	0	0	0	0	0	0
No té opinió	16	47	9	42	25	45,5
TOTAL	34	100	21	100	55	100

Sobre la repercussió que pugui tenir aquesta llei sobre el jovent i adolescents (pregunta 19), quasi 7 de cada 10 docents (69,1%) creu que la repercussió serà positiva, en front de la resta (29,1%) que no ho sap. Només una persona (dona d’entre 41-50 anys) creu que no tindrà cap repercussió i ningú creu que pugui tenir una repercussió negativa (cf. gràfic 16p).

19. Creus que la seva aprovació tindrà alguna repercussió en el col·lectiu adolescent i jove?
55 respostes

Gràfic 16p. Opinió sobre la repercussió de la Llei trans

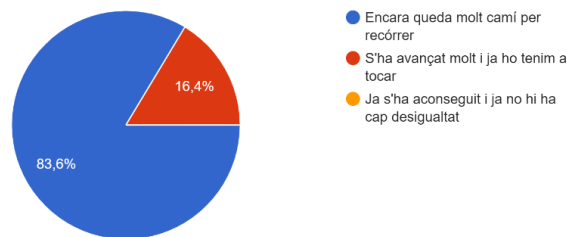

Bloc 6: Opinió personal sobre la igualtat de gènere, discriminacions masclistes, etc.: preguntes 20-22.

També s'ha volgut conèixer la percepció que té el professorat de la situació actual de la igualtat de tracte i de drets entre homes i dones (pregunta 20). Així, ha resultat que un aclaparador 83,6% considera que encara queda molt camí per recórrer, mentre que només un 16,4% creu que s'ha avançat molt i ja ho tenim a tocar. Ningú defensa que s'hagi aconseguit ja i que no hi hagi cap desigualtat.

20. Com creus que està el tema de la igualtat entre homes i dones a la nostra societat?

55 respostes

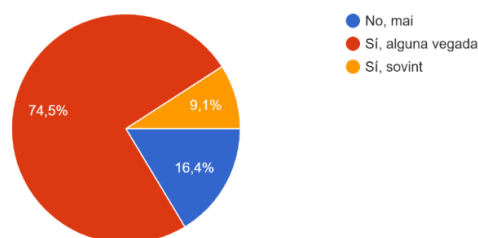

Gràfic 17p. Nivell d'igualtat home-dona assolit

En quant a la percepció o vivència de situacions de discriminació masclista en l'entorn proper, ja sigui a la feina, a casa o entre amistats, un 74,5% confirma haver-ho viscut o presenciat. Només un 16,4% ni ho ha viscut ni ho ha presenciat i un 9,1% (5 persones) ho ha viscut o vist sovint, com es pot veure al gràfic 18p.

21. Has viscut o presenciat situacions de discriminació masclista en el teu entorn proper (laboral, familiar, social)?

55 respostes

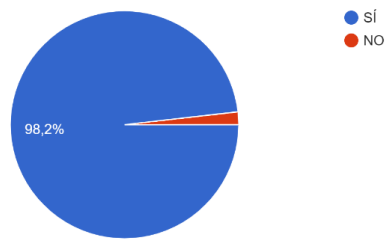

Gràfic 18p. Vivència de discriminacions masclistes

En aquest sentit, tot el professorat que ha col·laborat a l'enquesta, excepte una dona de més de 60 anys, creu que fer més activitats a l'institut per educar en el feminisme pot ajudar a reduir els comportaments masclistes.

22. Creus que fer més activitats a l'institut per educar en el feminisme pot ajudar a reduir els comportaments masclistes?
55 respostes

Gràfic 19p. Utilitat d'educar contra el masclisme

2.2. L'alumnat

2.2.1. Introducció

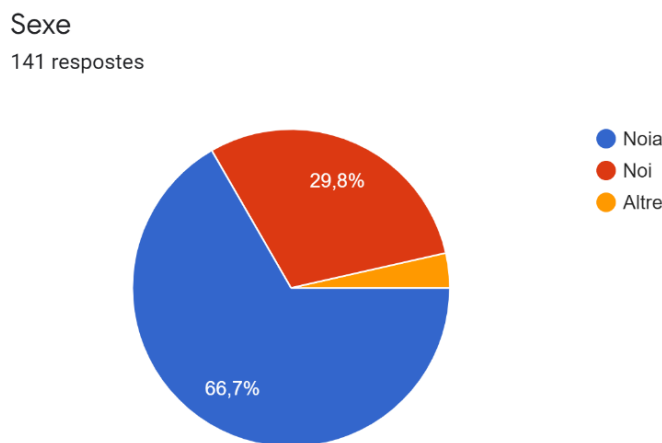
De forma semblant al cas de l'enquesta al professorat, es va emprar l'eina de formularis de google i es va dissenyar un formulari articulat en una apartat de dades personals bàsiques (sexe, edat, curs, nacionalitat) i un altre de 5 blocs temàtics:

- 1) La transició democràtica espanyola (definició, límits cronològics i situació de les dones): preguntes 1-3
- 2) El moviment feminista a Lleida (durant la transició i avui): preguntes 4-7, 17
- 3) Lluites clau del feminisme de la transició (avortament, divorci): preguntes 8-10
- 4) Temes d'actualitat en el moviment feminista actual (binomi sexe-gènere, la Llei trans): preguntes 11-16
- 5) Opinió personal sobre la igualtat de gènere, discriminacions de gènere, etc.: preguntes 18-20.

2.2.2. Descripció de la població enquestada

Es va enviar l'enquesta per correu a tot l'alumnat del meu institut i a tota una classe de nivell universitari⁹. S'ha obtingut resposta de 141 adolescents i joves, i la seva edat oscil·la entre els 12 i el 25 anys.

La mostra poblacional és predominantment femenina, ja que està formada per un 29,8% de nois (42 en total), un 66,7% de noies (94 en total) i un 3,5% (5) que es declara "altre"¹⁰, tal com apareix il·lustrat al gràfic 1a.

Gràfic 1a. Distribució població per sexe

Com es pot veure al gràfic 2a, la franja d'edat més representada a la nostra enquesta és la que oscil·la entre els 15 i 16 anys (43,3%), seguits del grup d'informants d'entre 17 i 18 (28,4%):

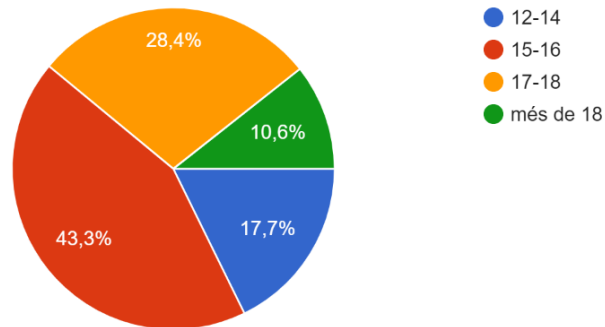
⁹ La classe està formada per 25 alumnes d'un curs del grau d'Arquitectura tècnica i edificació de la facultat d'EPS de la UdL. És la classe de la meua germana i es va triar per tenir una mostra d'estudiants universitaris.

¹⁰ Atès que el grup d'informants que s'autodefineixen com a "altre" en quant a sexe és molt reduït (només 5 persones), en el buidat dels resultats de les preguntes aquest grup sí apareix reflectit als gràfics, taules i percentatges, però no es comentarà per no ser rellevant percentualment.

Edat

141 respostes

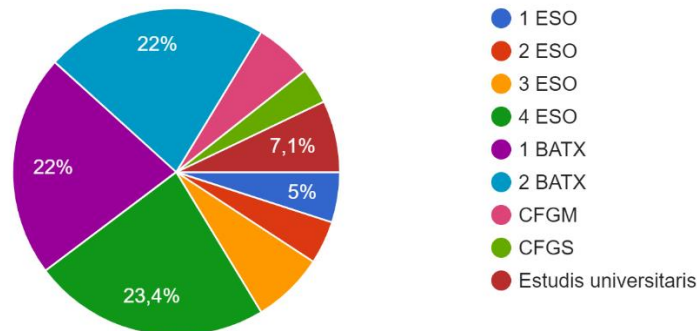

Gràfic 2a. Distribució població per edat

En quant a la distribució per cursos o nivell educatiu, els blocs més representats són l'alumnat de 4t ESO (23,4%), i el de 1r i 2n Batxillerat (22%, respectivament):

Curs / nivell educatiu

141 respostes

Gràfic 3a. Distribució població per curs

En relació a la nacionalitat, que es va preguntar per si aquesta variable afectava al grau de coneixement sobre una tema tan local com el feminisme de la transició a Lleida, la mostra està formada majoritàriament per informants de nacionalitat catalana-espanyola (83%), mentre que el 17% restant el formen informants de Romania, Marroc, Senegal, Veneçuela, Ucraïna, Mauritània, etc¹¹.

¹¹ Les dades concretes són: 27 de Catalunya, 90 d'Espanya (amb 3 dobles nacionalitats: marroquina, senegalesa i algeriana), 5 de Romania, 3 del Marroc, 2 de Senegal, 2 de Veneçuela, 2 d'Ucraïna, 2 de Mauritània, 1 Bolívia, 1 de Brasil, 1 de Colòmbia, 1 de Cuba, 1d'Equador, 1 de Guatemala i 1 de Mali.

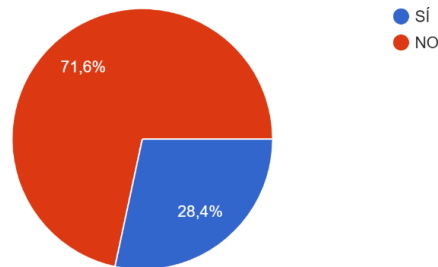

2.2.3. Resultats de l'enquesta

Bloc 1: La transició democràtica i la situació de les dones durant el franquisme: preg. 1-3

A l'hora d'abordar el grau de coneixement del període històric conegut com a Transició democràtica espanyola (pregunta 1), ha resultat, com em temia, que 7 de cada 10 alumnes no sap de què es tracta.

1. Saps què és la transició democràtica espanyola?
141 respostes

Gràfic 4a. Coneixement sobre la transició democràtica espanyola

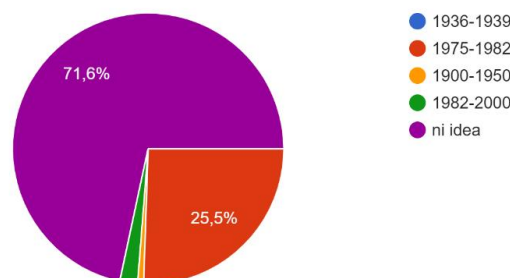
Taula 1a. Coneixement sobre la transició democràtica espanyola. Distribució per sexes

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
NO	71	76	26	62	4	80	101	71,6
SÍ	23	24	16	38	1	20	42	28,4
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

Si desagreguem les dades per sexe, veiem que no hi ha massa diferències: el percentatge de noies que ignora què és la transició democràtica arriba al 71%, mentre que el de nois és del 62%.

En aquest sentit, tot i donar les opcions de resposta per situar aquest període cronològicament (pregunta 2), un 71,6% confessa no tenir-ne ni idea (resultat congruent amb el de la pregunta anterior), i només un 25,5% encerta el període temporal que comprèn (1975-1982); cf. pregunta 2; gràfic 5a:

2. En quin any va començar i quan va acabar?
141 respostes

Gràfic 5a. Cronologia de la transició

Si tenim en compte la variable sexe de l'informant, els resultats han estat idèntics als obtinguts a la pregunta 1: 76% de noies confessen no saber ubicar cronològicament la transició, en front del 62% de nois. A l'altra banda, un 23% de noies i un 26% de nois ubica correctament el període històric (la majoria de 1r, 2n batx, CFGS o universitat). Per tant, poques diferències en aquest sentit entre el col·lectiu masculí i femení.

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
Ni idea	71	76	26	62	4	80	101	71,6
1975-1982	22	23	11	26	1	20	42	28,4
TOTAL	94		42		5		141	

Sobre la condició legal de les dones durant el franquisme, de les circumstàncies que la llei permetia o contemplava i que es proposaven¹², ha resultat que aproximadament 7 de cada 10 joves han reconegut com a cert que:

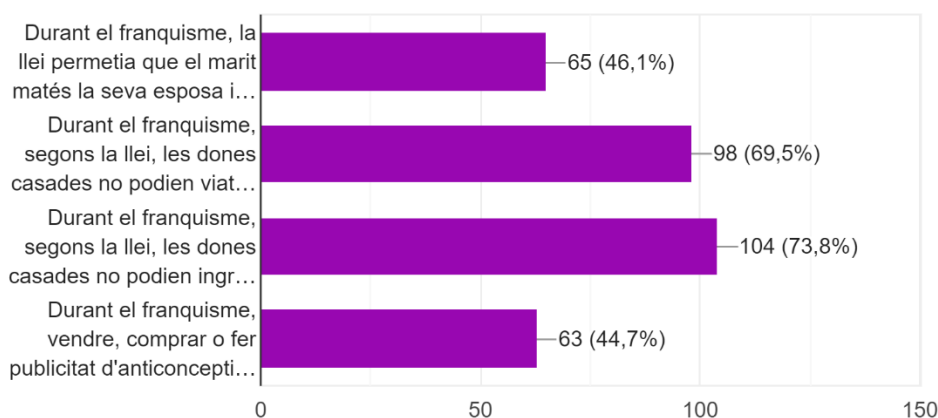
- ✓ “Les dones casades no podien viatjar a l'estranger sense el permís del marit” (69,5%)
- ✓ “Les dones casades no podien ingressar el seu sou en un compte propi” (73,8%)

En canvi, no arriba a la meitat de l'alumnat enquestat qui creu que sigui cert que, segons les lleis franquistes:

- ✓ “El marit podia matar l'esposa i el seu amant, si els sorprenia cometent adulteri” (només un 46,1% creu que fos veritat)
- ✓ “La venda, compra o publicitat d'anticonceptius estava penada amb presó” (només un 44,7% creu que això fos possible legalment).

3. Quines d'aquestes afirmacions creus que són certes? (pots marcar més d'una opció)

141 respostes

Gràfic 6a. Condició legal de les dones durant el franquisme

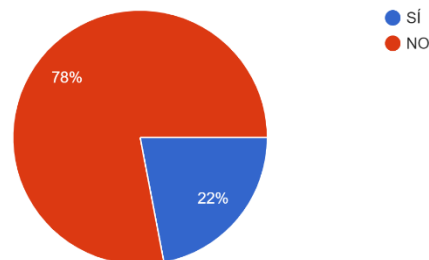
¹² Les afirmacions (totes veritables) eren les mateixes que a l'enquesta del professorat, només amb alguns canvis en la redacció per fer-ho més comprensible a l'alumnat dels cursos de l'ESO.

Bloc 2: El moviment feminista a Lleida (durant la transició i avui): preguntes 4-7, 17

A l'hora de demostrar què sabia l'alumnat sobre les organitzacions feministes a la Lleida de la transició (anys 70), els resultats han estat molt clars (i pràcticament idèntics als de l'enquesta al professorat): un 78% confessa no saber-ne res, en front de només un 22% que sí diu saber-ne alguna cosa (cf. gràfic 7a):

4. Creus que a Lleida als anys 70 hi havia alguna associació feminista?
141 respostes

Gràfic 7a. Moviment feminista a Lleida anys 70

Taula 3a. Coneixement del moviment feminista a Lleida a la transició (p.4)								
Distribució per sexes								
	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
SÍ	8	8	15	36	1	20	24	22
NO	86	92	27	64	4	80	117	78
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

En aquest cas, sí s'observen diferències importants entre els coneixements de nois i noies (cf. taula 3a): fins un 92% de les noies creuen que a la Lleida dels anys 70 hi havia organitzacions feministes, en front de només el 64% dels nois, cosa que suposa una diferència de 28 punts superior en el col·lectiu femení.

A l'hora de concretar i dir el nom d'alguna associació feminista a Lleida als anys 70 (pregunta 5), només han aparegut 2 respostes vàlides: *Grup de Dones Lleida* i *Lika* (que resulta que és una associació cultural actual, no de la transició)¹³.

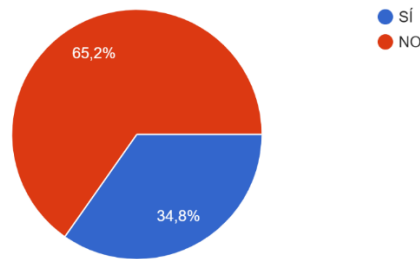
La resta de respostes, o són respostes invàlides per poca-soltes (4) o es limiten a confirmar que no ho saben (13). Si tenim en compte el desconeixement que ja existia entre el col·lectiu adult del professorat, no és d'estranyar que l'alumnat, per la seva edat, no es sàpiga tampoc res.

La cosa no ha millorat massa quan s'ha preguntat sobre l'existència d'algun grup feminista a Lleida avui (pregunta 6). Només el 34,8% de l'alumnat coneix algun grup feminista a la ciutat actualment, tal com es pot veure al gràfic 8a:

¹³ Les 2 úniques respostes vàlides corresponen a 2 noies, una de 2n Batx i una altra de 4t ESO, que sí saben què és la transició i la ubiquen correctament en el temps.

6. Actualment (any 2021), coneixes alguna associació o grup feminista actiu a Lleida?
141 respostes

Gràfic 8a. Feminisme a Lleida, 2021

Aquest desconeixement s'incrementa notablement en el cas del col·lectiu masculí: gairebé 8 de cada 10 nois no coneix cap grup feminista a Lleida avui, mentre que aquesta proporció és menor (5-6 de cada 10) en el cas de les noies, com es pot comprovar a la taula 4a:

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
NO	55	59	33	79	4	80	92	65,2
SÍ	39	41	9	21	1	20	49	34,8
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

A l'hora de concretar un nom de grup o associació feminista actual a Lleida, de les 49 persones que havien afirmat conèixer algun grup feminista actual a Lleida, només 40 han donat una resposta, tot i que de les 42 respostes donades, algunes s'han de descartar perquè són un disbarat o una resposta-provocació, o no existeixen:

- ✓ *Balay, LG, Bosch, Fairy, Pato discos activos, Wipp express*¹⁴.
- ✓ *Todos los días son 8 de marzo*
- ✓ *L'Alkelarre d'Alcarràs*

Alguns informants (7) simplement es limiten a dir que no ho saben; altres respostes, tot i ser noms d'entitats vinculades al món del feminisme, no són pròpiament una associació o grup:

- ✓ *Assemblees Feministes als Instituts*¹⁵.

Altres alumnes (3), com passava amb el professorat enquestat, esmenten serveis municipals com el *Casal de la Dona* o el *Punt Lila*¹⁶.

¹⁴ Aquesta resposta ha estat donada per un noi de 1r ESO, que s'ha dedicat a respondre tonteries a totes les preguntes de l'enquesta.

¹⁵ És un projecte de l'associació lleidatana Lika per acompanyar la creació i dinamització de grups d'alumnes d'ESO de centres de secundària, perquè siguin la llavor de futurs grups o associacions feministes a la ciutat i fora d'ella. <http://www.associaciolika.org/assemblees-feministes-als-instituts/>. A la nostra enquesta, aquest projecte ha estat esmentat per una alumna de 3r ESO.

¹⁶ *El casal de la dona* ha estat citat per 3 noies de 1r batx, i el *Punt Lila* per 1 noia de 3r ESO. *El Punt Lila Lleida* d'informació i atenció a les agressions sexistes és un servei L'Ajuntament de Lleida de prevenció de la violència en

Una persona (que no s'ha identificat ni com a noi ni com a noia) ha esmentat l'associació *Batzac*, que és una organització juvenil llibertària anarquista. Així doncs no és específicament un grup feminista, sinó una organització política juvenil que entre els seus punts claus sí està la lluita contra el patriarcat¹⁷.

Ja dins de les associacions pròpiament feministes esmentades per l'alumnat enquestat, la més representada és *Lika* (amb 12 mencions), *Grup de Dones Lleida* o *Grup feminista de Ponent* (5 mencions), *OFNI* (4), *Marea Lila* (3) i *Colors de ponent*¹⁸, citat per una noia de 4tESO i que és una entitat no esmentada als resultats de l'enquesta al professorat.

Analitzant la incidència de la variable sexe de la persona informant, veiem que totes aquestes associacions han estat esmentades per noies, excepte *Lika*, que ha estat citada també per 4 nois i OFNI, per 1 noi.

Alguna entitat esmentada no és de Lleida, com ara *El Safareig*, que és un grup de Cerdanyola¹⁹. Una noia marroquina de 17 anys fa menció de *Fatima*, però desconec a quina associació de Lleida es refereix²⁰.

En relació amb les qüestions anteriors, quan s'ha preguntat a l'alumnat si els semblaria interessant estudiar el feminisme a la història de Lleida (pregunta 17), més de 7 de cada 10 alumnes sí ho veuria d'interès a l'ESO, Batxillerat o Cicles formatius (cf. gràfic 9a).

els espais festius i d'oci nocturn, durant les revetlles de les Festes de Maig i Festes de Tardor. www.puntlilleida.com/

¹⁷ Són de la línia de feminisme llibertari, interseccional i combatiu. <https://batzac.cat/>
https://twitter.com/batzac_jl?lang=ca

¹⁸ L'associació Colors de Ponent s'autodefineix com a col·lectiu LGTBIQ de Lleida. L'entitat es va fundar el 2016. És activa a les xarxes facebook, instagram, twitter i té canal de youtube https://www.youtube.com/channel/UCI7cOYBy2s_T-A3SsSH34Wg. Al novembre 2021 va guanyar el Premi Tatiana Sisquella a la contribució social: https://www.ara.cat/societat/ponent-colors-no_1_4193715.html

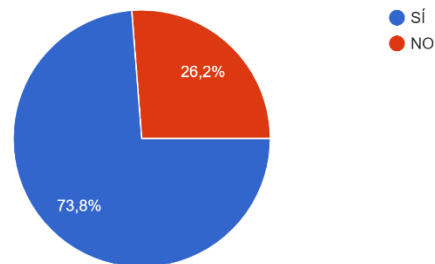
¹⁹ *El Safareig* és una associació de Cerdanyola sense ànim de lucre que treballa per una societat lliure de violència masclista. Ofereix serveis d'atenció, prevenció i formació per un abordatge integral de les violències vers les dones. <http://safareig.org/>

²⁰ S'ha revisat "La Guia d'entitats de dones de Catalunya" a la pàgina de l'Institut Català de Les Dones, que ofereix informació d'entitats que treballen específicament en programes a favor de la igualtat i de la promoció de la dona, així com de diverses associacions de dones del territori català. <https://dones.gencat.cat/ca/ambits/entitats/page/index.html> Amb el nom de *Fatima* hi ha una associació de veïns del barri de Fatima de Tàrrrega i també he localitzat una tal Fatima Ahmed, presidenta de l'Associació Intercultural Diàlegs de Dona, però és de Barcelona.

17. Creus que seria interessant estudiar a l'ESO-Batxillerat-CF el paper del feminisme a la història de Lleida?

141 respostes

Gràfic 9a. Inclusió del feminisme a la història de Lleida

Ara bé, si analitzem els resultats, desagregant-los per sexes, observem que l'opinió de noies i nois és totalment oposada: així, mentre la pràctica totalitat de les noies (9 de cada 10) veu interessant incloure dins la història de Lleida el feminisme, la majoria de nois (62%) opina el contrari i no ho veu d'interès. Com veurem més endavant, les opinions dels col·lectius femení i masculí joves sovint estan molt allunyades i, en algun cas com aquest, fins i tot, contraposades.

Taula 5a. Conveniència de la inclusió del feminisme a la història de Lleida. Distribució per sexes

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
NO	8	8,5	26	62	3	60	37	26,2
SÍ	86	91,5	16	38	2	40	104	73,8
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

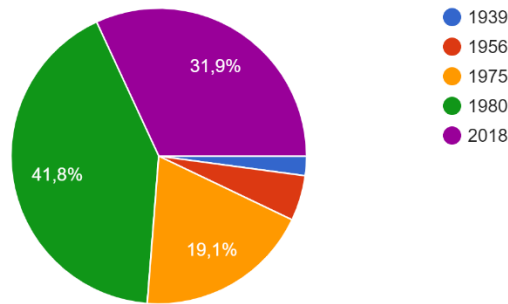
Bloc 3. Lluites clau del feminisme de la transició (avortament, divorci): preguntes 8-10

Quan hem preguntat a la població adolescent i jove sobre els grans temes de la lluita feminista dels anys 70 i 80 (pregunta 8), veiem que molt pocs (19,1%) saben que les campanyes i manifestacions feministes a favor de l'avortament lliure i el divorci o la llibertat sexual es remunten al 1975. Un grup més nombrós (41,8%) ja s'atansa més a la realitat i les situa al 1980. Però un important 31,9% creu que són cosa del present i les situa al 2018. Aquest important percentatge s'explicaria fàcilment per diversos motius: d'una banda, la gent jove tenim tendència a creure que les lluites socials són cosa de l'actualitat i no concebem que l'esperit revolucionari ja existia en èpoques passades; i d'altra banda, perquè en alguns aspectes, com el de l'avortament, s'ha avançat molt poc i, sembla, que algunes lluites, consignes i manifestacions són les mateixes.

8. Els lemes “Nosaltres parim, nosaltres decidim”, “Jo també he avortat” o “Jo també sóc adúltera” corresponen ... per primer cop en una manifestació?

141 respostes

Gràfic 10a. Cronologia d'algunes consignes feministes

Taula 6a. (p. 8). Cronologia d'algunes consignes feministes. Distribució per sexes

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
1975	18	19	7	17	2	40	27	19,1
1980	44	46	13	31	2	40	59	41,8
2018	25	27	19	45	1	20	45	31,9
altres	7	8	3	7	0	0	10	7,2
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

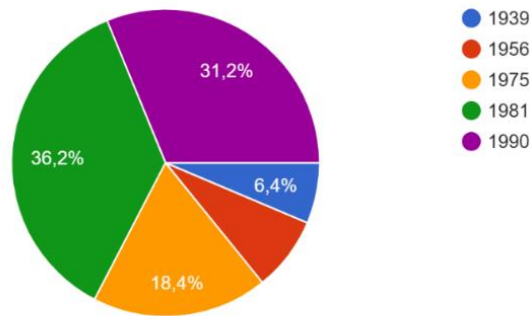
El grup més nombrós és el de nois que creuen que aquestes consignes són actuals (2018), mentre que entre les informants noies, el grup més representat és el de les que creuen que es van “estrenar” al 1980. Per que a fa a l’encert, no hi ha gaires diferències entre nois i noies (17% i 19%, respectivament).

Sobre l’aprovació de la llei del divorci (pregunta 9), la població adolescent i jove demostra un gran desconeixement sobre la seva cronologia: 7 de cada 10 no encerta la data i ho situa o bé amb posterioritat (1990), o molt abans (1975, 1956 o 1939). Només un 36,2% sap que la llei del divorci es va aprovar a Espanya el 1981, cosa d’altra banda esperable d’entrada. No hi ha diferències remarcables si desagreguem els resultats per sexes.

9. Quan creus va ser aprovada la Llei del divorci a Espanya?

141 respostes

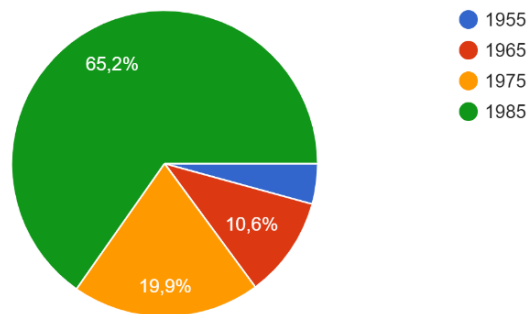

Gràfic 11a. Cronologia aprovació Llei del divorci (1981)

Pel que fa a la despenalització de l'avortament (pregunta 10), en canvi, la majoria (un 65,2%) encerta la data (1985), com es pot comprova al gràfic 12a, cosa que m'ha sorprès positivament.

10. A partir de quin any l'avortament induït ja no suposava penes de presó per a les dones que el practicaven?

141 respostes

Gràfic 12a. Cronologia despenalització avortament (1985)

Quan s'ha analitzat els resultats tenint en compte la variable sexe, s'ha vist que hi ha importants diferències: així, mentre només 4-5 de cada 10 noies encerta la data de la despenalització de l'avortament induït, són 7 de cada 10 nois els qui sí saben ubicar-la correctament. Això, d'entrada, m'ha sorprès, perquè el tema de l'avortament em semblava, amb prejudici, que ens interessava més a les noies que als nois, però els resultats han contradit aquesta percepció inicial, tal com es pot veure a la taula 7a:

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
1985	42	45	30	71	3	60	75	53
altres	52	55	12	29	2	40	66	47
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

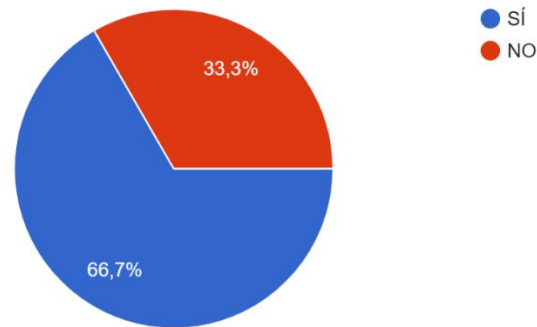

Bloc 4. Temes d'actualitat en el moviment feminista actual (binomi sexe-gènere, la Llei trans): preguntes 11-16

A continuació s'ha volgut conèixer l'opinió de l'alumnat sobre alguns temes clau del feminisme del segle XXI. La primera qüestió ha estat saber si la gent jove creu que hi ha diferència entre sexe i gènere (pregunta 11). Ha resultat que gairebé 7 de cada 10 joves sí creu que són coses diferents, però en menor percentatge que el professorat, que eren 9 de cada 10.

11. Creus que hi ha diferència entre "sexe" i "gènere"?

141 respostes

Gràfic 13a. Diferències entre sexe i gènere

En desagregar les dades per sexes, aviat ens adonem de les grans diferències en la percepció de nois i noies. Mentre més de 7 de cada 10 noies creu que són conceptes diferents, les opinions estan molt més dividides entre l'alumnat informant masculí: 52% creuen que sexe i gènere són coses diferents però un 48% no ho veu així, i creuen que és el mateix. Sembla que la consideració del gènere com a constructe social o una qüestió identitària o de percepció psicològica, com es veurà, està més estesa entre les noies que entre els nois:

Taula 8a. Diferències entre sexe i gènere. Distribució x sexes

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
NO	25	27	20	48	2	40	47	33,3
SÍ	69	73	22	52	3	60	94	66,7
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

Quan s'ha demanat concretar en què consisteixen aquestes diferències o definir què és el sexe i què és el gènere (pregunta 12), de 94 informants que havien diferenciat entre els dos conceptes, només 77 han volgut o pogut concretar aquestes diferències (cf. taula 9a); sorprenentment, algunes persones que no veuen diferències entre gènere i sexe igualment han respost a aquesta pregunta, concretament 3 nois, d'edats i nivell educatiu divers, les respostes dels quals són poc clares o incoherents en elles mateixes o amb la resposta anterior:

1. *Eres hembra o macho (noi, estudis universitaris).*
2. *Pos el sexe son les característiques físiques i biològiques que defineixen al home de la dona, mentres que el gènere es el que se espere, es permetis, es valora, les oportunitats socials... De un home i un dona. Mes o menys, crec que mai explicat be (noi, CFGM).*

3. *Si ets home ets home i si ets dona es dona, fins que no siguis dona no pots ser dona. Ex: Un home vol ser una dona, fins que el home no faigui el cambi no pot dir que es una dona (noi, 2n ESO).*

Si analitzem si el sexe de la persona informant té alguna cosa a veure en els resultats d'aquesta pregunta, veiem que no massa, ja que només hi ha una diferència de 7 punts entre noies i nois: un 84% de les noies donen arguments per demostrar les diferències entre sexe i gènere, en front d'un 77% dels nois.

Taula 9a. Alumnat que ha donat alguna argumentació (pregunta 12)					
	Població total	Veuen diferències entre sexe i gènere		Donen arguments	
NOIS	42	22	52%	17/22	77%
NOIES	94	69	73%	58/69	84%
ALTRE	5	3	60%	2/3	67%
TOTAL	141	94	67%	77/94	82%

Si ens centrem en els arguments donats per l'alumnat enquestat, podem agrupar-los en diversos blocs, il·lustrats amb alguns exemples:

- 1) Respostes que identifiquen sexe amb biologia (característiques físiques que venen determinades per naixement), en front de gènere, entès com a identitat personal o autopercepció psicològica:

7 nois:

- ✓ *Sexe es el que ets biològicament i gènere com et sents identificat.*
- ✓ *Tu pots tenir un cos d'home (això seria el sexe) i sentirete una dona (això seria el gènere).*
- ✓ *El sexe depèn de l'àmbit biològic, per exemple si es neix amb aparell reproductor masculí o femení. El gènere depèn de com et sents.*

21 noies (17 noies biologia/identitat + 6 noies biologia/autopercepció psicològica):

- ✓ *El sexe són els òrgans sexuals que una persona té i el gènere és com es sent identificada una persona.*
- ✓ *Un està relacionat amb els genitals (femenins o masculins) i l'altre amb com ens identifiquem.*
- ✓ *Genere es com et sents tu identificat i sexe es como neixes segons el teu aparell reproductor.*
- ✓ *El sexe biològicament es home o dona, pero el gènere es com tu te identifiques.*
- ✓ *Sexe es el fet biològic i gènere és amb què t'identifiques.*
- ✓ *Sexe: se refereix a característiques biològiques, es a dir per exemple, sol una persona de sexe femení pot tindre la menstruació. genere: com se identifica una persona i com se sent més comodx.*
- ✓ *Crec q el sexe està relacionat amb els òrgans sexuals i el gènere va més enllà ja que engloba el que se sent la persona.*
- ✓ *El sexe sol ser marcat biològicament (no sempre correspon, ex: intersexuals), i el gènere és el concepte que s'ha donat socialment basat en el sexe.*
- ✓ *El sexe és el que tens per naixement i el gènere és el que t'identifiques com a persona.*

En aquestes argumentacions, apareixen sovint termes com genitals, òrgans sexuals, aparell reproductor vinculats al concepte sexe; també relacionat amb el sexe es repeteix la idea que aquest ve determinat per naixement.

2) Respostes que identifiquen sexe amb biologia (característiques físiques que venen determinades per naixement), en front de gènere, entès com a constructe social, fruit de l'educació i de la pressió social:

1 noi:

- ✓ *El sexe es una cosa biològica, la qual tu no pots decidir ja que neixes amb unes qualitats biològiques determinades (òrgans reproductius, hormones diferents...). En canvi, el gènere és el que la nostra societat cataloga com a noi/noia i atribueix certs rols, a vegades erròniament, a cada gènere. A diferència del sexe, cada persona hauria de ser lliure de triar el gènere amb el que se sent identificat/da.*

13 noies:

- ✓ *El gènere és una construcció social i el sexe s'otorga a la persona en funció dels seus òrgans sexuals.*
- ✓ *El sexe és el conjunt de característiques físiques que diferencia a les dones dels homes des que neixem; en canvi, el gènere és una construcció social i cultural que des que som petits/es se'ns educa amb què és correcte i què no, depenent del nostre sexe assignat al néixer.*
- ✓ *El sexe es el que ens assignen al néixer per les nostres característiques biològiques, el gènere es un constructe social que ens assignen nosaltres i la societat.*
- ✓ *El sexe, son les característiques biològiques de cadascú, allò que ens caracteritza per naturalesa des de que naixem. I el gènere es la constitució social i cultural que ens inculquen des de petits.*
- ✓ *El sexe és un concepte biològic per a classificar els éssers humans segons les característiques biològiques que les diferencien, i el gènere és un concepte cultural que atribueix a certes actituds i caràcters un gènere.*
- ✓ *El sexe ve donat per naturalesa i el gènere és amb el que tu t'identifiques. El gènere és modificable i te un conjunt d característiques i atributs socials i culturals.*
- ✓ *Gènere és la construcció social i psicològica que determina el concepte "dona", "home", "no binari"; la nostra identitat i comportaments. Identitat de gènere o identitat sexual és la percepció i manifestació el propi gènere.*

3) Un altre criteri de diferenciació és la determinació per naixement en front de la tria, l'opció lliure; és a dir, que un (el sexe) ve determinat en néixer i l'altre es pot decidir, canviar, manipular (el gènere):

1 noi:

- ✓ *Doncs que el sexe és determinat per la natura i el gènere es pot canviar i manipular.*

2 noia:

- ✓ *El sexe és la naturalesa de cada persona, amb el que ha nascut (sexe masculí o femení); en canvi el gènere pot canviar-se o ser manipulat, el que cadascú es sent com vol ser.*
- ✓ *El sexe és amb el que has nascut, dona o home. El gènere es allò que si no t'identifiques amb ell ho pots canviar.*
- ✓ *El sexo viene determinado por la naturaleza. En cambio, el género, varón o mujer, se aprende, puede ser educado, cambiado y manipulado.*
- ✓ *El sexe ve determinat per la naturalesa, una persona neix amb sexe masculí o sexe femení. En canvi el gènere (home i dona), pot ser manipulat, canviat o educat.*

4) Un altre criteri de diferenciació entre gènere i sexe ha estat el nombre d'opcions o varietat; és a dir, s'argumenta que la diferència entre sexe i gènere és que un dels dos és binari (masculí o femení), mentre que l'altre, en canvi, pot tenir més variabilitat o opcions.

1 noi:

- ✓ *Sexe és masculí o femení, i gènere, n'hi ha uns 100k.*

3 noies:

- ✓ *El sexe és binari i el gènere no.*
- ✓ *Sexe és masculí i femení. Gènere, actualment hi ha moltes polèmiques i cada cop més conceptes amb què identificar-se.*
- ✓ *Sexe: home i dona; Gènere: femení, masculí i altres.*

En un parell de respostes (2 noies) sembla que sexe i gènere són definits a l'inrevés del que ho fa la majoria:

- ✓ *El sexe és lo que tu et sents i el gènere és lo que t'assignen al néixer.*
- ✓ *Sexe es allò amb lo que t'assigne la societat i gènere es allò que tu sents.*

En altres respostes apareix confusió o barreja amb altres conceptes, com ara el concepte d'"orientació sexual":

- ✓ *El sexe es si ets femella o mascle, i gènere es si ets eterosexual, homosexual, gay, etc. (1 noi)*
- ✓ *Que el sexe és amb la classe de persona que tu vols tenir relacions sexuals, i el gènere es com tu creus que ets si ets home, dona o no binari. (1 noia)*

Una noia confon sexe amb les relacions sexuals o l'acte sexual:

- ✓ *Sexe és l'acte i gènere és com es sent la persona (dona, home...).*

Un noi confon gènere amb el gènere gramatical:

- ✓ *Sexe és el que fa referència a si has nascut home o dona, el gènere fa referència a les paraules, la taula és femení, el ordinador és masculí.*

A la vora d'aquestes argumentacions, n'hi ha d'altres de confuses, ja que no s'entén quina és l'argumentació ni s'intueix (3 nois i 4 noies).

Finalment 5 alumnes (3 nois i 2 noies) directament reconeixen que no saber explicar les diferències entre gènere i sexe, i un noi de 1r ESO ha respost una provocació:

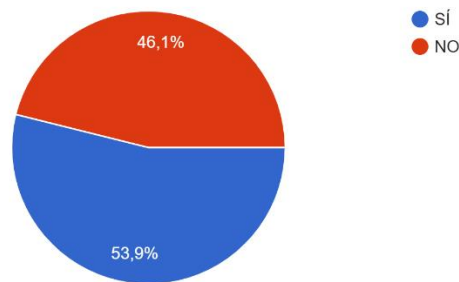
- ✓ *les persones que parlen de sexes son normals, les que parlen de generes son discapacidades mentals.*

Si passem ara a analitzar què sap i què opina la gent jove sobre la *Ley para la igualdad real y efectiva de las personas trans y para la garantía de los derechos LGTBI*, més coneguda com a *Llei trans*, dels resultats de l'enquesta (pregunta 13) es desprèn que només el 46% reconeix no saber de què va (recordem que el percentatge de professorat que no en coneixia el contingut arribava al 74,5%). Per tant, si ens refiem del que afirma l'alumnat, podríem concloure que la gent jove està força al dia de la legislació en aquest tema, tot i que, com veurem més endavant, això no serà exactament així.

13. Saps de què va la llei coneguda com a "Llei trans"?

141 respostes

Gràfic 14a. Coneixement de la Llei trans

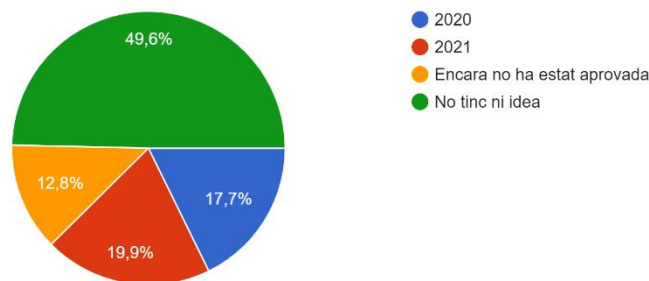
Si desagreguem les dades per sexes, veiem que, a diferència del que passava amb el professorat, sí que hi ha grans diferències entre nois i noies; de fet, les proporcions són inverses, com es pot veure a la taula 10a: mentre 6 de cada 10 noies sí coneixen (o diuen conèixer) el contingut de la Llei trans, només 4 de cada 10 nois saben de què va.

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
NO	36	38	26	62	3	60	65	46
SÍ	58	62	16	38	2	40	76	54
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

Ara bé, gairebé la meitat de l'alumnat enquestat confessa que no té idea de quan ha estat aprovada aquesta llei, i només el 12,8% sap que la llei encara no ha estat totalment aprovada (cf. gràfic 15a), desconeixement superior al de la població adulta que va fer l'enquesta.

14. Saps quan ha estat aprovada?

141 respostes

Gràfic 15a. Data aprovació Llei trans

Si comparem aquest resultat amb els de la pregunta anterior, concloem que hi ha una clara incoherència per part de l'alumnat que havia dit que sí coneixia la llei, i després no sap quan ha estat o serà aprovada i, també, del jovent que ha dit que no la coneixia, i sí que ha encertat la cronologia.

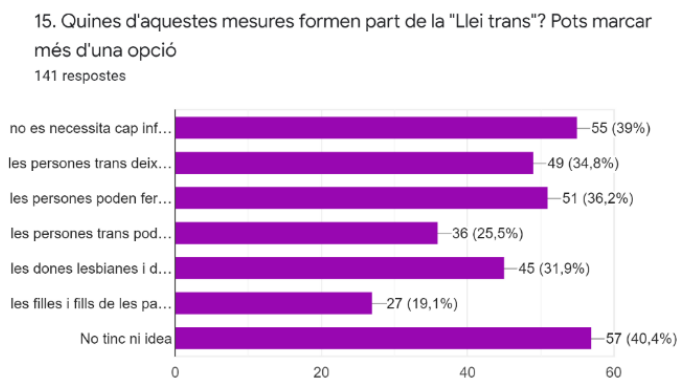

Si analitzem els resultats tenint en compte la variable sexe de l'informant (cf. taula 11a), observem que el percentatge de nois que no tenen problema a reconèixer que no tenen ni idea és superior al de noies (7 punts més); però, en canvi, el % dels que encerten que la llei encara no ha estat aprovada també és més alt entre els nois que entre les noies (4 punts més).

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
Encara no ha estat aprovada	10	10,6	6	14,3	2	40	18	12,8
Ni idea	45	48	23	55	2	40	70	49,6
TOTAL	94		42		5		141	

A l'hora de saber quines mesures integren la Llei trans (p. 15)²¹, observem que, de forma coherent amb les preguntes anteriors, un 40,4% reconeix que no té ni idea.

Un 26,6% de les noies (25) ha reconegut no tenir ni idea de les mesures que integren la llei; aquest percentatge encaixaria amb el 38% de noies que havien confessat no saber-ne res, però resulta que quan s'analitzen els resultats al detall, es veu que algunes de les que havien dit que sí sabien de què anava la llei (un 10%)²², ara no en saben les mesures que la integren i altres que deien que no sabien de què anava (un 47%: 17/58)²³, ara sí s'atreveixen i en alguns casos encerten les mesures que conté. I aquest mateix patró es repeteix amb petites variacions en el cas del col·lectiu de nois informants.

Gràfic 16a. Mesures que inclou la Llei trans

Del 59,6% que sí en té alguna idea (97 informants), ha resultat que, segons es pot veure a la taula 12a, la mesura que el jovent enquestat creu més probable inclosa a la Llei trans és que "No es necessiti cap informe psicològic o psiquiàtric per canviar legalment el sexe", amb un 39%, mesura que sí és cert que pertany a la llei; però, en segon lloc, l'alumnat, amb un 36%, ha destacat una mesura inventada o falsa ("que les persones poden fer el canvi de nom en el registre a

²¹ El 100% de l'alumnat enquestat ha respost (141) i s'han obtingut 320 respostes, ja que es podia marcar més d'una opció. En aquesta pregunta s'oferia a la persona enquestada una llista de possibles mesures, entre les quals havia de decidir quines estaven en realitat incloses a la llei i quines no.

²² Aquestes informants són de 1r batx (2), 2n ESO (1), 3r ESO (2) i 4t ESO (1).

²³ Aquestes informants són de 1r ESO (2), 4t ESO (3), 1r BATX (6), 2n BATX (5) i CFGS (1).

partir dels 12 anys²⁴), i el mateix passa amb la tercera mesura més votada, amb un 35% del total (“les persones trans deixen de ser considerades com a malaltes però es requereix un informe mèdic per fer el canvi de sexe”), que resulta també ser falsa.

Taula 12a. Grau de reconeixement de les mesures contemplades a la Llei trans (p. 15)				
Mesura	Vertadera / Falsa	informants	% (/141)	% (/97)
1. no es necessita cap informe psicològic o psiquiàtric per canviar legalment el sexe	vertadera	55	39	57
2. les persones poden fer el canvi de nom en el registre a partir dels 12 anys	falsa	51	36	53
3. les persones trans deixen de ser considerades com a malaltes però es requereix un informe mèdic per fer el canvi de sexe	falsa	49	35	51
4. les dones lesbianes i dones soles poden tenir accés a les tècniques de reproducció humana assistida sense condicions ni restriccions	vertadera	45	32	46
5. es persones trans poden fer el canvi de sexe a partir dels 12 anys	falsa	36	25	37
6. les filles i fills de les parelles de lesbianes i bisexuals poden ser reconegudes com a tals si abans han contret matrimoni	falsa	27	19	28

Queda clar, doncs, que la gran majoria del jovent enquestat té algunes nocions vagues sobre el tema de la Llei trans, però en realitat -igual que passava amb el professorat- té pocs coneixements concrets sobre ella.

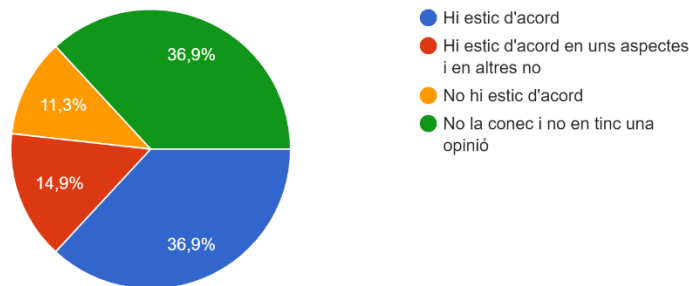
A més de comprovar els coneixements sobre la llei, també m’interessava si la gent jove i adolescent, en tenia alguna opinió (fonamentada o no) sobre aquesta (pregunta 16). Així ha resultat que un 36,9% (gairebé 4 de cada 10 informants) admet que, com que no coneix el seu contingut, no pot opinar. Entre l’alumnat que sí en té una opinió formada, un 36,9% hi està d’acord de forma absoluta, un 14,9% hi està d’acord parcialment i només un 11,3% no hi està d’acord en absolut. Predomina, doncs, entre qui en té alguna opinió, l’opinió favorable, ja sigui total o parcial.

²⁴ Era una mesura que havia proposat la ministra Irene Montero al seu primer esborrany o proposta, però que finalment es va desestimar i es va pujar l’edat a 14 anys.

16. Quina és la teva opinió sobre la "Llei trans"?

141 respostes

Gràfic 17a. Opinió sobre la Llei trans

Veient aquests resultats, vaig decidir analitzar-ne la coherència amb les preguntes anteriors, creuant les dades que apareixen a la taula 10a (p.13) i a la taula 12a (p.16)

A la pregunta 13, 65 persones (un 46%) reconeixia que no sabia de què va la Llei trans (38% noies i 62% nois). D'aquestes 65 persones, un 64% (42/65) és coherent i diu que no pot opinar sobre la Llei per desconeixement, però un 11% (7/65) assegura que està absolutament d'acord amb una llei que no coneix i un 17% (11/65) que hi està absolutament en contra tot i no tenir ni idea de què va; el mateix passa amb el 8% (5/65) que afirma que hi està d'acord en uns aspectes i en desacord en uns altres. Queda clar, doncs, que sovint s'opina sobre temes que no es coneixen.

Si ens fixem ara en la influència de la variable sexe en els resultats (cf. taula 13a), veiem que hi ha importants diferències en la valoració de la Llei: mentre entre 4 i 5 de cada 10 noies hi està a favor totalment, i no arriba a 1 de cada 10 que hi està en contra, en el cas dels nois el que predomina de forma clara és "l'abstenció": aproximadament 4 de cada 10 no en té cap opinió i només 2 de cada 10 hi està a favor o en contra respectivament.

Taula 13a. Opinió sobre la Llei trans (p. 16). Distribució per sexes								
	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
a favor	41	43,7	9	21,4	2	40	52	36,9
en contra	5	5,3	9	21,4	2	40	16	11,3
depèn	15	16	6	14,3	0	0	21	14,9
NS	33	35	18	42,9	1	20	52	36,9

Si comparem el grau de coherència amb la pregunta 13, novament s'observen diferències entre noies i nois. Així hi ha 11 nois que no coneixen la llei, però opinen sobre ella; i 3 nois que sí afirmen conèixer-la, però després diuen que no en tenen una opinió perquè no la coneixen; de manera que l'índex d'incoherència entre els nois enquestats arriba al 33,3%.

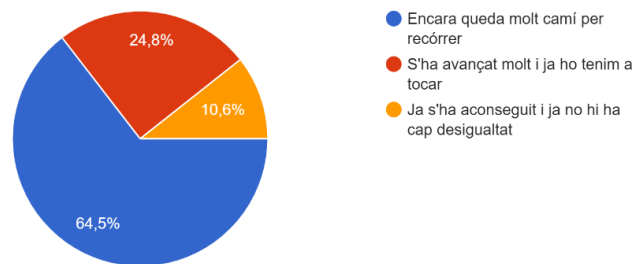
Pel que fa al col·lectiu de noies informants, 10 no coneixen la Llei, però opinen, i 7 que sí la coneixen o ho diuen, després confessen que no en tenen una opinió perquè no la coneixen; de forma que el nivell d'incoherència entre les noies enquestades arriba al 18%, 15 punts menys que en el col·lectiu masculí.

Bloc 5. Opinió personal sobre la igualtat de gènere, discriminacions de gènere, etc.: preguntes 18-20.

Quan s'ha preguntat a l'alumnat sobre la seva percepció del nivell d'igualtat entre homes i dones al seu entorn social (pregunta 18), ha resultat que la seva visió és més "optimista" que la del professorat enquestat²⁵: un 64,5% del jovent enquestat creu que la igualtat en temes de gènere encara no s'ha aconseguit, mentre que gairebé un 25% creu que ja s'ha avançat molt i un 10,6% opina que no hi ha cap desigualtat en aquest àmbit.

18. Com creus que està el tema de la igualtat entre homes i dones a la nostra societat?
141 respostes

Gràfic 18a. Opinió sobre la igualtat home-dona

Quan s'han desagregat les dades per sexes, han aparegut diferències molt destacades entre el col·lectiu femení i el masculí. Així, mentre gairebé 8 de cada 10 noies creu que en el tema de la igualtat de gènere encara queda molt camí per fer, entre els informants nois, només ho veu així 3 de cada 10. En la mateixa línia, mentre que només 1 noia de 94 creu que la igualtat home-dona ja s'ha aconseguit, arriba fins al 31% dels nois enquestats el percentatge dels qui creuen que aquest tema ja està superat.

Aquestes diferències cal atribuir-les, segurament, al fet que, en un moment històric com l'actual, en què ja no es tracta tant d'un tema legislatiu, perquè, al menys a Europa, davant la llei tothom som iguals, sinó d'un tema social i de convivència, són les noies les que vivim en el nostre dia a dia les desigualtats de gènere, perquè en som part perjudicada; en canvi, per als nois passen desapercebudes, perquè a ells no els afecta directament i no ho veuen tan important.

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
Encara queda molt	73	78	15	36	3	60	91	64,5
Ja ho tenim a tocar	20	21	14	33	1	20	35	24,8
No hi ha cap desigualtat	1	1	13	31	1	20	15	10,6
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

En quant a experiències de discriminació masclista viscudes en pròpia persona o en altres (pregunta 19), ja sigui a l'institut, a casa o amb amigues o amics, 7 de cada 10 informants

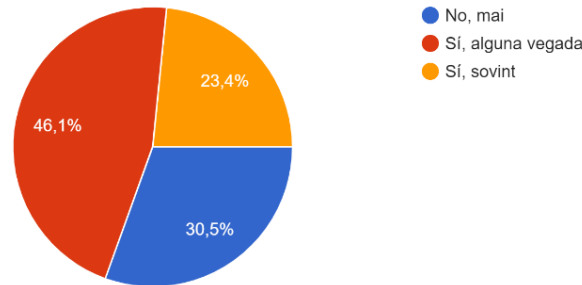
²⁵ Cal recordar que més de 8 de cada 10 docents creia que hi havia encara molta feina a fer i ningú va opinar que ja no hi havia desigualtats de gènere.

confirma haver-ho viscut o presenciat, ja sigui ocasionalment (46,1%) o sovint (23,4%). Un resultat que m'ha sorprès especialment ha estat que 3 de cada 10 alumnes no han viscut ni presenciat mai cap tipus de discriminació masclista.

19. Has viscut o presenciat situacions de discriminació masclista en el teu entorn proper?

141 respostes

Gràfic 19a. Experiència de discriminacions masclistes

Aquest resultat s'explica, en part, si desagreguem els resultats per sexes. Així, més de 8 de cada 10 noies han patit o presenciat alguna vegada situacions de discriminació masclista, ja sigui ocasionalment (un 50%) o sovint (un 30%). Aquestes xifres tan altes no corresponen en absolut amb els resultats de les respostes d'informants masculins, ja que només 3-4 de cada 10 han tingut aquesta experiència i entre 6-7 de cada 10 afirmen que mai s'han trobat amb discriminacions d'aquest tipus (cf. taula 15a). He analitzat les dades tenint en compte la variable del nivell educatiu, i no hi ha diferències significatives entre ESO, Batxillerat, CFGM, CFGS i Universitat en aquesta qüestió.

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
NO, mai	14	15	27	64,3	2	40	43	30,5
SÍ, ocasionalment	50	53	13	31	2	40	65	46,1
SÍ, sovint	30	32	2	4,7	1	20	33	23,4
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

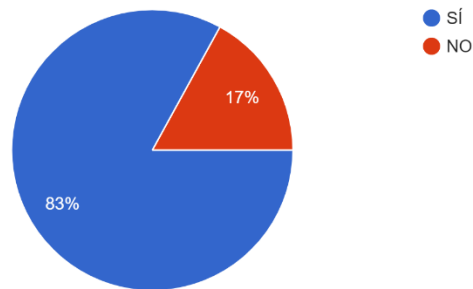
Com es poden interpretar aquestes diferències tan grans? Estem vivint en mons paral·lels noies i nois? L'explicació podria ser semblant a la donada en relació als resultats a la pregunta 18 sobre la valoració del nivell d'igualtat home-dona que hem aconseguit a casa nostra, però en aquest cas, les xifres són més dispars i el tema és més seriós i preocupant: la discriminació per raó de sexe, de la qual són víctimes les dones. Si tothom, noies i sobre tot nois, no tenim clar en què consisteix el masclisme i el tracte discriminatori o, fins i tot, el maltractament que això suposa, no es podrà avançar cap a la igualtat.

Directament relacionada amb aquesta situació, estava la darrera pregunta de la meua enquesta (p. 20), tot i que inicialment no preveia aquesta visió tan diferent de la realitat que les xifres han demostrat. A l'hora de valorar la utilitat de fer activitats educatives al centre (de secundària) contra el masclisme, de cara a reduir aquest tipus de comportament discriminatori, ha resultat que 8 de cada 10 sí ho veu convenient i útil (cf. gràfic 20a):

20. Creus que fer més activitats a l'ESO-Batxillerat-CF per educar en el feminisme pot ajudar a reduir els comportaments masculistes?

141 respostes

Gràfic 20a. Utilitat d'educar contra el masclisme

Si analitzem separatament les respostes de nois i noies, veiem novament importants diferències, coherents amb els resultats de les preguntes anteriors; així, mentre pràcticament la totalitat de les noies (9 de cada 10), creu que és útil educar a l'institut contra el masclisme, només ho veuen igual 6 de cada 10 nois.

	NOIES	%	NOIS	%	ALTRE	%	TOTAL	%
NO	8	8	15	36	1	20	24	17
SÍ	86	92	27	64	4	80	117	83
TOTAL	94	100	42	100	5	100	141	100

Val a dir que els 15 nois que no creuen que fer més activitats ajudi a reduir el masclisme tots havien manifestat no haver vist mai cap discriminació masclista i més de la meitat creien que ja no hi ha cap desigualtat per raó de gènere.

2.3. Comparativa enquesta professorat i alumnat. Conclusions

Si comparem els resultats obtinguts de les enquestes a l'alumnat i al professorat (cf. taula 17), ens adonem ràpidament d'algunes divergències generals; així, en el cas de l'alumnat, les opinions i valoracions són molt distintes entre el col·lectiu masculí i el femení en algunes preguntes com ara:

- aquelles en què es demanava l'opinió: les noies es manifesten molt feministes, i els nois poc o molt poc;
- aquelles en què s'havien de demostrar coneixements: les noies afirmen saber més coses de les que després demostren saber; els nois tenen menys complex a l'hora d'admetre el seu desconeixement; amb tot, és major nivell de coneixement entre les noies, en general.

En canvi, en el sector del professorat, no hi ha a penes diferències quan es desagreguen les dades per sexes, tant en les preguntes de coneixements com en les preguntes d'opinió.

Un altre aspecte en què es diferencia el comportament com a informants de l'alumnat i del professorat és el grau de coherència: l'alumnat, independentment del sexe, és descaradament

incoherent en moltes respostes (cf. llei trans i altres), mentre que el professorat és més o menys coherent en les mateixes situacions.

Si passem ara a analitzar comparadament algunes preguntes concretes, comprovem que els resultats són força o molt coincidents entre professorat i alumnat en alguns temes (cf. taula 17, apartat 1).

Així, pel que fa a coneixements sobre el feminisme de la transició, cap dels dos col·lectius en sap res o gran cosa (amb idèntic %); també són molt pocs els noms d'associacions feministes donats i encara menys les respostes correctes.

Ambdós sectors, alumnat i professorat, estan majoritàriament a favor d'incloure la història del feminisme al currículum i fer-ho des d'una perspectiva local (Lleida).

Els arguments donats per alumnes i professorat per definir sexe i gènere són molt semblants. També és comú el desconeixement sobre les mesures que inclou la Llei trans.

I una molt àmplia majoria, tant de professorat com d'alumnat, creu útil fer activitats educatives per erradicar el masclisme.

Hi ha un cert nivell de coincidència (cf. taula 17, apartat 2), podríem dir parcial, en algunes qüestions, com la dificultat en donar noms d'associacions feministes lleidatanes actuals (una mica més conegudes entre el professorat que entre l'alumnat), o en conèixer la data de la despenalització de l'avortament a Espanya: la majoria ho sap, però és superior el % del professorat que la coneix.

Més o menys coincideixen docents i alumnes en opinar que sí hi ha diferències entre sexe i gènere, tot i que és superior el % entre el professorat que creu que són coses diferents.

També els resultats són més o menys semblants, a l'hora de conèixer les condicions legals de les dones durant el franquisme: mentre la majoria de professorat en reconeix 3 de 4 aspectes, l'alumnat només en reconeix majoritàriament 2 de 4.

No coincideix en absolut (cf. taula 17, apartat 3) el resultat del professorat i el de l'alumnat en altres qüestions o temes, com ara en conèixer el món associatiu feminista de Lleida a data de 2021, coneixement molt superior en el sector del professorat; tampoc coincideixen a l'hora d'ubicar cronològicament algunes consignes feministes pels drets reproductius de les dones als anys 70, amb un encert molt superior en el cas del professorat. A l'inrevés, el coneixement del contingut de la Llei trans és molt superior en el sector de gent adolescent i jove, ja que és molt superior el % de professorat que confessa no saber-ne res. La valoració d'aquesta llei, en canvi, és molt menys desfavorable entre el professorat, ja que ningú s'hi mostra en contra.

El professorat és molt més pessimista que l'alumnat a l'hora de valorar l'assoliment de la igualtat de gènere als nostres dies i també és més conscient de l'existència de comportaments que discriminen per raons masclistes.

Taula 17. Quadre resum comparatiu resultats professorat / alumnat

1. Elements de coincidència / similitud de resultats		
TEMES/ELEMENTS	PROFESSORAT	ALUMNAT
Coneixement associacionisme feminista anys 70	NO: 78% SÍ: 22%	NO: 78% SÍ: 22%
Identificació associacions / dones feministes anys 70	7 persones (amb errors)	2 persones (amb errors)
Conveniència de la inclusió del feminisme (local) al currículum	SÍ: 87,3% LOCAL: 71,4%	SÍ: 74%
Arguments diferències sexe/gènere	Semblants	Semblants
Desconeixement mesures de la Llei trans	Coherència Desconeixement, encert en 2 mesures de 6	Incoherència Desconeixement, encert en 1 mesura de 6
Utilitat d'educar contra el masclisme	SÍ: 98%	SÍ: 83%
2. Coincidència parcial, amb algunes divergències		
Coneixement de la condició legal de la dona al franquisme	La majoria reconeix 3 de 4 condicions	La majoria reconeix 2 de 4 condicions
Identificació de noms grups feministes actuals 2021	42 respostes 9 entitats ben detectades	42 respostes 5 entitats ben detectades
Cronologia despenalització avortament 1985	Encert: 85%	Encert: 65%
Diferències Sexe - gènere	SÍ: 85%	SÍ: 67%
Data aprovació Llei trans	Encert 18% NS 31%	Encert 13% NS 49%
3. Elements de discrepància / no coincidència en els resultats		
En general / comportament dels informants	A penes diferències entre dones i homes	Moltes diferències noies i nois
Coneixement del moviment feminista a Lleida 2021	SÍ: 67 NO: 33	SÍ: 35 NO: 65
Cronologia consignes pro drets reproductius 1975	Encerten 38% Ubiquen a 2018: 16%	Encerten 19% Ubiquen a 2018: 32%
Cronologia aprovació divorci 1981	Encerten: 89%	Encerten: 36%
Coneixement contingut Llei trans	SÍ: 25%	SÍ: 54%
Opinió sobre Llei trans	Coherència a mitges NS-NC: 46% A FAVOR: 35% EN CONTRA: 0%	Incoherència total NS-NC: 37% A FAVOR: 37% EN CONTRA: 11%
Opinió igualtat gènere	Encara no: 84% SÍ, ja aconseguit: 0%	Encara no: 65% SÍ, ja aconseguit: 11%
Discriminacions masclistes	SÍ ocasional: 75% SÍ sovint: 9% NO: 16%	SÍ ocasional: 46% SÍ sovint: 23% NO: 31%

IV.3. L'ESPAI DIDÀCTIC-DIVULGATIU 'DEL GRIS AL VIOLETA'

Com s'explicava a l'apartat introductori, un dels objectius plantejats a l'inici de la recerca era donar a conèixer a la gent de la meua generació qui són i què van fer les protagonistes del meu treball i que una bona manera d'aconseguir-ho era crear un espai virtual de caràcter didàctic i divulgatiu que també pogués ser accessible a tota mena de públic.

Així doncs, la tercera part pràctica del treball és el disseny i creació la *website* 'DEL GRIS AL VIOLETA'. Per a la creació de la web he usat l'eina Google sites, una aplicació en línia gratuïta per a la creació de pàgines web. S'ha triat aquesta eina per la seva gratuïtat i perquè permet crear un espai web o intranet d'una forma senzilla.

'DEL GRIS AL VIOLETA' està pensada per ser accessible a tothom que la vulgui visitar i la seva adreça és:

<https://sites.google.com/view/delgrisalvioleta>

Un cop acabada la website, i veient la necessitat de millorar-ne la difusió del seu contingut es va crear una segona versió ampliada, ara amb l'eina Wix, que solucionava alguns problemes de permisos i accessos al públic visitant de la web i permetia que aparegués al cercador de google. L'adreça per accedir a aquesta nova versió és:

www.delgrisalvioletalleida.com

S'ha triat el títol **DEL GRIS AL VIOLETA**, per fer referència a dues realitats: el gris vol evocar la grisor dels temps foscos del franquisme, la repressió, la falta de llibertats, la penosa condició jurídica i social de la dona, etc. És en aquesta realitat que el feminisme es va anar forjant i, malgrat les dificultats, va florir ja a la transició, com una flor violeta enmig de tanta grisor. En aquest sentit, voldria destacar que la web s'identifica amb un logotip de disseny propi creat expressament per al treball, que conté el nom de la web i els colors de referència:

Pel que fa als continguts i parts que apareixen a la web, són les següents:

1) Pàgina d'inci: a la part superior apareix el logo, el títol, l'enllaç a les seccions, el cercador i una cita de Simone de Beauvoir.

INICI INTRODUCCIÓ MY RESEARCH CONTEXT HISTÒRIC DOCUMENTAL PERFILS GALERIA HEMEROTECA ACTIVITATS QUI SOC

DEL GRIS AL VIOLETA

El moviment feminista de la transició a Lleida: la part de la història que no s'ha explicat

Que res ens limiti, que res ens defineixi, que res ens subjecti, que siguem nosaltres qui creem els lligams amb el món: que la llibertat sigui la nostra pròpia substància!

("Rien ne nous limitait, rien ne nous définissait, rien ne nous assujettissait, nos liens avec le monde c'est nous qui les créons, la liberté était notre substance même", SIMONE DE BEAUVOIR, La force de l'âge 1960)

I a la part inferior apareixen les fotos i noms que direccionen a l'apartat de perfils i el contacte per interactuar amb les persones visitants de la web.

ANNA ARIÑO GARRIÉ

CARME BELLET ROCA

CHUS BORRELL FELIU

M^o ÀNGELES CALENO FERNÁNDEZ

EUGÈNIA CAÑUETO VIDAL

MERCÉ CIUTAT VALERO

MARIA HUGUET RECASENS

MAITE OJER BLASI

CARMINA PARDO MESTRE

SÍLVIA PUERTAS NOVAU

ELVIRA SIURANA ZARAGOZA

Alguna pregunta?

Envia un correu a hubill@institucioindivols.cat per a obtenir més informació sobre el projecte

Enviar correu

2) Introducció: s’expliquen els objectius, es concreta el marc cronològic i es justifica el títol.

INTRODUCCIÓ

OBJECTIUS

La meua investigació parteix de la hipòtesi que la pròpia gent de Lleida, i encara més els i les adolescents, desconexen totalment el paper que van jugar algunes dones d’esquerres i feministes en els anys de la transició democràtica a Lleida.

El principal objectiu plantejat, doncs, en aquest treball és investigar el paper de les feministes lleidatanes durant la transició democràtica i reivindicar-lo, donant-lo a conèixer a l’alumnat del meu centre.

Per aconseguir aquest objectiu general y demostrar la hipòtesi de partida, es va proposar uns objectius concrets:

- Descobrir quin és aquest paper, a través de la consulta de fonts de fonts documentals i, sobretot, la pròpia veu de les protagonistes.
- Determinar les relacions entre la lluita feminista i els esdeveniments polítics i socials d’aquest període històric de la transició.
- Conèixer quina va ser la repercussió d’aquest moviment feminista i revolucionari durant la transició en el sorgiment dels estudis feministes a la Universitat de Lleida.
- Determinar fins a quin punt arriba el desconèxament de la població lleidatana (jove i no tant jove) sobre aquesta qüestió.
- Crear alguna mena de material divulgatiu o pedagògic per a l’alumnat, o per al públic en general, per donar a conèixer aquesta contribució del feminisme lleidatà.
- Conèixer l’opinió d’aquesta generació de feministes “històriques” sobre el rumb que estan seguint els nous feminismes i què poden aportar a les noves generacions feministes
- Establir una genealogia feminista a la ciutat de Lleida.

MARC CRONOLÒGIC

El marc cronològic de la recerca anirà, doncs, de 1975 a 1985 o 1988, coincidint amb creació del SIED i el marc geogràfic es limitarà a la ciutat de Lleida: les accions feministes de dones lleidatanes en el context de reivindicació que van viure els moviments socials durant la Transició democràtica.

DEL GRIS AL VIOLETA, PER QUÈ?

S’ha triat el títol Del Gris al Violeta per fer referència a dues realitats. El gris vol evocar la grisor del temps foscos del franquisme, la repressió, la falta de llibertats, la penosa condició jurídica i social de la dona, etc. És en aquesta realitat que el feminisme es va anar forjant i, malgrat les dificultats, va florir ja a la transició com una flor violeta enmig de tanta grisor.

[hpubill@institutguindavols.cat]

3) My Research: presentació en anglès que sintetitza la recerca realitzada.

MY RESEARCH

FROM GREY TO VIOLET
The feminist movement of the transition in Lleida: the part of history that has not been explained

MAIN OBJECTIVE
Investigate the role of the feminists of Lleida during the democratic transition and to vindicate it, making it visible to the people of my generation.

SPECIFIC OBJECTIVES

1. Find out what this role is
2. Determine the relationship between feminist struggle and political/social events
3. Know the repercussions of feminism during the transition in the emergence of

METHODOLOGY

- Collected information
- Interviews
- Surveys
- Hypothesis

ANALYSIS AND RESULTS INTERVIEWS

- 1) Diverse familiar background
- 2) Different political and social ideology
- 3) Antagonist attitudes : tolerance versus sexism
- 4) Marked political preferences : left-wing politicians/ radical feminists
- 5) Deep interest in political issues in the 1970s, highlighting the First Feminist Conference in Barcelona

4) Context històric: apartat on s’exposa cronològicament el sorgiment i evolució del moviment feminista a Lleida des de 1975 fins 1981 i el naixement del SIED (1987).

CONTEXT HISTÒRIC

CRONOLOGIA DEL FEMINISME A LLEIDA

Com diu J. Serra (2015: 39-40), "a Lleida, els nous moviments socials", entre els quals inclou el feminisme, "van estar influenciats pels partits d'esquerra en els seus inicis i, posteriorment, van esdevenir més autònoms en centrar les seves demandes més enllà del concepte de classe". Segons aquest autor, el feminisme "neix estretament vinculat a partits de l'esquerra marxista que integren la lluita de la dona dins del concepte de revolució social. Les principals reivindicacions es dirigien cap a la despenalització de l'adulteri, la legalització dels anticonceptius, l'educació sexual, una llei del divorci i l'avortament legal, entre d'altres."

El 1974 se celebra una assemblea de tall feminista a l'edifici PaHas, en la qual participa tot un seguit de dones que després esdevindran les líders del moviment feminista a la ciutat.

Segons recull Ojer (2014: 27), una d'elles, Anna Ariño, que en aquell moment militava al PSUC, encara en la clandestinitat, parla sobre la situació de les dones dins el seu propi partit i recorda: "començo a sospitar que l'arribada de la democràcia no portarà la igualtat".

Per la seva banda, Montse Ibáñez afirmava que "com a joves dintre de moviments polítics i reivindicatius, la caiguda del règim va suposar prendre consciència que com a dones érem discriminades dins dels propis partits i moviments antifranquistes".

I en aquest context, la celebració de l'Any internacional de les dones el 1975 va tenir un gran impacte social, reflectit en la pròpia premsa local, com ho demostren les 6 pàgines que el Diari de Lérida li dedica en apartat especial aparegut el 7 gener (amb un article-columna de Carmen Castro), el 4 de maig (amb un reportatge especial de 4 pàgines), i el 14 d'agost, en la secció d'opinió, en dos articles: un sobre la mare soltera d'E. Llinàs i un altre, sobre "el varón domado" de F. Ahumada.

L'Asociación de Mujeres Provincial de Lleida (AMPL)

És a partir d'aquestes trobades i assemblees que nascerà l'Asociación de Mujeres Provincial de Lleida, que serà la primera associació feminista lleidatana, donada d'alta el 1976. amb 50 associades. bàsicament del barri de Cabdant. sota la influència del Partit del Treball de Catalunya (PTC).

5) Documental: en aquest apartat es pot visualitzar el documental "Del gris al violeta" adreçat especialment als i les joves i que vol fer una aproximació a la història del moviment feminista lleidatà de la transició. És un documental de 45' que combina fragments de les entrevistes enregistrades, altres imatges, fotografies, etc. seguint un fil conductor.

6) Perfils : apareixen per ordre alfabètic els perfils biogràfics de les 11 protagonistes, que contenen també la transcripció de la seva entrevista.

INICI INTRODUCCIÓ PERFILS GALERIA

ANNA ARIÑO GARRÍ

"Apasionada de la vida, resistint l'embat contra el patriarcat sense cedir ni flaquejar. Continu aprenent de la vida i modificant actituds per ser més lliure. Activista feminista i lluitadora contra tota opressió injusta i de drets humans per totes les dificultats que com a dona el sistema i la cultura patriarcal m'ha imposat."

CHUS BORRELL FELIU

Va néixer el 1953 a Lleida.

Formació acadèmica: Llicenciada en Lengua y literatura española - Filología

Professió:

Coach i Project Manager en Lideratge Femení. Terapeuta gestalt i professora de Mindfulness. També és experta en Programació Neurolingüística. Des dels anys 90 es dedica a acompanyar i guiar persones en processos de creixement personal.

Representante del CNDC en conferencias internacionales de la ONU (New York) 2008, 2009. Project manager de proyectos formativos certificados en el ámbito del desarrollo de las personas y las organizaciones.

Actualment i des de 2005 és Directora executiva de Coaching Lleida, escola de desenvolupament i lideratge. Mentor coach del programa de formació de coaches transformacionales del centro de coaching cristina naighton i coordinadora de la formació en Lleida. Terapeuta gestalt y tutora de formació del programa certificado por la AETG. Profesora de meditación. Co-creadora del método e- radical estrés. Formadora.

Any inici activisme feminista:

Principals activitats o entitats feministes en què ha participat:

Ferré, p. 118: Va participar el 5 i 8 de 1975 a les I Jornades per l'Alliberament de la Dona, celebrades al Col·legi Montpeller, al barri de la Concepció de Madrid, com a membre de la Comissió de la Dona de l'ONU, representant de Baix Llobregat, en unes jornades decisives per a la història del feminisme a Espanya: "A Madrid vam estar-nos en un convent, cinc-centes dones, l'Any Internacional de la Dona de les Nacions Unides, el 1975. Vam fer unes jornades i allí vam prendre unes decisions de divulgar, de fer col·lectius arreu de l'Estat, i ens coordinàvem amb les dones de tot l'Estat. Allà hi vam anar com a Col·lectiu Feminista. De fet, allà encara no havíem fet LAMAR, perquè va ser després de les Jornades Catalanes de la Dona, el 1976. Jo, que ja estava al Departament de la Dona de l'ONU, hi vaig anar com a representant d'aquest departament. Ara, hi havia moltes dones que encara no s'havien organitzat i anaven a títol individual. Va ser un aforament molt potent, perquè, a més a més, era clandestí."

Organitzadora de les Jornades feministes catalanes el 1976, any en què també va ser fundadora del col·lectiu LAMAR, grup de Lluita Antiautoritària de Dones Antipatriarcal Revolucionàries.

Ferré, 195: El maig del 1976 els col·lectius de Barcelona i Madrid es trobaven en un procés de clarificació teòrica sobre l'articulació del discurs de la dona com a classe social. Ambdós col·lectius s'emmirallaven en el feminisme radical nord- americà. La forma que havia de prendre l'Estat espanyol en la nova etapa democràtica també era motiu de debat en el si del Col·lectiu Feminista de Barcelona, que considerava que s'havia de lluitar per l'establiment d'un sistema republicà. Algunes de les integrants no trobaven prioritària aquesta discussió perquè el primer que s'havia de fer era allunyar-se de l'estat patriarcal i, en segon lloc, perquè el que s'havia de discutir eren els problemes de les dones. Aquest grup dissident, encapçalat per Chus Borrell, va escindir-se del Col·lectiu i va formar una nova organització: LAMAR (1976). Les inicials del grup significaven Lluita Antiautoritària de Dones Antipatriarcal Revolucionàries. Després també van utilitzar les sigles per identificar-se amb la mar, com a símbol de la feminitat,

27 de juliol de 2021

1. On vas néixer?

A Lleida l'any 1953 el 12 de febrer.

2. Com era el teu entorn familiar, social, etc durant la teva infantesa i joventut? Els meus pares vinen de la muntanya, del Pirineu Lleidatà, i jo em vaig criar aquí a Lleida. Anava al col·legi de Les Dominiques, boeno, al Pare Coll, aquí a la vora de la catedral i bé, una infantesa molt tranquil·la. Bueno, vaig tenir dues germanes més i amb una ens portem 2 anys i, mentre estàvem vivint aquí al carrer Cavallers número 6, vaig poder anar a classe. M'acompanyava la meua àvia paterna i va ser molt bonic. Jo era molt mística de petita, m'agradava molt tota la part de la religió, tot això.

3. Aquest entorn personal va promoure o incitar el teu posicionament feminista? Diguéssim que jo anava molt a la muntanya de joventut, anava a cavall, estava aquesta part naturalista i em sentia una nena lliure, quan anava els estius a Senet, al Pirineu. També teníem un hort aquí Lleida i també m'expandidia bastant. Com era la gran, pues prenía la iniciativa: els meus pares eren emprenedors i també em donaven bastant aquesta part d'acció. Sempre em fixava... al ser nena i gran, pues tenia una mica aquest protagonisme i també prenía iniciativa i m'ho van promoure, sobretot la meua àvia paterna.

4. El teu sexe va determinar els teus estudis i/o la teua carrera professional?

No. Jo crec... A veure, a mi m'han agradat sempre... Jo era molt mística, romàntica de joventut, m'agradava la poesia, m'agradava la natura, m'agradava imaginar, escriure...

7) Galeria: recull de fotografies d'ahir i avui on es pot veure les nostres protagonistes en acció.

8) Activitats: apartat que conté activitats per treballar els continguts de la web (la transició, el moviment feminista de la transició a Lleida, la biografia de les 11 entrevistades, etc.).

ACTIVITATS

Activitat 2. Qui és qui?

Escriu el nom de les feministes de la transició que apareixen a les imatges:

Activitat 1. I tu, què has après?
 Després de llegir el text i veure les fotografies de les feministes de la transició a Lleida i pioneres del moviment feminista de la transició a Lleida, escriu el nom de les feministes de la transició a Lleida que apareixen a les imatges.

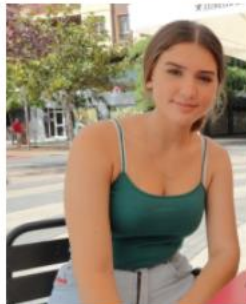

9) Escape Room: secció on apareixen les instruccions i materials per realitzar l'Escape room "Del gris al violeta".

10) Qui soc: apartat on s'explica qui soc i quines motivacions he tingut a l'hora de fer aquest treball de recerca:

QUI SOC

HELENA PUBILL QUINTILLÀ

Soc una alumna de segon de batxillerat de l'institut Guindàvols que va decidir realitzar el seu treball de recerca sobre les dones feministes lleidatanes durant la transició democràtica.

MOTIVACIONS

El meu interès per la història del feminisme va néixer a principis de 2021, quan en una classe d'Història contemporània de 1r de batxillerat, vam veure una pel·lícula sobre les sufragistes angleses i la seva lluita pel dret al vot femení, sobre qual havíem de fer un petit treball. Aquesta pel·lícula em va fer veure la dura i difícil lluita de les dones per aconseguir uns drets dels quals nosaltres gaudim avui dia. En la realització d'aquesta petita investigació que havíem de fer sobre la pel·lícula, vaig saber que, aquí, a Espanya, durant la Segona República, les dones també van començar a reivindicar els seus drets i, a més d'aconseguir el vot femení, començaren a avançar en la lluita cap a la igualtat, però que tot això va ser destruït pel règim franquista. Em va sorprendre que, tot i que avui en dia tornem a gaudir de molts d'aquests drets, no sabem ni com, ni quan, ni qui va lluitar per ells i els va aconseguir després de la dictadura.

De la indignació per la ignorància que tenim sobre aquest període, la transició democràtica, i sobre les dones que van lluitar pels nostres drets, va néixer la idea d'aquest treball de recerca. Volia començar i donar a començar aquesta història a la gent de la meua generació, que sospitava que sabia el mateix que jo abans de començar a investigar: res.

En començar a veure els debats que es feien a les xarxes socials entre feministes radicals i gent del col·lectiu LGTBI+ sobre la transsexualitat i el feminisme, vaig pensar que també seria interessant saber l'opinió d'aquella generació de dones de la transició sobre les polèmiques en què el feminisme es veia involucrat en l'actualitat.

Van ser claus les suggeriments i ajudes de la meua tutora i de la meua mare per acabar de donar-li forma, que em van aconsellar amb quines feministes lleidatanes, rellevants durant la transició democràtica a Lleida i després havia de contactar, focalitzant la investigació en la meua ciutat i donant la importància que es mereix la nostra història local.

IV.4. EL DOCUMENTAL 'DEL GRIS AL VIOLETA'

Una altra de les eines de comunicació dissenyades per contribuir a divulgar les lluites i accions feministes a la Lleida del segle XX, mitjançant eines de comunicació pròpies del segle XXI ha estat el documental "Del gris al violeta", que es pot visualitzar per dues vies:

- 1) En una de les seccions de la pàgina web Del gris al violeta, com ja s'ha comentat: <https://sites.google.com/view/delgrisalvioleta>
- 2) I al canal de Youtube, en aquest cas dividit en tres parts, accessible a tot el públic en els enllaços següents:
 - Part I: <https://www.youtube.com/watch?v=0JfZtYvTiOg>
 - Part II: <https://www.youtube.com/watch?v=sBaLt9HH9wI>
 - Part III: <https://youtu.be/ZUeGkUcli9g>

El documental es va realitzar seguint les fases de preproducció (elaboració del guió i disseny del storyboard); producció (enregistrament de les imatges del vídeo i els àudios); i edició (amb l'editor de vídeo Clipchamp, combinant seccions dels enregistraments de les entrevistes ja realitzades per al treball, enregistraments específics *in situ* en escenaris on es van desenvolupar esdeveniments importants de la història de les nostres protagonistes, com el paranimf de la Universitat de Barcelona, fotografies, etc; i per a la banda sonora el grup Bandarra Band (<https://bandarra-band.hubside.es/>) va col·laborar amb el seu tema "Vinc d'una Terra". El documental té una durada de 44' 3".

IV.5. L'ESCAPE ROOM 'DEL GRIS AL VIOLETA'

El tercer element divulgatiu per apropar el contingut de la recerca al públic adolescent-jove és l'Escape room "Del gris al violeta". Per a la realització de l'Escape room es van seguir els passos propis del disseny de materials de ludificació: invenció de la narrativa o plantejament, disseny de la seqüència de reptes i proves, redacció d'instruccions per a les persones conductores de l'Escape room (professorat, monitoratge, etc.), producció dels elements necessaris per a la superació dels reptes i proves (QR, cartells, cartes amb instruccions, caixes, fotografies, objectes, etc.), disseny de proves digitals amb la plataforma *Wix*, etc., y experimentació del funcionament de l'Escape room amb un grup de control format per alumnat de 1r de batxillerat de l'Institut Guindàvols per a la verificació de l'adequació del joc.

Els materials i instruccions necessàries per a la realització de l'Escape Room "Del gris al violeta" estan accessibles a:

- a- la pestanya corresponent a Escape room a la website "Del gris al violeta": <https://sites.google.com/view/delgrisalvioleta>

b-a l'annex 9 de la memòria escrita.

V. CONCLUSIONS

Havent arribat al final del treball, crec que ja es pot donar resposta amb dades objectives, obtingudes a través d'entrevistes i enquestes, a les preguntes i hipòtesis plantejades a l'inici de la recerca.

L'objectiu general marcat inicialment era investigar el paper de les feministes lleidatanes durant la transició democràtica i reivindicar-lo, donant-lo a conèixer a la gent de la meua generació, atès que partia de la hipòtesi que la majoria de la població lleidatana no en sabia pràcticament res. Volia demostrar, en definitiva, la rellevància i repercussió de les accions dutes a terme per aquestes feministes, desconegudes per a la ciutadania i, en la mesura del meu abast, intentar canviar aquest fet, que em semblava molt injust.

De la immersió que he fet en la vida d'aquestes feministes, ja sigui a partir de la consulta de la bibliografia existent com d'altres tipus de fonts documentals, he descobert que les protagonistes de la meua recerca no sols van lluitar de forma més visible amb manifestacions, conferències, mítings, etc. per aconseguir drets de les dones que avui ens semblen d'allò més obvis -com van ser l'aprovació del divorci, la despenalització de l'avortament i de l'ús d'anticonceptius i, en definitiva, la lliure disposició i decisió sobre el propi cos-, sinó que també van fer un treball ocult, clandestí, fins i tot perillós, però essencial, ajudant dones concretes en situacions, dificultats i problemes concrets: acollint-les quan necessitaven acompanyament a l'hora de denunciar maltractaments, de buscar els mitjans materials per poder avortar, de procurar per unes condicions de vida més dignes als barris, oferint-los un espai on atendre-les de forma individualitzada (com, per exemple, el local del Grup de Dones de Lleida, fundat l'any 1977), etc. I tot això, posant-se elles mateixes en perill, patint, fins i tot, atemptats i amenaces, o simplement havent de suportar la censura d'aquella societat gris dels darrers anys del franquisme i inicis de la transició.

Un altre descobriment per a mi ha estat el Seminari Interdisciplinar d'Estudis de la Dona, una associació fundada per professores i alumnes universitàries, que va ser responsable dels inicis de la investigació amb perspectiva de gènere a la Universitat de Lleida, en una època -no tan llunyana, els 90- on això encara ni existia ni s'imaginava a l'ambient universitari de la nostra ciutat.

Com diu Maite Ojer, una investigadora hereva de totes aquestes precursoras:

“la nostra realitat seria absolutament diferent si aquestes dones no haguessin sortit al carrer, no haguessin anat barri per barri, població per població a escoltar dones, a ajudar-les a avortar, ajudar-les a, o sigui a fer acompanyament en tots els nivells en qüestions de violència masclista i no haguessin propiciat la creació del centre de planificació familiar, no haguessin... Tantes i tantes coses que la nostra realitat seria absolutament diferent i bastant més dolenta”.

Un altre objectiu plantejat a l'inici era demostrar la necessitat de visibilitzar tota aquesta tasca realitzada, atès que, segons pressuposava, era totalment desconeguda per la gent de Lleida. Aquest pressupòsit, malauradament, s'ha confirmat: les feministes de la transició i les que vingueren després són unes perfectes desconegudes, fins i tot, per a les noves generacions de feministes. Així ho considera també Maite Ojer:

“podríem parlar d'un 98% de la població que no tenen ni idea del que han fet i te diré que, més que això, és més perillós encara, dins de les files i moviment feminista i de les dones que es diuen feministes tampoc tenen ni idea d'aquestes dones”.

De l'anàlisi de les enquestes he tret diverses conclusions. La primera conclusió és que el desconeixement entre l'alumnat sobre qüestions com la transició democràtica, les organitzacions feministes a la Lleida durant aquest període i en l'actualitat és molt gran. I aquest desconeixement sobre les organitzacions feministes s'incrementa notablement en el cas del col·lectiu masculí.

L'interès que ha mostrat el sector femení en estudiar el feminisme a la història de Lleida ha sigut significativament més alt que el del sector masculí, com ha passat també en relació a la utilitat d'educar a l'institut contra el masclisme, que ha defensada pràcticament la totalitat de les noies, mentre que només ha estat recolzada per 6 de cada 10 nois.

També s'ha demostrat el desconeixement de la cronologia de les campanyes i manifestacions feministes a favor de l'avortament lliure i el divorci o la llibertat sexual. Quatre de cada deu alumnes creu que són cosa del present, error que es podria explicar per la tendència del jovent a creure que les revolucions i les lluites socials són només una cosa del present.

La majoria d'alumnat veu diferència entre sexe i gènere, tot i que sembla que la consideració del gènere com a constructe social està més estesa entre les noies.

Podem concloure també que la gent jove està força al dia de la Llei trans, o al menys això diu, tot i que s'han vist clares incoherències en les respostes, ja que s'ha demostrat que, en realitat, són menys els i les qui coneixen en realitat de què va la llei. Queda clar, doncs, que la gran majoria del jovent enquestat té algunes nocions vagues sobre el tema de la Llei trans, però en realitat té pocs coneixements concrets sobre ella. Predomina l'opinió favorable sobre la llei, ja sigui total o parcial, però veiem que hi ha importants diferències en la seva valoració: més de 9 de cada 10 noies estan a favor total o parcialment, mentre que en el cas dels nois predomina l'abstenció.

Quan s'ha preguntat a l'alumnat sobre la seva percepció del nivell d'igualtat entre homes i dones al seu entorn social s'han vist grans diferències d'opinió entre nois i noies, ja que, mentre la pràctica totalitat del sector femení (9 de cada 10) pensa que encara queda molt camí per fer, entre el informants nois m'ha sorprès negativament que només 3 de cada 10 ho veu així. Aquestes diferències podem atribuir-les a que avui en dia les discriminacions són més aviat un tema social i de convivència, i som les noies les que vivim en el nostre dia a dia les desigualtats de gènere; en canvi, per als nois passen desapercibudes, perquè a ells no els afecta directament i no ho veuen tan important.

Aquesta indiferència o falta de sensibilitat per part del sector masculí s'ha confirmat també a l'hora d'identificar situacions de discriminació masclista, atès que el 80% de les noies diu haver-ne patit o presenciada, mentre que no arriba al 50% dels nois que afirmen haver tingut aquesta experiència.

Comparant els resultats de les enquestes de professorat i alumnat, observem que les opinions i valoracions de l'alumnat són molt distintes entre el col·lectiu masculí i el femení. En canvi, en el cas del professorat no hi ha diferències entre homes i dones.

També es diferencien en el grau de coherència, on el professorat es mostra molt més coherent que l'alumnat en les seves respostes. Els resultats, d'altra banda, són força o molt coincidents entre professorat i alumnat en alguns temes. Pel que fa a coneixements sobre el feminisme de la transició, cap dels dos col·lectius en sap res o gran cosa. Ambdós sectors estan majoritàriament a favor d'incloure la història del feminisme a Lleida al currículum i veuen útil fer activitats educatives per erradicar el masclisme. També coincideixen en l'argumentació per definir sexe i gènere, i en el desconeixement sobre les mesures que inclou la Llei trans.

No coincideixen en altres qüestions com el coneixement d'organitzacions feministes i en la cronologia d'algunes consignes feministes, superior en el sector del professorat. A l'inrevés, el coneixement sobre la Llei trans és superior en el sector del jovent, però la valoren més negativament que l'altre sector. El professorat és molt més pessimista a l'hora de valorar l'assoliment de la igualtat de gènere i més conscient de l'existència de discriminacions masclistes.

A la conclusió que més m'ha dolgut arribar és que, si noies i sobretot nois, no tenim clar en què consisteix el masclisme i el tracte discriminatori o el maltractament que això suposa, no es podrà avançar cap a la igualtat.

Per acabar, amb les entrevistes fetes a les protagonistes de la meua recerca pretenia conèixer de primera mà aquesta part de la història de Lleida que no s'ha explicat, com algunes d'elles denuncien. En moltes de les preguntes, els relats de les meves protagonistes coincideixen, completant així el retrat d'aquest període històric tant convuls i reivindicatiu.

Els entorns familiars d'aquestes lleidatanes van ser diversos, des d'entorns de precarietat i dificultats econòmiques, passant per l'enquadrament en la classe treballadora o rural, fins a entorns benestants i sense dificultats econòmiques.

Ideològicament, també són força diverses les situacions de partida: família republicana, d'esquerres, d'ambient liberal però tradicional, o, fins i tot, afecta al règim i molt religiosa. Pel que fa a la situació de la dona, hi ha dues posicions: ambients familiars que fomentaven certa llibertat en front d'ambients patriarcals i masclistes. Algunes van prendre exemple de dones del seu entorn familiar com a referents. A l'hora d'estudiar, el fet de ser dona va condicionar algunes d'elles però d'altres no es van sentir gens coaccionades en aquest sentit a l'hora de triar estudis.

Totes es defineixen com políticament d'esquerres. En quant al seu posicionament dins del feminisme, la majoria es defineixen com a feministes radicals. La majoria es van començar a interessar per qüestions polítiques a partir dels 70, destacant les Primeres Jornades Catalanes de la Dona a Barcelona el 1976 com un punt d'inflexió en el seu posicionament com a feministes.

Moltes responen que no van patir discriminacions molt directes en l'àmbit professional, però sí un tracte diferent al dels homes, un tracte que, reflexionant una mica, sí que finalment consideren discriminatori. Asseguren que la situació ha millorat, però coincideixen en valorar que queda moltíssim camí a fer. Creuen que legislativament la igualtat està pràcticament garantida, però que a la realitat no es fa efectiva, per la falta de compromís dels homes, bàsicament.

Al món universitari dels 80 i 90, com a estudiants percebien diferències en el tracte per ser noies i com a professionals universitàries, la conciliació de la carrera investigadora amb la maternitat ha estat i encara és una dificultat que limita les dones en aquest àmbit, per falta de suport.

Les reivindicacions més importants, diuen, van ser el dret al propi cos i els drets reproductius, l'avortament i els anticonceptius, i després, el divorci. Estan d'acord en que els partits d'esquerra eren masclistes, com ho era la societat mateixa.

Totes coincideixen a destacar que no han rebut cap tipus de reconeixement per part de les institucions ni de la societat, en general. La majoria, però, tampoc el busquen, però sí conclouen que no hi ha hagut visibilitat d'aquest activisme en la historiografia local.

Les informants creuen que el feminisme hauria d'entrar a les aules, però no coincideixen en com s'hauria de fer. Algunes creuen que la teoria feminista hauria d'ensenyar-se com un fonament bàsic als instituts i de forma transversal. Altres, que s'hauria d'incloure des d'una perspectiva global, i després focalitzar-ho a l'àmbit local. Malgrat les diferències en quant a les estratègies, totes coincideixen a estar disposades a explicar les seves experiències al col·lectiu adolescent.

La majoria de les entrevistades consideren que el feminisme ha canviat el rumb. Algunes, consideren aquest canvi totalment positiu; altres el veuen com un fet inevitable; també hi ha qui l'observa amb preocupació i neguit. Gairebé totes estan d'acord amb que actualment el feminisme té un factor de moda. La majoria creu, però, que si serveix per donar-lo a conèixer és positiu; en canvi, altres ho veuen com una estratègia del patriarcat i ho valoren negativament.

A l'hora d'opinar sobre la polèmica "Llei trans", moltes creuen que és un dret inqüestionable que la llei defensi els drets de les persones transsexuals. Tot i això, un sentiment bastant compartit ha sigut el de preocupació davant alguns dels seus plantejaments, com la confusió creada al voltant del concepte de sexe i de gènere, o la conseqüent negació de la categoria 'dona'. Podem concloure que cap en té una opinió totalment formada, ja que encara no han acabat de comprendre el que podria suposar, o es troben confuses o desconcertades. En conjunt, les entrevistades remarquen la

diferència entre gènere i sexe, deixant clar que el primer és un constructe social, i el segon, una realitat biològica.

Per acabar, m'agradaria agafar prestades les paraules de Sílvia Puertas, que sintetitzen i recullen a la perfecció la conclusió final a la qual he arribat després de la realització d'aquest treball, que m'ha enriquit com a persona i ha fet més fort i conscient el meu posicionament feminista a la vida:

“val la pena pensar que el feminisme, els moviments feministes, no s’inventen, sinó, que no son de generació espontània, sinó que van alimentant-se dels guanys i de les lluites d’altres generacions, i això és important, anar un escrivint les genealogies femenines d’aquelles dones que han anat fent passes cap a la lluita feminista i com altres dones s’hi han afegit. A vegades hi han salts entre una generació i un altra. Resulta que hi ha un moment de silenci o de poc protagonisme que fa que es perdin més llaços, els vincles entre una generació i un altra, però també fer l’esforç de buscar aquesta linealitat que seria el camí cap a la igualtat i cap al feminisme... La resposta final seria: hem avançat, sí, hem avançat molt i hem avançat d’una manera radical, si mirem, si ens situem l’any 75, en el que teníem l’any 75! Però el marc legal no ve acompanyat o necessita que hi hagi també una millora de les condicions de vida de les dones. Globalment, que aquest, doncs, és un... és un gran repte.”

VI. BIBLIOGRAFIA I WEBGRAFIA

VI.1. BIBLIOGRAFIA

AAVV. (2015). *Transició democràtica a Lleida. Actors Context Temps Espai Síntesi* [exposició, Centre d'Art La Panera, del 18 de febrer al 24 de maig de 2015]. Lleida: Ajuntament de Lleida. Regidoria de Drets Civils.

Albó, N., Martí, R., Busquets, J. (1989). *Les dones i la política: alcaldesses i regidores de Catalunya*. Barcelona: La Magrana.

Barrull, J., Jarne, A. i Mir, C. (2003). *Història de Lleida. De la Restauració al franquisme*, vol. 8. Lleida: Pagès editors. Cf. capítol dedicat a la transició (pp. 309-352).

Ciutat Valero, M. (2015). L'altra cara de la transició a Lleida. Dins AAVV, *Transició democràtica a Lleida. Actors Context Temps Espai Síntesi* (pp. 20-25). La Paeria. Ajuntament de Lleida.

Farré Maduell, N. (2016). *Curs de feminisme per microones*. Barcelona: Ara Llibres.

Ferré Baldrich, M. (2014). *Pensament i acció del moviment feminista a Catalunya durant la transició democràtica (1975-1985)* [Tesi doctoral, Universitat Rovira i Virgili]. <https://www.tdx.cat/handle/10803/283339>

Font-Tarrés, A. (2019). Hem lluitat contra la dreta cara a cara, érem objectiu dels feixistes [entrevista a Grup de Dones de Lleida]. *Fossa218*, 1, 16-21.

Gallego Marin, G. (1996). *Els anònims de la transició. Història oral del moviment obrer a Lleida i a Balaguer (1960-1970)*. Lleida: Pagès editors.

Grau Biosca, E. (1993). De la emancipación a la liberación y la valoración de la diferencia. El movimiento de mujeres en el Estado Español, 1965-1990. Dins *Historia de las mujeres*. Vol. 5: Siglo XX (pp. 673-693). Madrid: Taurus.

Instituto de la Mujer (2018). *Las Constituyentes. Las mujeres en la historia política de España. Cuaderno pedagógico de Secundaria, Bachillerato y Formación Profesional*. Madrid: Instituto de la Mujer y para la Igualdad de Oportunidades. <https://www.inmujeres.gob.es/fr/areasTematicas/AreaEducacion/MaterialesDidacticos/docs/LasConstituyentes2018.pdf>

Jarne, A. i Juvillà, P. (2014). *El PSUC a les terres de Lleida. 1936-1938*. Lleida: Pagès editors.

Jarne, A., Sanvicén, P., i Cal, J. (1996). *L'antifranquisme i la Transició a Lleida, 1970-1979*. Lleida: Segre /Ateneu Popular de Ponent.

Larumbe Gorraitz, M. Á. (2002). *Una inmensa minoría. Influencia y feminismo en la Transición*. Zaragoza: Prensas de la Universidad de Zaragoza.

Llinàs Carmona, C. (2008). *Feminismes de la Transició a Catalunya: textos i materials*. Barcelona: Horsori Editorial.

Nash Baldwin, M. (2007), *Dones en Transició. De la resistència política a la legitimitat feminista: les dones en la Barcelona de la Transició*. Barcelona: Regidoria de Dona.

Nash Baldwin, M. (2013). El moviment social del feminisme i la consecució de drets a la Transició. *A Temps i espais de memòria. Revista digital del Memorial Democràtic*. Núm. 1, desembre 2013. Pp. 40-44

Ojer Blasi, M. (2007). *Moviment de dones a Lleida. 1972-2007*. Lleida: II Beca de Recerca Cristina de Pizan, Ajuntament de Lleida. <https://feminismes.paeria.cat/serveis-i-programes/premis-beques-i-subvencions/serveis-i-programes/premis-beques-i-subvencions/ii-beca-cristina-de-pizan-moviment-de-dones-a-lleida-1972-2007.pdf>

Ojer Blasi, M. (2014). *Evolució del model femení a les arts escèniques a Lleida. 1980-2014*. Lleida: IX Beca de Recerca Cristina de Pizan, Ajuntament de Lleida. <https://igualtat.paeria.cat/serveis-i-programes/premis-beques-i-subvencions/evoluciomodelfemenimaiteojer2014.pdf>

Prego de Oliver y Tolivar, V. (1995). *Así se hizo la transición*. Barcelona: Plaza & Janés.

Sau Sánchez, V. (1990). *Diccionario ideológico feminista*. Madrid: Icaria.

Serra Grau, J. (2015). *Transició democràtica a Lleida : dossier educatiu*. Lleida: Ajuntament de Lleida. Regidoria de Drets Civils.

Varela Menéndez, N. (2005). *Feminismo para principiantes*. Barcelona: Ediciones B.

VI.2. WEBGRAFIA

Álvarez, P. (26 juny 2021). Así queda la ley trans en España más allá de la autodeterminación de género. *El País*. <https://elpais.com/sociedad/2021-06-29/asi-queda-la-ley-trans-en-espana-mas-alla-de-la-autodeterminacion-de-genero.html>

Andreu, M. (5 novembre 2014). Historiar en defensa de la terra. Claus per llegir *La formación d'una identitat*, el nou llibre de Josep Fontana, *El País*. https://cat.elpais.com/cat/2014/11/05/actualidad/1415221818_198912.html

Ajuntament de Lleida. <https://www.paeria.cat>

Archivo de la transición. Documentos. Mujeres: *I Jornades catalanes de la dona*. <https://archivodelatransicion.es/fondo-documental/movimientos-sociales-y-obreros/fondo-documental-movimientos-sociales-mujeres-i-jornades-catalanes-de-la-dona>

Arxiu Històric de Barcelona. *Primeres Jornades Catalanes de la Dona. Maig de 1976*. <https://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/arxiuhistoric/ca/primeres-jornades-catalanes-de-la-dona-maig-de-1976>

Comissió Permanent de l'AC (30 octubre 1973). Declaració de la Permanent de l'AC sobre els 113 detinguts. *Nous horitzons*. 3r i 4t trim., 77-78. http://arxiutreball.cat/Revistes/FNH/Num_27_1973.pdf

Comissió Permanent de l'AC (7 novembre 1973). Declaració dels 113 al poble de Catalunya. *Nous horitzons*. 3r i 4t trim., 79. http://arxiutreball.cat/Revistes/FNH/Num_27_1973.pdf

Escapa, R. (16 agost 2018). La "Transició" a Lleida. *Catalunya Ràdio*. [El suplement d'estiu - La "Transició" a Lleida \(ccma.cat\)](http://www.ccma.cat/el-suplement-d'estiu-La-Transicio-a-Lleida/ccma.cat)

Feministas valencianas. Historia del feminismo en la Comunidad Valenciana. <https://feministasvalencianas.wordpress.com/>

Foraster, L. (23 octubre 2021). Feministas se manifiestan en Madrid contra la ley trans, los vientres de alquiler y la prostitución. *El País*. <https://elpais.com/sociedad/2021-10-23/feministas-se-manifiestan-en-madrid-contrala-ley-trans-los-vientres-de-alquiler-y-la-prostitucion.html>

Gananci, A. (19 octubre 2018). ¿Qué no es el feminismo? *Pícara magazine*. <https://www.pikaramagazine.com/2018/10/que-no-es-el-feminismo/>

Hemeroteca de l'Arxiu Municipal de Lleida. <https://premsadigital.paeria.es/cgi-bin/pandora.exe>

Huete Machado, L. (2 desembre 2012). Pioneras de la democracia. *El País*. https://elpais.com/politica/2012/11/30/actualidad/1354280608_998521.html

Izard, M. (15 juliol 2021). Les 10 mentides sobre la llei trans. *Catalunya Ràdio* <https://www.ccma.cat/catradio/catalunya-migdia/les-10-mentides-sobre-la-llei-trans/noticia/3109920/>

Jarne, A. (2005). Memoria de la transición. Resistencias y cambios en la Cataluña rural. <http://historiadelpresente.es/sites/default/files/congresos/pdf/37/antonietajarne.pdf>

Margó, V. (1 febrer 2018). Les últimes espernegades del règim. *Segre.com* https://www.segre.com/noticies/opinio/col_laboracio/2018/02/01/les_ultimes_espernegades_del_regim_38562_1126.html

Ministerio de cultura y deporte. Gobierno de España. "Mujeres de la constitución del 78: Memoria, Reconciliación y Democracia". <https://www.culturaydeporte.gob.es/cultura/areas/archivos/mc/archivos/aga/exposiciones-virtuales/mujeres-legislatura-constituyente.html>

Redacció (30 juny 2021). L'anomenada "Llei trans" ha dividit al moviment feminista en "pros" i "contres". *Catalunyapress*. <https://www.catalunyapress.cat/texto-diario/mostrar/2976395/lanomenada-llei-trans-dividit-moviment-feminista-pros-i-contres>

Redacció (30 juny 2010). La Legislación del aborto en la España democrática. *El País*. https://elpais.com/sociedad/2010/06/30/actualidad/1277848805_850215.html

SIED (Seminari Interdisciplinari d'Estudis de la Dona):
<http://www.cdp.udl.cat/sied/index.php/ca/qui-som/presentacio>

Soldevila, J. i Llop, P. (agost 2014). Col·laboració amb Catalunya ràdio. *Altres històries de Lleida*. <http://altreshistoriesdelleida.blogspot.com/2014/>

Soldevila, J. i Llop, P. (agost 2014). Un xalet a la carretera d'Osca. *Altres històries de Lleida*. <http://altreshistoriesdelleida.blogspot.com/2014/08/un-xalet-la-carretera-dosca-i-iv.html>

Torrelles, À. i Closa, F. (2019). *Els orígens del moviment veïnal de Lleida. Lluita i reivindicació ciutadanes*. Lleida: federació d'Associacions de Veïns de Lleida. <http://www.lleidaparticipa.cat/public/628/file/Els%20origens%20del%20moviment%20veinal%20a%20Lleida-llibre%20electronic.pdf>; [Els orígens del moviment veïnal a lleida.indb \(lleidaparticipa.cat\)](http://www.lleidaparticipa.cat/public/628/file/Els%20origens%20del%20moviment%20veinal%20a%20Lleida-llibre%20electronic.pdf)

Xirinacs, Ll. M. (2006/2017). *Amnistia '77*. Primera part. <https://www.lluismariaxirinacs.cat/wp/wp-content/uploads/2015/12/LMXD-AMNISTIA-77-Primera-part.pdf>

VI.3. VIDEOGRAFIA

Acosta, O. (2008). *Las Constituyentes*. Curt documental. Olivava Producciones <https://youtu.be/TYtCR7PX1Vc>

Acosta, O. (2011). *Las Constituyentes*. Llargmetratge. Olivava Producciones <https://www.filmin.es/pelicula/las-constituyentes>

Bengochea, S. i Santos, M.C. (17 octubre de 2019). *Les dones del PSUC contra la dictadura franquista* [Conferència en el marc de la Jornada: Teresa Pàmies i les dones del Psuc.], Barcelona: MUHBA. <https://www.youtube.com/watch?v=K7CUsBwPuIk>

Coixet, I. (2009). *La mujer, cosa de hombres*. Documental TVE: <https://www.rtve.es/play/videos/programa/anos-mujer-cosa-hombres-isabel-coixet/5128059/>

Ojer, M. (2001). *Les edats del violeta: feminisme a Lleida*. Documental. Lleida: Dones amb Iniciativa [Enregistrament vídeo]. Accessible a youtube: Les edats del violeta 1: <https://www.youtube.com/watch?v=wUCwC2yCzWY>; Les edats del violeta 2: <https://www.youtube.com/watch?v=V0hGG3YZ2kw>; Les edats del violeta 3: <https://www.youtube.com/watch?v=xtfdOo-0rL8>

Prego, V. i Andrés, E. (1993). *La Transición*. Sèrie documental TVE: <https://www.rtve.es/archivo/la-transicion-serie/>

Ventura, A. i López, M.A. (7 setembre de 2021). *Feministes de Castelló en la transició política* [Conferència de presentació del projecte i del vídeo]. Castelló: Universitat Jaume I. <https://www.uji.es/com/especials/25anys/feministes/>
<https://www.youtube.com/watch?v=JxDLoQWmKGE>

VI.4. ARXIUS

Archivo de la transición. <https://archivodelatransicion.es/>

Arxiu històric de Barcelona.

<https://ajuntament.barcelona.cat/arxiunicipal/arxiuhistoric/>

Arxiu històric provincial de Lleida:

https://xac.gencat.cat/ca/llista_arxius_comarcals/segria/

Arxiu municipal de Lleida: <https://arxiu.paeria.cat/>

Arxiu nacional de Catalunya: <https://anc.gencat.cat/ca/inici>;

https://anc.gencat.cat/ca/serveis/recursos_didactics/

Centre de documentació de Ca la Dona:

<http://centredocumentacio.caladona.org/biblioteca/>

VI.5. LEGISLACIÓ

Anteproyecto de Ley para la igualdad real y efectiva de las personas trans y para la garantía de los derechos de las personas LGTBI:

<https://www.igualdad.gob.es/servicios/participacion/audienciapublica/Documentos/APL%20Igualdad%20Trans%20+LGTBI%20v4.pdf>

Ley 56/1961, sobre los derechos políticos profesionales y de Trabajo de la mujer:

<https://www.boe.es/boe/dias/1961/07/24/pdfs/A11004-11005.pdf>

Ley 14/1975 sobre la reforma de determinados artículos del Código Civil y del Código de Comercio sobre la situación jurídica de la mujer casada y los derechos y deberes de los cónyuges: <https://www.boe.es/boe/dias/1975/05/05/pdfs/A09413-09419.pdf>

La Constitución Española: <https://www.boe.es/boe/dias/1978/12/29/pdfs/A29313-29424.pdf>

Llei orgànica 9/1985, de 5 de juliol, de reforma de l'article 417 bis del Codi penal. («BOE» 166, de 12-7-1985.) sobre la despenalització de l'avortament:

<https://www.boe.es/eli/es/lo/1985/07/05/9/dof/cat/pdf>

VI.6. ALTRA DOCUMENTACIÓ/FONTS

Diario de Lérida a l'Hermetoteca de l'Arxiu Municipal de Lleida
<https://premsadigital.paeria.es/cgi-bin/pandora.exe>

DRAE: <https://dle.rae.es/>

DIEC2: <https://dlc.iec.cat/>

Villar Garruta, C. (3 novembre 1999). Entrevista a M.P. Bayo Juan. *Arxiu històric de CCOO de Catalunya* (amb transcripció en paper):
https://ccoo.cat/accesstomemory.net/entrevista-pilar-bayo-juan?sf_culture=es